

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI VE ZAMANI

Yunus BURULDAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Hamza ALTIN**

Bingöl – 2023

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI VE ZAMANI

Yunus BURULDAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman:

Prof. Dr. Hamza ALTIN

Bingöl – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	II
TEZ KABUL VE ONAY	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
SUMMARY	VIII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. RIZA TEVFIK'İN HAYATI.....	6
1.1. Sultan Abdülhamid Han'ın Ruhaniyetinden İstimdat	12
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. RIZA TEVFIK'İN ESERLERİ.....	19
2.1. Textes Houroufis	19
2.2. Mufassal Kamus-ı Felsefe	20
2.3. Felsefe Dersleri.....	22
2.4. Abdülhak Hamid ve Mülahazat-ı Felsefiyesi	23
2.5. Mabettabiiyat Derslerine Ait Vesaik	24
2.6. Ontoloji Mebahisi	24
2.7. Estetik	24
2.8. Bergson Hakkında	25
2.9. Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam.....	25
2.10. Serab-ı Ömrüm	26
2.11. Tevfik Fikret: Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti.....	27
2.12. Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri	27

2.12.1. Rıza Tevfik'in Çeşitli Gazete ve Dergilerde Yayımlanan Makaleleri.....	28
2.13. Biraz da ben konuşayım	30
2.14. Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fani'ye Bir Mektup	30
2.15. Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetik ile İlgili Yazıları	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	32
3. RIZA TEVFIK'İN FELSEFESİ	32
3.1. Divan	35
3.2. Büyük Devriye	43
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	45
4. RIZA TEVFIK'İN SANATI VE ŞİİRİ	45
4.1. Tevfik Fikret'in Necib Ruhuna Hususi Bir Ziyaret.....	49
4.2. Gelibolu'da Hamzabey Sahili ve Ayazma İçin	51
4.3. Şam-ı Garibân.....	57
4.4. Uçun Kuşlar.....	59
4.5. Gel Daha Yakın Gel	60
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	62
5. RIZA TEVFIK'İN SİYASİ HAYATI.....	62
5.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	62
5.2. Rıza Tevfik'in Siyasi Hayatı	68
5.3. Rıza Tevfik'in İttihat ve Terakki'ye Katılması	69
5.4. İttihat ve Terakki Üyesi Olarak Çalışmaları	71
5.5. İttihat ve Terakki'den Ayrılışı	77
5.5.1. Rıza Tevfik Destanı	80
5.6. Rıza Tevfik ve Atatürk	85
ALTINCI BÖLÜM	88

6. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ	88
6.1. II. Meşrutiyet'in İlanı	90
6.2. II. Meşrutiyet Dönemi Islahat Hareketleri.....	92
6.2.1. Doksan Beşe Doğru	93
6.3. Eğitimde Yapılan Yenilikler.....	96
6.4. II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler.....	99
6.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	99
6.4.2. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti.....	99
6.4.3. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)	99
6.4.4. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad).....	100
6.4.5. İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye).....	100
6.4.6. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye.....	100
6.4.7. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller).....	101
6.4.8. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	101
6.4.9. Ahali Fırkası	101
6.4.10. Osmanlı Sosyalist Fırkası	101
6.4.11. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	102
6.4.12. Halâskâr Zabitan Grubu.....	102
6.4.13. Milli Meşrutiyet Fırkası	102
6.5. II. Meşrutiyet Döneminde Cemiyetler	103
6.5.1. Maşrık-ı Âzam-ı Osmani	103
6.5.2. Cemiyet-i Siyasiye-i Osmaniye	103
6.5.3. Osmanlı Hürriyet ve Teavün-ü Milli Cemiyeti	103
6.5.4. Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü	103
6.5.5. Cemiyet-i Müteşebbise	103
6.5.6. Nesl-i Cedit Kulübü.....	104
6.5.7. Kürt Dernekleri.....	104

6.6. Türk Ocağı ve Türk Milliyetçiliği Fikrine Bağlı Olan Dernekler	104
6.6.1. Türk Ocağı	104
6.6.2. Türk Derneği	104
6.6.3. Türk Yurdu Cemiyeti	105
6.6.4. Rusya'da Sâkin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti	105
6.6.5. Halka Doğru Cemiyeti	105
6.6.6. Teavün-ü İçtimai Cemiyeti	105
6.7. Türk Ocağından Sonra Kurulan Cemiyetler	106
6.7.1. İstihlâki Milli Cemiyeti	106
6.7.2. İstiklâl ve İktisad-ı Milli Cemiyeti	106
6.7.3. Milli Türk Cemiyeti	106
6.8. Yardımcı Kuvvet Olarak Kurulan Cemiyetler	107
6.8.1. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti	107
6.8.2. Türk Gücü Cemiyeti	107
6.8.3. Osmanlı Güç Dernekleri	107
6.8.4. Genç Dernekleri	108
6.9. Kültürel Faaliyetlerde Bulunmak Amacıyla Kurulan Cemiyetler	108
6.9.1. Köylü ve Bilgi Cemiyeti	108
6.9.2. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti	108
6.9.3. Kadın Örgütleri	109
6.10. Basın Faaliyetlerinde Bulunan Cemiyetler	110
6.10.1. Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti	110
6.11. Esnaf Cemiyetleri	110
6.11.1. Kalaycı Esnafı Lonca Heyeti	110
6.12. Ülke Dışında Kurulan Türk Yurtları	111
6.13. Ayrılmış Örgütler	111

6.14. Arap Cemiyetleri	111
7. II. Meşrutiyet Döneminde Basın.....	112
7.1. Tanin	112
7.2. Yeni Gazete	112
7.3. Hukuk-i Umumiye	112
7.4. Mizan	112
7.5. Serbesti	112
7.6. Şura-yı Ümmet	113
7.7. Sada-i Millet	113
7.8. Osmanlı.....	113
7.9. Volkan	113
7.10. Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad)	113
7.11. Beyan'ül- Hak.....	113
8. II. Meşrutiyet Döneminin Mizah Ağırlıklı Yayın Yapan Uzun Süreli Gazete ve Dergiler.....	118
8.1. Boşboğaz ile Güllabi	118
8.2. Cadaloz	118
8.3. Cem.....	118
8.4. Dalkavuk.....	118
8.5. Davul	119
8.6. Eşref.....	119
8.7. Falaka.....	119
8.8. Geveze	119
8.9. Gıdık	120
8.10. Hayal-i Cedid.....	120
8.11. İncili Çavuş.....	120
8.12. Kalem.....	120

8.13. Karagöz.....	121
8.14. Köylü	121
8.15. Musavver Papağan.....	121
8.16. Yeni Geveze	121
SONUÇ	122
EKLER	126
KAYNAKÇA	136

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım Rıza Tefvik ve Zamanı adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2023

Yunus BURULDAY

TEZ KABUL VE ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yunus BURULDAY tarafından hazırlanan *RIZA TEVFİK VE ZAMANI* başlıklı bu çalışma, 26/09/2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	: Prof. Dr. Hamza ALTIN	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2023 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Rıza Tevfik ile ilgili hazırladığım bu çalışmada karşılaştığım en önemli hususlardan biri Rıza Tevfik ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça az olmasıydı. Bu nedenle konunun araştırma kısmında bunun zorluklarını yaşamış olmamla beraber Rıza Tevfik ile ilgili yapılan çalışmalara bir yenisini eklemenin mutluluğunu yaşadım.

Rıza Tevfik'i tüm yönleriyle aktarmaya çalıştığımız bu çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Rıza Tevfik'in hayatı, ikinci bölümde Rıza Tevfik'in eserleri, üçüncü bölümde felsefesi, dördüncü bölümde sanatı ve şiiri, beşinci bölümde siyasi hayatı, altıncı bölümde ise II. Meşrutiyet dönemi ele alınmıştır.

Rıza Tevfik ile ilgili bana çalışma fırsatı sunan, bu konuda çalışma azmimi arttıran ve bu alanda yeni bilgiler elde etmemi sağlayıp bu bilgileri sunmamı sağlayan hem ders süreci hem de bu tezi hazırlanmam süresince her zaman bilgisi ve fikirleriyle bana desteğini esirgemeyen öğrencisi olduğum için her zaman gurur ve mutluluk duyduğum çok değerli hocam Prof. Dr. Hamza ALTIN 'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yunus BURULDAY

ÖZET

Kültür ve edebiyat tarihimizde özellikle II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran ve kendisinden “feylesof” unvanıyla sıkça söz ettiren Rıza Tevfik, nevi şahsına münhasır bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Doktor, şair, pehlivan, filozof, siyasetçi gibi kimlikleri olan bu büyük fikir adamının hayatı, sanatı, eserleri, edebi ve felsefi yönü, dönemi ve siyasi hayatı bu çalışmada ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerine damgasını vuran II. Meşrutiyet dönemi de çalışmamızda detaylı aktarılmıştır. Bu dönemi genel hatlarıyla ele aldığımız bölümde II. Meşrutiyet döneminde yapılan yenilik hareketlerinin çok fazla etkili olmadığı ancak bu faaliyetlerin ileride özellikle yeni Türk Devleti'nin kurulması aşmasında önemli fikirler sağladığı tespit edilmiştir.

1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Osmanlı toplumunda siyasi, askeri ve eğitim başta olmak üzere toplumun hemen hemen tüm alanlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde ciddi ıslahat çalışmaları yapılmış olsa da bazıları istenilen düzeyde sonuç vermemiştir; bu ıslahat hareketleri ileride özellikle de Cumhuriyet döneminde yapılacak olan yenilik hareketlerine zemin ve fikri olarak bir hazırlık aşaması olmuştur

II. Meşrutiyet Döneminin siyasi hayatı, kurulan partiler, cemiyetler; yine bu dönemde kısmen sağlanan basın özgürlüğünün getirmiş olduğu basın alanındaki yoğun faaliyetler ve basılan gazete-dergiler de çalışmamızda yer edinmiştir.

Ülkede sosyal, ekonomik, askeri, kültürel anlamda yapılmak istenilen yenilik hareketlerinde fikir birliği sağlanamaması farklı fikirlerin doğmasına zemin hazırlamış ve bu durum çok sayıda gazete ve derginin çıkarılmasına ortam hazırlamıştır.

Osmanlı döneminde yetişen ve iyi bir aydın olmasının yanında muhalifliği ile de ön plana çıkan Rıza Tevfik bu çalışmada tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Rıza Tevfik'in hayatına bakıldığı zaman geniş bilgi birikimi ve renkli kişilik yapısıyla farklı karakterlerde karşımıza çıkmaktadır. Hayatının bazı bölümlerini incelediğimizde karşımıza hatip olarak çıkan Rıza Tevfik, bazı resimlerde yaptığı spor ve jimnastiğin de etkisiyle pehlivan gibi bir vücutla karşımıza çıkmaktadır. Tekkeye dâhil olduğu zamanlarda klasik bir derviş portresi çizen Rıza Tevfik, döneminin farklı makalelerinde tam entelektüel, bir dönem siyasete atılarak politikacı ve tüm bunlar yaparken de asıl kullanmak istediği unvan olan filozof lakabı ile karşımıza çıkmaktadır.

Kendi asrının en önemli gazetelerinde ve yine döneminin en ünlü dergilerinde birçok makale yayınlayan Rıza Tevfik bu makalelerin haricinde birçok eserini de kitap olarak yayınlamış ve böylece seksen yıllık dünya hayatına ölümsüz birçok eser bırakarak veda etmiştir.

Rıza Tevfik'in hürriyete âşık olan ve isyankâr ruhlu ve toplumun çoğunluğunun benimsediği yapıya aykırı olan yönüyle dini merkeze alan düşünce yapısına tepki olarak pozitif bilimlere kendisine referans olarak seçmiştir. Bu yönüyle de feylesof lakabı oldukça hoşuna gitmiş ve ömrünün sonuna kadar "Feylesof Rıza" olarak anılmıştır.

Hayatı boyunca birçok alanda ön plana çıkan Rıza Tevfik özellikle şiirde oldukça başarılı olmuştur yarım asırlık yazı hayatında geride ismi anılan en önemli noktalarından biri şiirleri ve şairliği olmuştur.

Siyasi hayatına arkadaşlarının da yönlendirmeleri ile İttihat ve Terakki ile adım atan Rıza Tevfik, İttihat ve Terakki içerisinde aktif roller almış ve cemiyetin propagandasını yaparken bir yandan da meşrutiyeti öven nutuklar atmıştır. İTC üyesi olarak girdiği seçimlerde Edirne milletvekili olarak meclise girmiş cemiyet içindeki değişimleri, yanlışları görerek cemiyeti eleştirmeye başlamış ve daha sonra muhalefete katılmıştır. Sert bir şekilde eleştirdiği İTC üyelerinden ve dönemin önemli basın organlarından ciddi tepkiler almıştır. Başlangıçta padişah II. Abdülhamid ve yönetim şekline karşı gelen hareketlerde

yer alan Rıza Tefvik sonrasında Sultan Abdülhamid'in isteğiyle Tefvik Paşa hükümetinde "Maarif Nazırı" olarak görev yapmıştır. Sevr'i imzalayan heyette yer almasından dolayı ismi "yüzellilikler" listesine dâhil edilen Rıza Tefvik uzun yıllar vatanından uzakta gurbet hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rıza Tefvik Bölükbaşı, Osmanlı Devleti Felsefe, Edebiyat, şiir, Muhalif, II. Meşrutiyet, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Siyasi Partiler, Gazete ve dergiler

SUMMARY

In our culture and literature history, especially II. Rıza Tevfik, who left his mark on the Second Constitutional Era and was frequently mentioned with the title of "feylesof", appears as a unique personality. The life, art, works, literary and philosophical aspects, period and political life of this great intellectual who has identities such as doctor, poet, wrestler, philosopher, politician are discussed in this study.

II. Meşrutiyet which left its mark on the last periods of the Ottoman Empire, especially. Constitutional period is also discussed in detail in our study. In the section that we discussed this period in general terms, II. Meşrutiyet It has been determined that the innovation movements made during the Constitutional Period were not very effective, but these activities provided important ideas in the future, especially in the establishment of the new Turkish State.

After the declaration of the Constitutional Monarchy in 1908, serious changes occurred in almost all areas of the society, especially in the political, military and education.

II. Meşrutiyet although serious reforms were made during the Constitutional Monarchy period, some of them did not yield the desired results; These reform movements have been a preparatory stage as a basis and idea for the innovation movements to be carried out in the future, especially in the Republican period.

II.Meşrutiyet political life of the Constitutional Period, established parties, societies; Again, intense activities in the field of press brought by the freedom of the press, which was partially provided in this period, and the newspapers and magazines published were also included in our work.

The lack of consensus on the innovation movements desired to be made in the country in the social, economic, military and cultural sense has paved the way for the emergence of different ideas and this situation has prepared the environment for the publication of many newspapers and magazines.

Rıza Tevfik, who grew up in the Ottoman period and stood out with his opposition as well as being a good intellectual, has been discussed in all its aspects in this study.

When we look at the life of Rıza Tevfik, we come across different characters with his extensive knowledge and colorful personality. When we examine some parts of his life, Rıza Tevfik, who appears as an orator, appears in some paintings with a body like a wrestler, with the effect of sports and gymnastics. Rıza Tevfik, who drew a classic dervish portrait when he was included in the lodge, appears in different articles of his time as a pure intellectual, a politician by entering politics for a period, and a philosopher, which is the title he wants to use while doing all this.

Rıza Tevfik, who published many articles in the most important newspapers of his century and also in the most famous magazines of his period, published many of his works as a book apart from these articles, and thus Rıza Tevfik said goodbye to his eighty-year world life, leaving many immortal works.

Rıza Tevfik chose the positive sciences as his reference in response to the religious-centered mentality of Rıza Tevfik, who is in love with freedom, has a rebellious spirit and is contrary to the structure adopted by the majority of the society. In this respect, he liked the nickname "Faylesof" and he was called "Faylesof Rıza" until the end of his life.

Rıza Tevfik, who has come to the fore in many fields throughout his life, has been particularly successful in poetry, and his poems and poetry have been the most important points in his half-century-long writing life.

Rıza Tevfik, who stepped into his political life with the Union and Progress with the guidance of his friends, took active roles in the Committee of Union and Progress and gave speeches praising the constitutionalism while making the propaganda of the society. He entered the parliament as Edirne deputy in the elections he entered as a member of the CUP, saw the changes and mistakes in the society, started to criticize the society and later joined the opposition. She received serious reactions from the members of the CUP, which she harshly criticized, and from the important press organs of the period. Rıza Tevfik, who took part in the movements that were against the sultan and the form

of government in the beginning, later served as the "Minister of Education" in the Tevfik Pasha government at the request of the Sultan. Rıza Tevfik, whose name was included in the list of "hundreds" due to his participation in the delegation that signed Sevr, had to live a expatriate life away from his homeland for many years.

Keywords: Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ottoman Empire Philosophy, Literature, Poetry, Opponent, II. Constitutional Monarchy, II. Abdülhamid, Committee of Union and Progress, Political Parties, Newspapers and magazines.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
Prof.	: Profesör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Ve saire
Vb.	: Ve benzeri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlının özellikle son dönemlerine girilirken ciddi sayıda topluma yön verebilecek entelektüel kişilerin varlığından söz etmek mümkündür ancak bu aydın kesim içerisinde bazıları biraz daha köşede kalmış ve kendileri hakkında yeteri sayıda araştırma yapılmamıştır. Bu aydın kesim içerisinde hak ettiği değeri göremeyen şahsiyetlerden biri de Rıza Tevfik'tir.

Hayatı, eserleri, yaşantısı hakkında detaylı ve yeterli bilgi elde edemediğimiz Rıza Tevfik hakkında yapılmış olan araştırmalarda dahi kendisiyle ilgili bilgilerin yetersizliği veya verilen bilgilerin yanlışlığı göze çarpmaktadır. Nitekim Düccane Cündioğlu, Hıfzı Topuz'un Rıza Tevfik ile ilgili olan hatıratını şu sözlerle sert bir şekilde eleştirmiştir:

“Öyle ya, Rıza Tevfik'in eserlerinden habersiz olanlar sadece gençler mi? Acaba hâtıratında kendisinden söz ettiği Rıza Tevfik'i, Hıfzı Topuz'un kendisi ne kadar tanıyor/tanıtabiliyor?”

Ne hazindir ki sayın Topuz'un kendisi de aynı zaafarla ma'lûl... Üstelik bugünün gençlerinin -kendilerinden kaynaklanmayan- ciddi mazeretleri varken, kendisinin ciddiye alınabilecek bir mazereti de yoktur.

Rıza Tevfik, "solculuk nedir, marksizm nedir" bilmiyormuş da sayın Topuz'dan bunları kendisine anlatmasını istemiş... O da dili döndüğünce, diyalektik materyalizmi, tarihsel materyalizmi, sınıf çelişkilerini anlatmaya çalışmış... Rıza Tevfik de anlattıklarını çok ilginç bulmuş... "Bunları mutlaka okumak, öğrenmek isterim" deyip kendisinden kitap tavsiyesinde bulunmasını istemiş...

Şimdi gelin sayın Topuz'un bu ünlü feylesof-şâir (!) hakkındaki mütalaarını okuyalım:

"Düşünebiliyor musunuz, Türkiye'de 'filozof' diye tanınan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında önemli roller oynamış ve Sevr antlaşmasını imzalamış olan bu ünlü düşünür, şair, felsefeci ve politikacı Rıza Tevfik solculuğu ve marksizmin ne olduğunu bilmiyordu. Sağ olsaydı Marx kendisinden

elli yaş büyük olacaktı. Rıza Tevfik'in politikaya bulaştığı yıllarda Lenin sağdı, Rusya'da bolşevik devrimi yapılmıştı, Almanya'da Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht çıkmıştı, büyük ozanımızın bunlardan haberi yoktu. Osmanlı İmparatorluğunu kimlerin yönettiğini bir kez daha anlıyordum."

Bu komik değerlendirmeyi yapan zâtın 1923 doğumlu olduğunu bilmek, değerlendirmeyi komik olmaktan çıkarıyor, traji-komik hâle getiriyor ve insan, "gerçekten yazık, çok yazık..." demekten kendisini alamıyor.

Rıza Tevfik'in şiirlerini ezbere bildiğini söyleyen sayın Topuz, bu ünlü filozofa (!) "marksizmi kendisine ilk kez ben anlattım, ona bazı kitaplar tavsiye ettim" türünden erbâbının tebessümle karşılayacağı tavırlar takınmak yerine, Rıza Tevfik'in, diğer eserleri bir yana, sadece kendi doğumundan 5-6 yıl önce (evet yanlış okumadınız: 5-6 yıl önce) yayımlanmış olan ve C harfinde son bulup arkası gelmeyen 1200 sayfalık (iki cilt) Kamûs-ı Felsefe'sine bakabilseydi, yukarıdaki sözleri söylemeye tâkat ve mecali kalır mıydı acaba?

"Bakabilseydi..." diyorum... Çünkü bak(a)madığını, bakmak imkânından yoksun bulunduğunu hâtıratında bir vesileyle kendisi söylüyor, "ben eski harfleri bilmem" diyor.

Üniversite düzeyinde eğitim görmüş gençlere (!) Rıza Tevfik'i tanımlarını öğütlerken, içlerinden biri çıkıp "feylesofun hangi kitaplarını okumamızı önerirsiniz" diye sorsaydı, sayın Topuz bu durumda hiç kuşku yok ki Niko Stavrinidis'e verdiği cevabı vermek zorunda kalacak ve fakat, yüzüne karşı şu hakikati ifade etmektен çekinmeyen Stavrinidis gibi bir Osmanlı Rumunu -ne yazık ki- bir daha bulamayacaktı:

"Ah, siz cahiller!..."¹

Osmanlının son dönemlerinde geniş bilgi birikimiyle çok yönlü bir kişilik olarak karşımıza çıkan Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın ele alındığı bu çalışmada Rıza Tevfik tüm yönleriyle aktarılmaya çalışılmıştır.

Rıza Tevfik'in hayatını ve dönemini detaylı şekilde aktarmaya çalıştığımız bu çalışmamızın birinci bölümünde Rıza Tevfik'in hayatı, küçük

¹ Düccane Cündioğlu, Yoksa siz de mi Karl Liebknecht'i tanıımıyorsunuz? <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/eylul/01/dcundioglu.html>, 1 Eylül 2000.

yaşta annesini kaybetmiş olmasının kendisinde bıraktığı izleri, eğitim aldığı okulları, evlenmesi, farklı meslek gruplarında yaptığı çalışmaları, entelektüel kişiliğini, yurtdışına sürgün edilmesi ve affedilmesini daha sonra memleketine dönüp burada vefat etmesine kadar geçen dalgalı hayatını detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Rıza Tevfik'in bir kısmı dönemin belli başlı gazete ve dergilerinde yayımlanan bir kısmının da kitap olarak yayımlandığı eserleri bir araya getirerek on beş eserini ele alıp eserler hakkında tanıtıcı bilgiler verdik.

Büyük bir bilgi hazinesinin olması, *Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Arnavutça, Latince, Ermenice* gibi birçok yabancı dili iyi derecede bilmesi, Rıza Tevfik'in felsefe ile ilgili konuları da iyi derecede bilmesini ve felsefe ile ilgili çalışmalarını ve bu alanda yeni eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rıza Tevfik'in felsefe alanında yaptığı çalışmaları, felsefi görüşlerini çalışmamızın üçüncü bölümünde ele aldık.

Dördüncü bölümde sanatı ve şiirini ele aldığımız Rıza Tevfik her ne kadar şiirde amatör olduğunu söyleyip asıl benliğinin filozofluk olduğunu vurgulasa da onun meddahlık, dervişlik, doktorluk, filozofluk unvanları içerisinde en göze batan kimliği şairliği olmuştur.

Döneminde kimi zaman şair kimi zaman filozof kimi zaman da siyasetçi kimlikleri ile ön plana çıkan Rıza Tevfik kendisini her ne kadar filozof olarak nitelendirmeyi seçse de yaşadığı dönemden günümüze kadar tanınmasını sağlayan asıl yönü şairliği ve yazdığı şiirleri olmuştur.

Doktorluk mesleğinin yanında pehlivan gibi vücuduyla jimnastik hocalığı da yapan Rıza Tevfik'in günümüze kadar etkisi devam eden şairliğini, şiirlerinde ön plana çıkararak unsurları bu bölümde ele almaya çalıştık.

Beşinci bölümde Rıza Tevfik'in Siyasi hayatını ele aldık bu bölümde Rıza Tevfik'in siyasi hayatının başlangıç aşamasında önemli bir yer tutan İttihat ve Terakki Cemiyetini de özellikle ele aldık ve Rıza Tevfik'in Türk siyasi hayatındaki geçmişini detaylı bir şekilde aktarmaya çalıştık.

Rıza Tevfik özellikle arkadaşlarının ısrarı üzerine siyasete girmiş, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne katılarak Edirne milletvekili olarak mecliste bulunmuş ve Türk siyasetinde de etkin rol oynamıştır.

Rıza Tevfik’in siyasi eğilimlerinin, siyasi fikirlerinin ve siyasi hayatının ele alındığı bu çalışmada bir dönem aktif üyesi olduğu ve bir dönem de milletvekilliğini yaptığı ve Türk siyasi hayatında önemli bir yeri olan İttihat ve Terakki ile ilgili de detaylı bilgiler yer almaktadır.

Milletvekili olarak meclise girdikten sonra İttihat ve Terakki’deki değişimleri gören Rıza Tevfik hayal kırıklığına uğramış ve bu olanlar karşısında tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır. Parti politikalarını beğenmeyen Rıza Tevfik daha sonra parti içindeki muhalif kesimlere katılmış ve bir diğer önemli parti olan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın kuruluşu esnasında aktif rol oynamıştır.

İttihat ve Terakki’deki arkadaşlarının seçimin kazanılmasından sonra zorba tavırlarının ve ülkede fail-i meçhul ölüm sayısının artmasından sonra partiyle arası gitgide açılmış ve muhalefete katılmıştır. İttihat ve Terakki içerisindeki ileri gelen kişilerle arasının bozulması ve parti içinde muhalif kesime katılmasından sonra 1912 yılının Ağustos ayında Meclis-i Mebusan geçici de olsa kapatılmış ve Rıza Tevfik bu süreçte politikadan uzak kalmıştır. Rıza Tevfik, Mondros Ateşkesinden sonra 1918 yılında Sultan Vahdettin’in isteği üzerine Tevfik Paşa hükümetinde Maarif Nazırı olarak görev yapmış ve böylece tekrar politikaya dönmüştür.

Devam eden yıllarda “Damat Ferit Paşa” hükümetinde de iki defa “Şurayı Devlet Reisliği” görevini yerine getirmiştir. 1919 yılında Paris Konferansına katılmış ve sonrasında 1920 yılında da Sevr’i imzalayan heyette yer almıştır. Sevr’i imzalayan heyette yer almasından dolayı da ismi yüzellilikler listesine dâhil edilmiş ve kendisi Mısır’a kaçmıştır. Uzun yıllar yaşadığı sürgün hayatından sonra vatanına dönmüş ve gözlerini vatanında dünyaya kapamıştır.

Araştırmamızın son bölümlerinde Rıza Tevfik’in hayatında önemli yeri olan ve Türk tarihi açısından oldukça dikkat çekici zaman dilimlerinden biri olan II. Meşrutiyet Dönemini de tüm yönleriyle ele almaya çalıştık.

Meşrutiyetin zorla tekrar ilan ettirilmesinden sonra Osmanlı toplumunda meydana gelen değişimler ve yenilikler hakkında detaylı bilgiler verdiğimiz bu bölümde; Türk siyasi hayatında yaşanan değişimler ve gelişmeler, eğitim sisteminde yapılmak istenilen reform hareketleri ve gerçekleştirilen yenilikler, II. Meşrutiyet Döneminde kurulan siyasi partiler, cemiyetler, dernekler, ayrılıkçı örgütler hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Bu dönemde kurulan parti, cemiyet, dernek ve örgütlerin isimleri, kuruluş tarihleri, kuruldukları yerler, kurucuları ve yöneticileri ile yaptıkları faaliyetlerle alakalı bilgiler de çalışmamızda yer almıştır.

Sansüre, sürgüne, tutuklanma ve cezalandırmaya neden olan yöntemler kaldırılmış daha önce kabul edilmeyen ve yasaklanan dernek kurma ve toplantı hakları kabul edilmiştir.

II. Meşrutiyet dönemine kadar uygulanan sansür ve yasaklardan dolayı fazla gelişim kaydedemeyen Osmanlı basını bu dönemde oluşan özgürlükçü ortamdan faydalanarak ciddi gelişmeler kaydetmiştir. Düşünce ortamındaki serbestlik basın faaliyetlerine de yansımış, bu dönemde çok fazla gazete ve dergi yayınlanmıştır.

Toplumun farklı sorunlarına değinmek isteyen basın örgütleri hemen her konuda yayın yapmışlardır. Yine bu dönemde özellikle mizah ağırlıklı yayın amacıyla çıkan ve uzun soluklu yayın yapan gazeteler de olmuştur. Çalışmamızda dönemin önemli gazete ve dergi isimleri, bunların kuruluş tarihleri, kurucuları ve yazarları da detaylı şekilde ele alınmıştır.

Çalışmamızın son kısmında Rıza Tevfik hayatından bazı fotoğraflarda yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. RIZA TEVFİK'İN HAYATI

Debreli Hoca Mehmet Tevfik Efendi ile Münire Hanım'ın birinci çocuğu olan Rıza Tevfik, önceden Edirne şehrine bağlı olan ancak günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan babasının kaymakamlık yaptığı Cısr-i Mustafa Paşa ilçesinde 1868 senesinde doğmuştur. Doğduğu yeri tarif ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "Genç iken, 1282 sene-i hicriyesi ramazanın 23. günü sabahleyin tuludan on dakika evvel Meriç Nehri kıyısında Cesir Mustafa Paşa Hükümet Konağında doğmuş olmamı hatırladıkça, kendi kendime; 'Behey adam!... Doğacak başka yer mi bulamadın?' derdim."²

İri, uzun ve gösterişli boyuyla; saçlarını omuzlarına kadar uzatmış şekilde kaşlarının karalığının arasındaki belirgin ve derin gözleriyle, büyük bir ağız ve kalın bıyıklarla ve sevimli bir yüzle Rıza Tevfik, dış görünüş olarak da oldukça dikkat çekmiştir.³

Farklı hayat tarzının yönlendirmesi ile hayatının çeşitli zaman aralıklarında uzun bir dönem filozof, bazen şair ve bazen de politikacı gibi yönelimleri olan Rıza Tevfik'in hayatındaki önemi yönelimlerden biri de sportmen kişiliği olmuştur. Uzun boyu ve gösterişli geniş omuzlarıyla atletik bir vücut yapısına sahip olmuştur. Pehlivanı andıran vücudu ve güçlü fiziğiyle altmış yedi kiloyu tek koluyla kaldırabilmiştir.⁴

Döneminde kimi zaman şair kimi zaman filozof kimi zaman da siyasetçi kimlikleri ile ön plana çıkan Rıza Tevfik kendisini her ne kadar filozof olarak nitelendirmeyi seçse de yaşadığı dönemden günümüze kadar tanınmasını sağlayan asıl yönü şairliği ve yazdığı şiirleri olmuştur.⁵

Üsküdar Dağ Hamamında babasının da bir dönem hocalık yaptığı Sion Mektebinde eğitim hayatına başlamıştır. Mehmet Tevfik Efendi'nin yanında bir

² Mehmet Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (Thesis, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007)*, 48.

³ Hakkı Süha Gezgin - *Beşir Ayvazoğlu, Edebi Portreler, 1. bsk (İstanbul: Timaş, 1997)*, 250.

⁴ Cudi Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri (İstanbul Üniversitesi, 1948)*, 15.

⁵ Gezgin - Ayvazoğlu, *Edebi Portreler*, 251.

süre *Beylerbeyi ve Davud Paşa* rüştîyelerine devam etmiştir ancak 1879 yılında *Mehmet Tevfik Efendi*'nin İzmit'e savcı vekili olarak atanmasından dolayı tahsili yarıda kalmıştır. Bu dönemde kuvvetli hafızası sayesinde İspanyolca ve Fransızca'yı öğrenmiştir.⁶

İzmit'te yaşadıkları dönemde annesinin yakalandığı sıtma hastalığından dolayı vefat etmesinden sonra çocukluğunun ve ilk gençlik yıllarının geçtiği *Gelibolu*'ya ailesiyle birlikte göç etmek zorunda kalmıştır. Rıza Tevfik yaşadığı o sıkıntılı dönemi, annesini ve ardından yakalandığı hastalıktan sonra vefatını şöyle ifade etmiştir:

“Anam, Şapset kabilesinden genç bir Çerkes kadınıydı. Ömründe hastalık nedir bilmemiş bir kimseydi. İzmit'te sıtmaya tutuldu. Az zaman sonra hepimiz yattık. Karaciğer hastalıkları almış başını yürümüştü. Hekim yoktu. Dalak kesen berberler vardı. Derken anam sarılık da oldu. İlaç milaç hak getire. Hasılı bu genç kadın, orada yirmi sekiz yaşında öldü. Ben o vakit on bir yaşındaydım. Ölüm döşeğinde, anamın başucunda idim, ölümünü gördüm. Beni zorla kaldırdılar. Serâb-ı Ömrüm'deki birkaç şiir, onun mersiyeseleridir.”⁷

Serâb-ı Ömrüm adlı şiir kitabında bahsettiği bu konuyla ilgili şu mısraları kullanmıştır:⁸

*“ Bir şevk ile eylerdi denizler beni meşhûn,
Enginlere hayretle, sevâhilde gezerdim.
Yâdıyla gelip gönlüme bir hiss-i diğerk –gûn-
Öksüzlüğümü hasta buldukça sezerdim.”*

Babası, Rıza Tevfik'in iyi bir eğitimden geçmesini istediği için dönemin en kaliteli eğitim veren kurumlarından biri olan Galatasaray Sultanisi'ne kaydını yaptırmıştır. Okulda geçirdiği zaman boyunca derslere karşı ilgisiz tavırları nedeniyle iki yıl üst üste sınıfta kalmasından dolayı okulu bırakıp yaşadığı

⁶ Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı*, s.18.

⁷ Furkan Gülnar, “Bir Osmanlı Aydını: Feylesof Rıza Tevfik”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi* 3/4 (13 Mart 2020):s.21.

⁸ Gülnar, “Bir Osmanlı Aydını”, s.21.

Gelibolu'ya geri dönmüştür.⁹ Çocukluğunun bir bölümünü burada geçiren Rıza Tevfik çocukluk anılarının birçoğuna ev sahipliği yapan “Çocukluk Cennetim” diye tabir ettiği Gelibolu'ya her zaman farklı bir hissiyatla bakmış Gelibolu'yu hasret ve özlemle anmıştır.¹⁰ Sürgün yıllarının bir bölümünü geçirdiği Lübnan'da iken o dönem için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ben o zaman on üç yaşımı bir iki ay aşmışdım. Gelibolu bize cennetülme'va oldu; O dilber memlekette tamamiyle serazad ve cevval, tendürüst, haşâri lakin hassas ve meveddetperver bir çocuk olarak tabiatın kucagında yaşadım ve büyüdüm. Babam hastalıklı bir adem olmakla beraber terbiyei fikriyem ile meşgul olmakdan fariğ olmazdı. Orada rüşdiye tahsilini ikmal etdim ve birinci çıktım.”¹¹

Bir süre sonra okula dönüp eğitime devam etmek isteyen Rıza Tevfik yaşadığı dönemin en iyi okullarından biri olan *Mekteb-i Mülkiye*'ye girmeyi başarmış ve eğitim hayatını bıraktığı yerden devam ettirmiştir.¹²

Eğitim hayatı süresince dönem dönem meydana gelen bazı talebe hareketlerine dahil olması ve “*Muavin*” adında bir dergi çıkarmaya çalışmaları neticesinde bazı hocalarıyla birlikte 1888 yılında okulla ilişkisi kesilmiştir. Babasının vefatı da bu yıllara denk gelen Rıza Tevfik, Galatasaray Sultanisindeyken jimnastik hocalığını yapan ve zamanla yakın dostu olan *Faik Efendi*'nin yönlendirmesiyle *Tıbbiye-i Mülkiye*'ye kaydolmuştur.¹³

Modayı takip etmeyen ama döneminde oldukça şık giyinenlerden biri olmuştur. Sporcu kişiliği ve pehlivan gibi fiziğiyle giydiği her şey kendisine yakışmış, o dönemde nadiren takılan kravattı kullanmış ve kravattı üzerindeki kemik iğneyi hiç çıkarmamıştır.¹⁴

⁹ Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı*, s.21.

¹⁰ Ömer Çakır, *Rıza Tevfik'in Eserlerinde Gelibolu İzleri*, 2019, s.194.

¹¹ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, ed., *Son Asır Türk şairleri (İstanbul, 1937)*, s.1488.

¹² Noyan, *Milli mücadelede yüzellilik olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı*, s.22.

¹³ Ercan Haytoğlu, “*Türk Spor Tarihinde Rıza Tevfik (Bölükbaşı)*”, *The Journal of Academic Social Sciences* 37/37 (2016): s.127-127.

¹⁴ Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtraları*, 3. Baskı (İstanbul, 1958), s.198.

Dönemin çalkantılı yapısından dolayı sık sık meydana gelen siyasi olaylara da müdahil olan Rıza Tevfik, Sirkeci’de bulunan bir kahvehanede hükümet şekillerinin yanı sıra, adalet ve hürriyet ile ilgili gerçekleştirdiği konuşması nedeniyle hapse atılmıştır.

Zaptiye Nazırı Nazım Paşa’nın olayı duyup devreye girmesiyle atıldığı hapisten çıkarılarak *Tıbbiye-i Mülkiye*’ye geri dönmüştür. Oldukça hareketli geçirdiği hayatının düzene girmesi için yakınları tarafından *Darülmüallimatta* müdirelik yapan *Ayşe Sıdika Hanım* ile 1894 senesinde evlenmesi sağlanmıştır.¹⁵ Osmanlı aydınlarından *Mustafa Efendi*’nin kızı olan Ayşe Sıdika, Bilim insanları tarafından ilk kadın eğitim bilimcimiz olarak kabul edilmiştir. Birçok alanda kendisini iyi yetiştiren Ayşe Sıdika, ayrıca; *Rumca*, *Fransızca* ve *İngilizceyi* iyi derecede öğrenmiştir.¹⁶ Ayşe Sıdika ile evliliğinden Suad, Selma ve Munise adlarında üç kız çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁷

Mekteb-i Tıbbiye’deki eğitimini 1897 senesinde tamamlamıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra öğrencilik yıllarında katıldığı talebe hareketleri ve yaşadığı olumsuz olaylardan dolayı diploması alınmış ve *Karantina İdaresi*’ne girene kadar kendisine görev verilmemiştir. Dönemin önemli edebiyatçılarından biri olan *Halide Edip*’e *Türk Edebiyatı ve Felsefe* alanlarında dersler vermiştir.¹⁸ Öğrencilik yıllarından toplumun hafızasında kalan kötü izlenimi silmek amacıyla ayrıca çok sevdiği felsefe alanına daha çok yoğunlaşmak için Mısır’a gitmeye karar vermiştir. Avrupa’ya kaçmak için hazırlığını bitirip kaçmaya karar verdiği sırada kendisi için verilen bir *jurnal* ile Çanakkale’yi geçememiş ve geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁹

¹⁵ Abdullah Uçman (*Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986*), s.8.

¹⁶ Hamza Altın, “*Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-ı Talim ve Terbiye Dersleri*”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (18 Aralık 2017): s.180.

¹⁷ Zeynel Öztürk, *Batını Edebiyatının Dört Şairi* (Ankara: Alter Yayıncılık, 2014), s.75.

¹⁸ Hamza Altın, “*Halide Edip’te Eğitim Fikri ve Onun Talim ve Terbiye İsimli Eseri*”, *OPUS International Journal of Society Researches* 14/20 (31 Aralık 2019): s.1863.

¹⁹ Uçman, s.8.

Başından geçen bu olayın sonrasında *Karantina İdaresi*'ndeki vazifeye ek olarak ayrıca *İstanbul Gümrüğü Ecza-yı Tıbbiye Müfettişliği* görevi de kendisine verilmiştir.

Rıza Tevfik ile evliliğinden hiç mutlu olmayan ve mutsuz bir hayat süren Ayşe Sıdika hastalığının iyice ilerlemesinden sonra üç kız evladını geride bırakarak 1903 senesinde verem hastalığı nedeniyle vefat etmiştir. Ayşe Sıdika'nın vefatından sonra Rıza Tevfik, küçük kızı Selma'ya ithafen "*Selma Sen de Unut Yavrum*" adlı o şiirini yazmıştır.²⁰

Ayşe Sıdika için yazılan şiirin bir bölümü şöyledir:

*“O gün, bugün Annem nerede? diye bazı sorarsın,
Gülümserim!-Gözyaşlarım sâkin sâkin akarken,
Uzarlarda bir şey arar, ufuklara bakarken,
Benim dalgın gözlerimde-hayalini-ararsın
O talihsiz biçâreyi, bak ben bile unuttum!
Gönlümdeki iniltiyi ninnilerle uyuttum!
Unut kızım!..Sen de unut! Anma artık adını
Yabancıdır bize!. Sorma o zavallı kadını.*

*Gül ki benim küskün gönlüm o gülüşe özensin!
Sessiz dağlar kahkahana cevap versin, bezensin!
Ölüm şeklindeki sırrın mânâsını düşünme
Gölge gibi bir varlığın rüyâsını düşünme*

*Nice yüzler gördüm; geçti. –Ben unuttum-besbelli
Her çehre bir hayâlettir bu süreksiz rüyâda!
Unut yavrum! Sen de unut!. Bu ölümlü dünyada,
Her cefayı unutmaktır bizler için teselli.”²¹*

²⁰ Altın, “*Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım Ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri*”, s.181.

²¹ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serab-ı Ömrüm* (Kıbrıs, Lefkoşa, 1934), s.56-57.

Ayşe Sıdıka'nın 1903'te vefatından yaklaşık bir yıl sonra Nazlı Hanım'la evlenmiştir.²² Rıza Tefvik'in Ayşe Sıdıka ile evliliğinden "*Suad Sefa, Selma Rıza, Munise Başikoğlu*" isimlerinde üç kızı olmuştur. İkinci eşi olan Nazlı Hanım'la olan evliliğinden ise iki erkek evladı: "*Mehmed Said ve Nazif Bölükbaşı*", dünyaya gelmiştir.²³

Yakın arkadaşları olan "*Said Halim Paşa*" ve "*Manyasizade Refik Bey*"in kendisini ısrarla davet etmeleri neticesinde 1907 senesinde varlığını o döneme kadar gizli bir şekilde devam ettiren "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*"ne katılmıştır.²⁴

İttihat ve Terakki'nin görevlendirmesiyle II. Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde meydana gelen karışıklığı ve huzursuzluğu gidermek ve halkı bilgilendirmek amacıyla "*Selim Sırrı Tarcan*" ile beraber İstanbul halkına Meşrutiyeti anlatan nutuklar vermiştir.²⁵ At sırtında dolaşarak verdiği bu nutukları aynı yıl milletvekili olarak "*Meclis-i Mebusan*"a girmesi izlemiştir.²⁶

Partinin ileri gelenleriyle arasının bozulmasından sonra 1912 senesinde İttihat ve Terakki içinde muhalif kişilerin kurduğu "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*"na katılıp siyasi hayatına bu fırkada devam etmiştir.²⁷ Rıza Tefvik sürgün yıllarında Kahire'de "*Musavât Mecmuası*" adlı dergide "*La-Yemut Bir Şiir*" başlığıyla yayımladığı metinle Abdülhamit dönemi ile ilgili yaşadığı yoğun pişmanlığını dile getirmiştir.²⁸

²² Uçman, 8.

²³ Rıza Tefvik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, 2. bsk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s.16.

²⁴ Gülnar, "*Bir Osmanlı Aydını*", s.22.

²⁵ Hamza Altın, "Harputlu Selim Sırrı Ve Onun Yayınladığı Terbiye Ve Oyun Mecmuası", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Mart 2016): s.104.

²⁶ Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tefvik Bölükbaşı*, s. 47.

²⁷ Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tefvik Bölükbaşı*, s.49.

²⁸ İbrahim Halil Ozan - Mehmet Salih Ari, "*II. Abdülhamid ve İslamcılar; Muhalefet, Yanılgı ve Pişmanlıklar*", *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (15 Aralık 2020):s.12.

1.1. Sultan Abdülhamid Han'ın Ruhaniyetinden İstimdat

“Nerdesin şevketlim, Sultan Hamid han?

Feryâdım varır mı bârigâhına?

Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,

Şu nankör milletin bak günâhına.

...

Bizdik utanmadan iftira atan,

Asrın en siyâsî padişâhına.

Pâdişah hem zâlim, hem deli dedik,

İhtilâle kıyam etmeli dedik;

Şeytan ne dediyse, biz ‘belî’ dedik;

Çalıştık fitnenin intibahına.

Dîvâne sen değil, meğer bizmişiz,

Bir çürük ipliğe hülyâ dizmişiz.

Sade deli değil, edepsizmişiz.

Tükürdük atalar kiblegâhına.

...

Çok kişiye şimdi vatan mezardır,

Herkesin belâdan nasîbi vardır,

Selâmetle eren pek bahtiyardır,

Bu şeb-i yeldânın şen sabahına.

Milliyet dâvâsı fıska büründü,

Ridâ-yı diyânet yerde süründü,

Türkün ruhu zorla âsi göründü,

Hem peygamberine, hem Allâh'ına.

...

*Bu itler nedense bana salmadı,
Bahalıydı başım kimse almadı,
Seyrandan başkaca iş de kalmadı;
Gurbet ellerinin bu seyyahına.*

...

*Lâkin sen sultânım gavs-ı ekbersin
Âhiretten bile himmet eylersin,
Çok çekti şu millet murada ersin
Şefâat kıl şâhım mededhâhına.”²⁹*

İkinci seçimde milletvekili olarak seçilmediği için siyaseti geçici de olsa bir müddet bırakmıştır.³⁰

Siyasi hayatından arta kalan zamanlarında felsefe ve edebiyatla da ilgilenen Rıza Tevfik, dönemin önemli gazete ve dergilerinde edebiyat, şiir, dil, felsefe ve estetik ile ilgili önemli makaleler yazmıştır.³¹

Taklit konusunda da oldukça başarılı olan Rıza Tevfik özellikle “*Arnavut ve Rumeli*” taklitlerinde yeteneğini sergilemiştir. İyi derecedeki hafızası sayesinde birçok bilgiye sahip olmuş ve bu bilgileri mükemmel derecedeki taklit yeteneğiyle birleştirmiştir ve “*Ben mizah kapısını tekme ile açtım.*” demiştir.³²

1914-1918 yıllarında hem Karantina İdaresindeki görevine devam etmiş hem de “*Rehber-i İttikadi Osmani Mektebi*”nde Felsefe dersleri vermiştir. “*Mondros Ateşkes Antlaşması*”nın imzalanması sonrası tekrar siyasete atılmıştır. “*Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti*” döneminde Maarif Nazırlığı, “*I. ve IV. Damat*

²⁹ Ozan - Arı, “II. Abdülhamid ve İslamcılar; Muhalefet, Yanılgı ve Pişmanlıklar”, s.22.

³⁰ Uçman, a.g.e, s.9.

³¹ Noyan, *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı*, s.49.

³² Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.198.

Ferit Paşa Hükümeti”nde ise Şura-yı Devlet Reisliği ve Ayan üyeliği görevlerini yerine getirmiştir.³³ “Damat Ferit Paşa Hükümetinde” “Şura-yı Devlet Reisliğine” getirilmiş ve aynı tarihte “Darülfünun”da estetik ve Felsefe derslerine girmiştir.³⁴

1919 yılında “Paris Barış Konferansı”na katılmış ve Osmanlı Devleti’ni parçalamayı amaçlayan ve Osmanlı devletini olumsuz etkileyen “Sevr Antlaşmasını” imzalayanlar arasında yer almıştır.³⁵

Bu heyette yer alması, özellikle Darülfünun’daki öğrenciler tarafından büyük tepki görmüştür. Bu tepkiler sonrasında “*Cenab Şahabettin, Ali Kemal, Hüseyin Daniş ve Barsamyan Efendi*” ile beraber 1922 yılı Nisan ayında Darülfünundan istifa etmiştir.³⁶

Bu yıllara denk gelen ve Anadolu’da devam eden Mili Mücadeleye bazı fikir ayrılıkları nedeniyle karşı çıkmıştır.³⁷ Savaşın kazanılmasından sonra Milli Mücadele’ye karşı olan arkadaşı “*Ali Kemal Bey*”in İzmit’te öldürülmesinden sonra 1922 yılının Kasım ayında ülkeyi arkadaşlarıyla beraber terk edip Mısır’a kaçmıştır.³⁸ İstanbul’u terk etmek zorunda kalıp Mısır’a kaçışının ruhunda bıraktığı derin ıstırapı şöyle dile getirmiştir:

“Ben İstanbuldan acele çıkmıştım. Yanımda birkaç liradan başka para yoktu. O zaman Aksarayda Harikzedegân apartmanında - refikam Nazlı, küçük oğlum Nazif ve refikamın büyük validesi ile birlikte- oturuyorduk. Eve haber gönderdim. Refikam da Amerikan Kız Kolejinde mezun ve orada umumi kâtiplik etmiş olan ikinci kızım Selmadan yedi yüz elli dolar almış, bana vapura getirmişti.

Ben meçhul ufuklara teveccüh ettiğim ve nereye gidip, nerede kalacağımı da kat’iyen bilmediğimden dolayı Selmadan ödünç aldığım şu birkaç paraya itimadedip de evdekileri beraber alıp götürmedim.

³³ Munise Başikoğlu, “*Munise Başikoğlu’nun Hatıraları Babam Rıza Tevfik*”, *Tarih ve Toplum*, 1988, s.50.

³⁴ Uçman, a.g.e,s.10.

³⁵ Gülnar, “*Bir Osmanlı Aydını*”, s.22.

³⁶ Gülnar, “*Bir Osmanlı Aydını*”, s.22.

³⁷ Uçman, 11.

³⁸ Gülnar, “*Bir Osmanlı Aydını*”, s.22.

Egypt ismindeki ufak, kötü, Allahlık bir vapura binmişim. Vapurumuz nihayet güzel İstanbuldan ayrılıyordu. Bir defa daha hasretle, o canım şehre baktım. Bir daha inandım ki dünyanın hiçbir memleketinde o panorama yoktur ve olamaz...

Meşhur şehirlerin çehreleri ve şemali vardır mesela Newyorkun kat kat yükselen, kimi yetmiş, seksen katı bulan o koca koca binaları, yani gratsiyelleri bana bir mezaristanı ve mezar taşlarını andırır.

İstanbul ise nefis kubbeler ve narin minarelerle süslüdür. Hele Ortaköy camiinden Sarayburnuna, Ayasofyaya kadarki o şaheser yarım daire... Evet, ben vapurun güvertesinde, parmaklığa dayanmış olduğum halde bu ufka hasretle bakıyordum.

...

Kendi kendime şöyle diyordum: Ben de günün birinde şu dünyayı terk edeceğim. Allaha dilerim ki o demde canımı almadan, hafızamı alsın. Çünkü gözlerim kararmağa başladığı zaman sevgili vatanıma veda ettiğim anı ve birçok sevgili kimseleri ve yerleri bütün bütün terk etmekte olduğumu hatırlıyacak olursam, öyle bir azap çekeceğim ki, rivayet olunan kabir azabı onun yanında hiç kalır.”³⁹

Sevr’i imzalayan heyette yer almasından dolayı da Mısır’a kaçışından iki yıl sonra ismi 1924’te “Yüzellilikler” listesine dâhil edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca “Ankara İstiklâl Mahkemesi” tarafından 7 Ekim 1920’de vatana ihanet iddiasıyla yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır.⁴¹

“Bugünkü ahval dolayısıyla kendilerine tebligat vesaire gibi kanuni merasim yapılması imkansız bulunmuş olan İstanbul Hükümeti Sadrazamı Ferit, Ayan’dan Hadi, Rıza Teyfik ve Bern Sefiri Reşat Halis haklarındaki muhakemenin gıyaben icrasına ittifakla karar verildikten sonra keyfiyyetin icabı müzakere olundukta; bütün milletin mukadderatına el koymuş bulunan gaye-i amaline aykırı ve izin ve müsaadesine iktiran etmemiş bir surette Sevr Muahedesini düşmanlarla müzakere ve

³⁹ Kandemir - Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Teyfik (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943), s.12-13.*

⁴⁰ Gülnar, “Bir Osmanlı Aydını”, s.22.

⁴¹ Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler (Master’s, 2013), s.70.*

imza ettikleri ve bu yüzden bir çok memleketlerin düşmanlar eline geçerek memleketimizin tahribine ve Osmanlı vatandaşlarının katl ve imha ve ırzlarının payimâl ve mallarının yağmasını kolaylaştırıp ve her gün Müslümanlarla Osmanlı tebaası arasında nifak ile kital tertip eyledikleri derece-i subuta varmış olduğundan haklarında ceza kanununun 49 ve 50 ve 54'üncü madde zeyli ve ilk fıkrasına ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci ve ikinci maddelerine tevfikan idamlarına giyaben ve ittifakla karar verildi”⁴²

Mısır’a kaçtıktan sonra “Ürdün Kralı Emir Abdullah” ile karşılaşmış ve Kral’ın daveti üzerine Ürdün’e gitmeden önce Kâbe’yi tavaf etmiştir. Mısır’da siyasi arkadaşlarının kin ve nefretlerine karşı artık dayanılmaz bir ruh haline girince oradan ayrılarak Ürdün’e geçmiş ve politikadan uzak durmaya çalışmıştır.⁴³ Bu tarihten itibaren Ürdün Kralı’nın hizmetinde “*Divan Tercümanlığı ile Sıhhiye ve Asar-ı Antika Müdürlükleri*”nde görev yapmıştır.⁴⁴ Çocuklarını görmek için gittiği Amerika’da “Türk Edebiyatı” ile ilgili çeşitli konferanslar vermiştir. 1934 yılında Ürdün’de emekli olduktan sonra Ürdün’den ayrılmış, eşi ve küçük oğluyla “Cünye” kasabasına yerleşmiştir.⁴⁵ Cünye’ye yerleştikten sonra bölgede sürekli seyahat eden Rıza Tevfik Kudüs’te “Büyük İslam Kongresi”ne de katılmış ve bu kongrenin irşad kısmının ikinci başkanı seçilmiştir.⁴⁶

Rıza Tevfik vatanından uzakta geçirdiği on yedi yıllık gurbet hayatı için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Gurbette geçen 17 senelik hayatımın birçok safahatı vardır. Fazla olarak birçok noktai nazardan da telâkki edilmesi lazımdır. Çünkü memleketim haricinde geçirdiğim uzun seneler içinde öyle tecrübeler mümkat oldum ki neticesinde en kavi mutekadetim sarsıldı. Hayatın başka başka mânaları olduğunu da anladım. Sonra ben silsilei vukuata sırf tarihi bir noktai nazardan bakardım ve Determinizm’e inanırdım. Hâlbuki bugün daha ziyade kadere inanmağa mailim ve hayatın trajik mânasını çok daha güzel anladım ve gariptir

⁴² Feridun Kandemir, *İstiklal savaşında bozguncular ve casuslar* (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964), s.20-22.

⁴³ İlhami Soysal, *150’likler* (İstanbul: Gür, 1985), s.9.

⁴⁴ Uçman, s.10.

⁴⁵ Uçman, s.10.

⁴⁶ Halıcı, *Yüzellilikler*, s.73.

ki bu meselede iradeti beşeriyenin hakikatine inanmak mecburiyetinde kaldım. Yalnız bir noktada müteredditim hâlâ. O da herkesin iradeti ve onun sahai taallûku bir değildir ve olmadığı için de o dairenin çizgisi pek vâzih değil, âdeta durgun sular sathında teşekkül eden daireler gibi dalgalanıp, çalkalanıp yayılıyor.

Bu noktaları bilâhare tamamıyla izah edeceğim. İşte bu gibi meselelerle uğraştığım zamanlar hayatın felsefi bir noktai nazardan manasını tettebbu ettiğim ve kavradım zamanlardı. Hayatımın bir de şairane ciheti var. O da memleketimden çıkarken gönlümde taşıyıp getirdiğim büyük bir hasret duygusunun bütün cilveleridir. Ve onun ilhamına bu gurbet aylarında pek samimî bazı şiirler yazdım.

Eşten dosttan uzak bütün çocuklarıma mütehasir olarak yalnız yaşadığım için tarifi imkânsız bir öksüzlük duydum. Ve bu duygu beni tabiata daha ziyade yaklaştırdı ve âdeta ilk çocukluğum devrine ihtiyarlığında tekrar ulaştırdı. Bu keyfiyet bütün maziye renkli ve canlı olarak vicdanımda tekrar uyandırdı. Yeniden sevdiğim yerlerde çocukçasına yaşıyormuşum gibi sâf, mütecessiz, meraklı, tertemiz bir ömür geçirdim ve bundan büyük bir zevk aldım.”⁴⁷

1938 yılında “Yüzelliliklerin” affedilmesinden yaklaşık bir yıl sonra Beyrut Başkonsolosluğu’na giderek af talebinde bulunmuştur. Konsolosta yaptığı görüşmelerde vatanını terk etmek zorunda kaldıktan sonra hiçbir şekilde siyasi oluşumlarda yer almadığını, gençlik yıllarından beri Atatürk inkılaplarına yakın görüşlerinin olduğunu, mevcut rejime karşı olmadığını dile getirmiş ve konsolosluktan ayrılmıştır.⁴⁸

Ülkesine dönme hakkını veren ve sürgün yıllarını böylece sona erdiren bu gelişmeden sonra Rıza Tevfik vatandaşlığın verdiği temel haklardan yararlanamayacağı düşüncesi nedeniyle ve ülkesine döndüğü takdirde ülkesinde geçim sıkıntısı yaşayacağını düşünmesinden dolayı ülkesine hemen dönememiş bir süre beklemiştir.⁴⁹

⁴⁷ Kandemir - Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s.8-9.

⁴⁸ Halıcı, *Yüzellilikler*, s.77.

⁴⁹ Halıcı, *Yüzellilikler*, s.77.

Kanunun kabul edilmesinden yaklaşık dört yıl sonra 1943 yılında Türkiye'deki arkadaşlarının ve çocuklarının da yoğun ısrarlarına dayanamayıp ülkesine geri dönmüştür.⁵⁰

Trablus'tan Haziran 19'da eşiyle beraber yola çıkan Rıza Tevfik, yolculuk esnasında yaşadığı çeşitli sağlık sorunları neticesinde 22 Haziran 1943 günü Haydarpaşa garına varmıştır. Ülkesine geri döndüğünde ilk günlerini kızı Munise'nin yanında kalarak geçiren Rıza Tevfik daha sonra Moda sırtlarında bir ev kiralayarak oraya yerleşmiştir.⁵¹

Ülkesine döndükten sonra ilerleyen yaşına rağmen çalışmalarına devam etmiş ve "Yeni Sabah" gazetesinde farklı konularda makale ve kitaplar kaleme almıştır. 1949 yılının son aylarında ilerlemiş yaşın getirdiği bazı sağlık sorunlarının yanına zatürre de eklenince hastaneye kaldırılmıştır.

Rıza Tevfik, ölüm döşeginde yatmasına neden olan zatürre hastalığına yakalandığında ve felç darbesini yediği zaman oldukça hasta bir vaziyette kalem tutamaz halde iken eşinin refakatinde hastanede âdetâ ölümlü hissetmiş ve hayatının son şiiri olan şu hüznü dolu mısraları yazmıştır:⁵²

"Hiç unmayacak bir asabi derd-i serim var

Nazlım, bugün ayrılma yanımdan kederim var!

Gel nabzıma bak! Tut şu soğuk cansız elimden,

Hiç unmayacak bir asabi derd-i serim var

Nazlım bugün ayrılma yanımdan kederim var! "

30 Aralık 1949 günü vefat etmiştir. Zincirlikuyu'da Asri Mezarlık'a 1 Ocak 1950 senesinde defnedilmiştir.⁵³

⁵⁰ Gülnar, "Bir Osmanlı Aydını", s.24.

⁵¹ Halıcı, *Yüzellilikler*, s.270.

⁵² Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.85.

⁵³ Uçman, s.11.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RIZA TEVFİK'İN ESERLERİ

Rıza Tevfik kendi döneminin önemli gazete ve dergilerinde “edebiyat estetik ve felsefe” ile ilgili görüşlerini yayımlamıştır.⁵⁴ Gazete ve dergilerde yayınladığı düşünce ağırlıklı makalelerine ek olarak kitap olarak basımı yapılan eserleri de olan Rıza Tevfik seksen yıllık ömrüne birçok eser sığdırmıştır.⁵⁵ 1894 ile 1922 yılları arasında “Mekteb, Maarif, Servet-i Fünun, Malumat, Mecmuai Ebuzziya, Çocuk Bahçesi, Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Bahçe, Yeni Gazete, Türk Yurdu, İkdam, İctihad, Rübab, Peyam-ı Edebi, Ceride-i Sufiye, Muhibban, Zaman, Peyam-ı Sabah, Alemdar ve Şebab” adlı dönemin önemli basın merkezlerinde yazıları yayınlanmıştır.⁵⁶

21 yıl süren gurbet hayatını bitirip vatana dönmesiyle “Yeni Sabah”ta ilerlemiş yaşına rağmen edebiyat, felsefe ve estetik konularında makaleler yayınlamıştır.⁵⁷

Rıza Tevfik'in “felsefe edebiyat, dil, sosyoloji, politika, tarih, tasavvuf ve estetik” konularında yayınlamış olduğu makaleleri dışında kitap olarak yayınlanan eserleri şunlardır:

2.1. Textes Houroufis

(M. Clement Hourt ile birlikte Leiden,1909). 220 ile 313. sayfaları arasında kalan “Etuda Sur la Religion der Houroufis” başlığıyla Fransızca yazılan ikinci bölüm bizzat Rıza Tevfik tarafından kaleme alınmıştır.⁵⁸ Yazma metinlere de başvuru olan eserde “Hurufilik” ile “Hurufiliğin düşünce sistemi” ve bu mezhebi Anadolu'da temsil eden kişiler ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir.⁵⁹

⁵⁴ Mahmut Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, 2011, s.6.

⁵⁵ Pınar Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, 2019, s.72.

⁵⁶ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.6.

⁵⁷ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım, 1.bsk (İstanbul: İletişim, 1993), s.17.*

⁵⁸ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.7.

⁵⁹ Özben, “Tanzimat sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”,s.62.

“İlk eserim ‘Tetes Houroufis’ unvaniyle Fransızca olarak yazılmış bir kitaptır ki 1908 Nisanında telif olunmuş ve 1909 da Hollanda'nın Leyden şehrinde tabolunmuşdu. Paris Kütübhanesi Millisi mahfuzatı arasında Hurufi tarikatine müteallik bazı yazma risaleler bulunmuş ve fakat tamamıyla bu mezhebi batınınin ahkâmı itikadiyesi anlaşılamamış idi. O vakit berhayat bulunan müsteşriki şehir Barbie de Meynard bu gizli mezhebe dair benim aziz dostum müteveffa Profesör Bravone’ dan izahat istemiş ve bir şerh yazmasını reca etmişti. Profesör Bravor. bendenizi tavsiye etmiş. Bendeniz de deruhde etdim, yazub gönderdim. Kembriç Darülfünunu ulemasından bir zümrei müsteşrikin bu kitabımı müsteşriki fazıl müteveffa ‘Mister Kib’ · in vakfetmiş olduğu para ile ve onun namını tizkâr için tabedilmekte bulunan silsilei kütübün dokuzuncu cildi olarak tabı etmişlerdi.”⁶⁰

2.2. Mufassal Kamus-ı Felsefe

Osmanlının yüzünü artık batıya döndüğü birçok alanda modern çalışmaların yapıldığı ve bu çalışmalarda batının etkisinin açık bir şekilde görüldüğü Tanzimat sonrası batılılaşma aşamasındaki Türkiye’de modern “felsefe terimleri” ile ilgili ilk çalışma olmuştur. Başlangıçta eser, 10 veya 11 cilt olarak yazılması düşünüldürken eser, ancak iki cilt olarak yayınlanmıştır.⁶¹

Eserin düşünüldüğü gibi istenilen cilt sayısına ulaşamamasında ve yarıda kalmasında Rıza Tevfik’in tekrar politikaya dönmesi ve eserle ilgilenmek için yeteri kadar zaman bulamaması eserin yarıda kalmasına ve tamamlanmamasına neden olmuştur.⁶² Eser düşünülen cilt sayısının çok altında yazılmış olmasına

⁶⁰ İnal, *Son Asır Türk şairleri*, 1497.

⁶¹ Abdullah Uçman, “Rıza Tevfik’in Mufassal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügatı”, *İlmi Araştırmalar*, 19 (18 Şubat 2014): 167.

⁶² Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, 62.

rağmen bu alan ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde çok önemli bir yer edinmiştir.⁶³

Rıza Tevfik felsefeye ilgi duyduğu andan itibaren yabancı dillerde yazılmış olan felsefe ile ilgili kitaplardaki terimlere Türkçe karşılık bulma ve bu terimlerin Türkçe karşılıklarını kullanma fikrine sahip olmuştur. Bu eser de Rıza Tevfik'in söz konusu idealini gerçekleştirmek arzusundan meydana gelmiştir.⁶⁴

Söz konusu eser 1913 yılında kurulan "İstılahat-ı İlmiye Encümeni"nin felsefi terimler sözlüğü düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla yazılmıştır.⁶⁵ Eser birinci bölümde "Bazı İzahat" adındaki uzun bir girişin akabinde A harfinin açıklaması ile başlamış ve "Arts Lüberoux" (Sına'at-ı Seba) maddesi ile sona ermiştir.⁶⁶

Birinci cildinin ikinci bölümü ise "Assertorique (Kaziyye-i Hissiyeh)" adlı madde ile başlamış, "Bon Sens (Hassa-i Selime, Akl-ı Selim, Tab-ı Selim)" maddesiyle sona ermiştir. 1917 tarihinden sonra fasikül şeklinde yayımlanan ikinci cildi "Canon (Kanun)" maddesi ile başlamış "Classifications des Sciences (Tasnif-i Ulum)" maddesi ile sona ermiştir.⁶⁷

Rıza Tevfik söz konusu eserde bilim ve felsefenin Osmanlılarda ihmal edildiği için ilerlemediği fikrini savunmuştur. Rıza Tevfik eserinde ilmin gelişmesi adına gerekli olan terimlerin ivedilikle tespit edilmesi gerekliliğini şu şekilde dile getirmiştir:

*"Lisan-ı ilim ve felsefeyi i'mal etmezsek, medeniyet-i hazıranın kemalat-ı ma'neviyesini ilelebed Türk zihn-i ictimaisine bigane bırakmış olacağız; yeni bir fikir nakledemeyeceğiz. Türklüğe karşı bundan büyük bir cinayet olamaz. Biz bu cihet-i mühimmeyi düşünüyoruz."*⁶⁸

Eser Rıza Tevfik'in bilgi birikiminin ne kadar geniş olduğunu da göstermiştir. Yazdığı her maddeyi ayrıntılara inerek açıklamış ve sadece felsefi

⁶³ Uçman, "Rıza Tevfik'in Mufassal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügatı", s.166.

⁶⁴ Uçman, "Rıza Tevfik'in Mufassal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügatı", s.166.

⁶⁵ Uçman, "Rıza Tevfik'in Mufassal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügatı", s.167.

⁶⁶ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Mufassal kamus-i felsefe* (Y.y: yayl. y, 1900).

⁶⁷ Bölükbaşı, *Mufassal kamus-i felsefe*.

⁶⁸ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, s.24.

terimlerle yetinmeyip farklı alanlardaki terimlere de eserinde yer vermiştir.⁶⁹ Ele aldığı terimlerle ilgili İlk Çağ filozoflarının görüşlerinden çağdaş felsefede o terimin nasıl kullanıldığına kadar detaylı analiz etmesinden dolayı esere sadece bir kelime çalışması olarak bakılmaması gerektiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.⁷⁰

Rıza Tevfik bu eserinde her ne kadar batı kökenli filozofları kaynak olarak kullansa da İslam filozoflarını da ihmal etmediğini özellikle vurgulamıştır.⁷¹ Eser ile ilgili Rıza Tevfik'in kendi görüşleri ise şu şekildedir:

*"1330" senesi rumiyesinde İstanbul'da Kader Matbaasında basılmıştı. Darülfünun'da tedris etmekde bulunduğum Felsefi Umumiye dersleridir. '565' sahifelik bir kitabdır ve ancak birinci kısmıdır. Üçüncü kitabım 'Kamusı Felsefe' unvaniyle ve Maarif Nezareti marifetiyle Matbaai Amire'de basılmış bir eserdir. Bütün ıstılahatı felsefiyenin Arabca; Yunanca, Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca mukabillerini tayin ettikten sonra o tabirata talluk eden mesaili felsefiye hakkında şark ve garb feylesoflarının efkâr ve nühâzâtına ve münakaşâtına dair hayli tafsilat verir bir kitabdır. Maatteessüf nâkıs kalmıştır. Ancak bin iki yüz sahifesi tabedilmişti. Halbuki her cildi sekiz yüz sahife olarak tamamı on on bir cild teşkil edebilecekdi. Harbi Umumî' de Maarif Nazırı esbakı Şükri Beyin zamanı idaresinde teşekkül eden İstılah Encümenine bunun için davet olunmuş ve günü güne telifine çalışmışdım. Terceme değil sırf şahsî bir eserdir."*⁷²

2.3. Felsefe Dersleri

1919 yılında İstanbul'da basılmış olan eser Rıza Tevfik'in "Rehber-i İttihad-ı Osmani" mektebinde verdiği ders notlarından meydana gelmiştir.⁷³ "Mebhas-ı Marifet" adıyla bilinen bu eser felsefe tarihi, felsefenin temel konusu, problemleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Rıza Tevfik bu eserinde kendi görüşlerini

⁶⁹ Çalışkan, "Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı", s.7.

⁷⁰ Çalışkan, "Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı", s.8.

⁷¹ Uçman, "Rıza Tevfik'in Mufasssal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügati", s.170.

⁷² İnal, *Son asır Türk şairleri*, s.1498.

⁷³ Özben, "Tanzimat sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.62.

felsefe tarihi ile harmanlayarak “Metafizik ve Epistemoloji (Bilgi Felsefesi)” ile ilgili tartışmalara da katılmış ve bunları öğrencilerine de aktarmıştır.⁷⁴

Beş bölüm halinde değerlendirdiği “*Felsefe Dersleri*”nin birinci bölümünde felsefe tarihi, felsefenin ortaya çıkışı, felsefe ve filozofun kökeni, terim anlamları, felsefenin terim anlamlarını ve felsefenin ilimden farkını ortaya koymuştur. İkinci bölümde olayları duygularımızla nasıl kavradığımızı, olaylar âlemini ele almıştır. Üçüncü bölümde şuurumuzun bugünkü hale gelinceye kadar geçirdiği değişimleri ve bugünkü hâli, bilgi teorisi, insan ve evrimi de karşılaştırmalı şekilde ele almıştır. Dördüncü bölümde Sofistler ve Sofistlerin düşünce tarzı ile eleştiri üzerinde durmuş, beşinci bölümde ise bilgi ile ilgili temel kavram ve terimler üzerinde durmuştur.⁷⁵ Rıza Tevfik bu eseri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır.

“1330 senesi rumiyesinde İstanbul’da Kader Matbaasında basılmıştı. Darülfünun’da tedris etmekte bulunduğum Felsefei Umumiye dersleridir. ‘565’ sahifelik bir kitabdır ve ancak birinci kısmıdır.”⁷⁶

2.4. Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefiyesi

İlk olarak 1918 yılında İstanbul’da basılan bu eser 1984 tarihinde bazı düzenlemeler de yapılarak Abdullah Uçman tarafından yeniden basılmıştır.⁷⁷ Eserde “Abdülhak Hamid Tarhan”ın Felsefe ile ilgili düşünceleri ortaya konarken aynı zamanda “Tasavvuf felsefesi” ve Batı düşüncesinin bazı problemleri ele alınıp tartışılmıştır. İman, kader, ahiret, tanrı, kötülük, vicdan gibi mevzular Abdülhak Hamid’in görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Eser, Ed-Darih ismiyle İbrahim Sabri tarafından Arapçaya çevrilmiş ve Mısır’da yayımlanmıştır.⁷⁸

Abdülhak Hamid ile ilgili olan eserinde Hamid’in “*Makber ile Ölü*” eserlerinin “*Victor Hugo*’nun “*Dieu et La Fin du Satan*” isimli eseriyle çok

⁷⁴ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.8.

⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005), s.261.*

⁷⁶ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.1498.

⁷⁷ Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, s.62.

⁷⁸ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.7.

benzediğini bazı mısraların birbirine çok yakın olduğunu savunmuş hatta dile getirdiği bu eleştiriler ikilinin arasının bozulmasına da neden olmuştur.⁷⁹

“*Büyük dostum Abdülhak Hâmid Bey merhumun yalnız ‘Makber’, ‘Ölü’ ve ‘Baladan Sesler’ unvanlı eserlerini vesilei tenkid ederek efkâr ve akaidi felsefiyesinin Avrupa şuarayı meşhuresinden ne derecelere kadar mülhem olduğunu tahkik ve isbat niyeti ile yazılmış altı yüz küsur sahifelik bir kitabdır.*”⁸⁰

2.5. Mabettabiyyat Derslerine Ait Vesaik

1919 yılında İstanbul'da basımı yapılan eser Rıza Tevfik'in Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ndeyken felsefe derslerinde verdiği ders notlarından oluşmuştur. Rıza Tevfik ders notlarından oluşan bu eserinde epistemolojik değerlendirmeler yapmış ve metafizik ile ilgili sorunlara da değinmiştir.⁸¹

2.6. Ontoloji Mebahisi

Felsefenin temel problemlerinden biri olan “varlık problemi” hakkında hazırlanmış olan bu eser de darülfünundaki ders notlarından meydana gelmiştir. İstanbul'da 1920 yılında basılmıştır.

2.7. Estetik

Rıza Tevfik'in bu eseri de yine Darülfünundaki estetik derslerine ait ders notlarından oluşturulmuştur. Rıza Tevfik bu eserinde “estetistik sübjektivizm” bağlantısı içerisinde estetik ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir.⁸²

1909 yılında Rıza Tevfik, “*Hüsn ve Maiyet*” adıyla makale serisi yayımlamıştır. 1913 tarihinde de “*Sembolizm ve İlham*” makaleleri “*Rübâb*” dergisinde kaleme almıştır. 1916 yılında ise “*Mufassal Kamus-ı Felsefe*” eserinin “*Art*”, “*Beau*” ve “*Beaux-Art*” başlıklı maddelerini yazmıştır. Bu yazılarının bir araya gelmesiyle “*Estetik*” adlı bu eseri oluşmuştur.⁸³

⁷⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.259.

⁸⁰ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.1498.

⁸¹ Çalışkan, “*Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı*”, s.8.

⁸² Çalışkan, “*Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı*”, s.8.

⁸³ Pınar Özben, “*Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)*”, 2019, s.71.

2.8. Bergson Hakkında

1921'de İstanbul'da yayımlanan eser, Bergsonculuğun ülkemizde anlaşılmasını sağlamıştır. Eser, Rıza Tevfik'in Darülfünunda "Henri Bergson" hakkında verdiği derslerden oluşmuştur. "Erdoğan ERBAY ve Ali UTKU" tarafından sadeleştirilip tekrar yayımlanan Rıza Tevfik'in bu eseri "*Bergson Hakkında*" başlığıyla, Dârülfünûn ders notları ve 1914'te yayımlanan "*Henri Bergson ve Felsefesi*" adlı makalelerden oluşmuştur.⁸⁴

Bu eserinde Rıza Tevfik Henri Bergson'un ifade ettiği düşünceler ile tasavvuf düşüncelerini de karşılaştırmış ve bu iki düşünce arasında benzerlikler bulmuştur.⁸⁵ Rıza Tevfik, Bergson hakkında eserinde şu ifadeleri kullanmıştır.⁸⁶

*"Henri Bergson, medeni dünyanın her tarafında büyük bir şöhet kazanmış bir Fransız filozofudur. Kendisi, henüz elli, elli beş yaşlarında olduğu halde, felsefe metinlerini kendine özgü bir açıdan ele almış ve üç dört önemli eser meydana getirmiştir. Bu kitaplar, pek çok dillere tercüme edilmiş ve şiddetli taraftarlar ile aleyhtarları ortaya çıkmıştır. Böyle bir adamın felsefesi hakkında arzu edilen bilgiler ve açıklamalar, bir makalenin havsalasına sığmasa da, sığdırmaya gayret edeceğim. Onun için, makaleyi iki kısma ayırmak zorunda kaldım. Birincisi, ikincisini aydınlatmaya hizmet eden tarihsel bir giriştir."*⁸⁷

Rıza Tevfik'in "Mabettabiiyat Derslerine ait Vesaik, Ontoloji Mebahisi, Estetik, Bergson Hakkında" isimli eserleri "Erdoğan Erbay ve Ali Utku" tarafından bir araya getirilerek yeniden yayımlanmıştır.⁸⁸

2.9. Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam

Rıza Tevfik'in Hüseyin Danış ile birlikte yazdığı bu eser, İstanbul'da 1922 yılında yayımlanmıştır.⁸⁹ Rıza Tevfik, "Ömer Hayyam"ın rubailerinden yola çıkarak Hayyam'ın felsefesinin derin bir analizini yapmıştır. Bu analizi

⁸⁴ Rıza Tevfik v.dğr., *Bergson Hakkında: Henri Bergson ve felsefesi / Rıza Tevfik, sadeleştirilenler ve yayına hazırlayanlar Erdoğan Erbay, Ali Utku.*, 2005, s.7-8.

⁸⁵ Rıza Tevfik v.dğr., *Bergson Hakkında*, s.10.

⁸⁶ Rıza Tevfik v.dğr., *Bergson Hakkında*, s.111.

⁸⁷ Rıza Tevfik v.dğr., *Bergson Hakkında*, s.111.

⁸⁸ Erdoğan Erbay - Ali Utku, trc., *Darülfünun Felsefe Ders Notları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009).

⁸⁹ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.63.

yaparken kendi görüşlerini de ekleyerek tasavvuf ve din felsefesinin bazı önemli kavramlarını da tartışmaya açmıştır.⁹⁰ “Ömer Hayyam ve Rubaileri” adıyla 1945 yılında bazı eklemeler yapılarak yeniden yayımlanmıştır.

“Beşinci eserim ‘Ömer Hayyam'ın Felsefesi’ hakkındadır. Bu şairi meşhurun itikadâtı felsefesi, birçok meşahiri şuaranın eskârı felsefesi ile kıyas olunmuştur. Bu eserin tercemei hal kısmını Hüseyin Daniş Bey yazmıştır. Bu kitab da bundan yirmi sene evvel İstanbul'da İkbâl Kütübhanesi marifetile tabolunmuşdu.”⁹¹

2.10. Serab-ı Ömrüm

Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın 1934 yılında Lefkoşa'da Arap harfleri ile basılmış olan şiir kitabıdır. Eseri, Rıza Tevfik eşi Nazlı Hanıma ithaf ederek yazmıştır.⁹² Eser'in ilk baskısında 73 şiir yer alırken 1949 yılındaki ikinci baskısında 115 şiir yer almıştır. Eserde divanlar, nefesler ve Türkçe şiirler başlıklı şiirler yer almıştır. Dini, tasavvufi ve felsefi içerikli şiirlere yer vermiştir. Abdullah Uçman tarafından bazı eklemelerle 2005 yılında yeniden basılmıştır.⁹³ Rıza Tevfik'in şair ve edebi karakterinin ön plana çıktığı bu eserinde din, tasavvuf, varlık felsefesi, ölüm gibi çeşitli temalar ele alınmıştır.⁹⁴

Rıza Tevfik eseri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Serabı Ömrüm'deki şiirlerin bir kısmı parmak hesabı üzere tertib edilmiş ve tamamen İstanbul şivesiyle yazılmış manzumelerdir. Bunlar şekli zahirileri itibarı ile bizim saz şairlerinin ‘Koşma’ ve ‘Divan’larına aynen benzer ise de mahiyetleri itibarı ile her medeni milletin şiirlerine benzer ki aynen Fransızcaya ve İngilizceye terceme edilmeleri mümkündür ve bazıları da nazmen terceme edilmiştir. Tamamen âşık tarzında yazılmış bir iki parça da vardır. Hattâ onlann âşıklar tarafından sazlarla okunduğunu bazı dostlarım bugünlerde aldığım mektublarda bana naklediyorlar. Bundan takriben on sekiz sene evvel de ‘Kozan oğlu’ imzası ile Celal Nuri Beyin ‘İleri’ mecmuasına uzun bir mektub

⁹⁰ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.9.

⁹¹ İnal, *Son asır Türk şairleri*, s.1498.

⁹² Bölükbaşı, *Serab-ı Ömrüm*.

⁹³ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Serâb-Ömrüm ve Diğer Şiirleri (İstanbul: Kitabevi, 2005)*.

⁹⁴ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.9.

yazan bir zat, Kozan taraflarında benim ‘Divan’ unvanlı şiirim bir âşık tarafından saz ile taganni edildiğini bizzat dinlemiş ve nakletmişdi.”⁹⁵

2.11. Tevfik Fikret: Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti

İstanbul'da 1945 yılında yayımlanmış olan eser Rıza Tevfik'in yakın arkadaşı olan Tevfik Fikret'in 30. ölüm yıldönümü dolayısıyla kaleme alınmıştır. Rıza Tevfik bu eserinde yakın arkadaşı ve özellikle edebiyat konusunda yol göstericisi Tevfik Fikret'in sanatı, felsefi görüşleri, şiirleri ve karakteri üzerinde durmuştur. Abdullah Uçman bu eseri, Tevfik Fikret'in 90. ölüm yıldönümünde yeniden yayımlanmıştır.⁹⁶

2.12. Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri

“Yeni Sabah, Peyam-ı Sabah, Peyam-ı Edebi, Rübab, Ceride-i Sufiye ve Muhibban” adlı gazete ve dergilerde yayınlanmış olan “Tekke-Halk Edebiyatı ve tasavvufla” ilgili makalelerden oluşmuştur.⁹⁷ Eserde Ayrıca edebi ve felsefi değerlendirmeler de yapılmıştır. Rıza Tevfik'in bu konularda yazılmış olan makalelerine bakıldığı zaman daha çok Abdülhak Hamid'in etkisinde kalmış olduğu ve Türk halk ve Tasavvuf edebiyatı ile ilgili makaleleri de bu bağlamda yazdığı göze çarpmıştır.⁹⁸

Söz konusu konular ile ilgili yaptığı araştırmaların ve çalışmaların toplumun genelince de öğrenilmesini arzulayan Rıza Tevfik, bu makalelere 1900'lerde başlayıp aralıklı zamanlarla 1922 yılına kadar devam etmiştir. Yazılan bu makaleler halk kültürü ve edebiyat tarihimizin zenginliğini göstermesinden dolayı oldukça önem taşımıştır. Ayrıca Rıza Tevfik'in yazdığı bu makaleler saha ile de ilgili ilk çalışmalar olarak karşımıza çıkmıştır.⁹⁹

⁹⁵ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.1492.

⁹⁶ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Tevfik Fikret (İstanbul: Kitabevi, 2005)*.

⁹⁷ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri, 1. bsk (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982)*.

⁹⁸ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri, 1. bsk (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), s.7.*

⁹⁹ Bölükbaşı - Uçman, *Tekke ve Halk edebiyatı Makaleleri, s.9.*

2.12.1. Rıza Tevfik'in Çeşitli Gazete ve Dergilerde Yayımlanan Makaleleri

1. *“Raks Hakkında”*
2. *“Saz Şairlerimiz ve Türkçe Şiirler”*
3. *“Yunus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsilat”*
4. *“Aşık Tarzı Hakkında Bir Muzahabe”*
5. *“Folklor-Folk Lore”*
6. *“Anadolu ile Gönül Alakaları”*
7. *“Gizli Fakat Ruhlu, Canlı Bir Edebiyat”*
8. *“Devriyyeler”*
9. *“Türkçede Şiirler: Aşıkane ve Kalenderane”*
10. *“Nefesler”*
11. *“İnsanın Ulüvv-i Şanı”*
12. *“Hikemi Destanlar”*
13. *“Filolojide Usul-i Tahkik”*
14. *“Ehemmiyetsiz Bir Hatayı Tashih Vesilesiyle”*
15. *“Kaygusuz Sultan ve Azmi Baba Hakkında”*
16. *“Arşi ve Gaybi”*
17. *“Yunus Emre'yi Ziyaret”*
18. *“İbrahim Efendi”*
19. *“Tasavvufta Kıyl ü Kal ve Vecd ü Hal”*
20. *“Tasavvuf Nazarında Vücut-ı Mutlak”*
21. *“Mebhas-i Tekvin”*
22. *“Tasavvuf Hakkında”*
23. *“Bizim Gidişimiz”*
24. *“Bir İzah-ı Mühim”*
25. *“Türkçe Manzum Mev'iziler”*
26. *“İki Mühim Vesika-i Felsefiyye*
27. *İki Mühim Vesika-i Felsefiyye II”*
28. *“Manzum Türkçe Mev'izelerden Birkaç Numune Daha”*
29. *“Heyecan-ı Şairenin İki Türüsü”*
30. *“Katarat-ı Efkar”*
31. *“Keşfü'l-Gıta”*
32. *“Tuhaf Bir Kitap”*

33. *“İlahiler Münasebetiyle I”*
34. *“İlahilere Dair II”*
35. *“İlahilere Dair III”*
36. *“Makam-ı Hayret”*
37. *“Tabiat Huzurunda”*
38. *“Bir Cevap”*
39. *“At ile Avrat*
40. *“Emerson Nazarında Şair Nedir ve Kimdir”*
41. *“Esrar-ı Kudret”*
42. *“Halk Dili”*
43. *“Halk Şiirinde Yas I”*
44. *“Halk Şiirinde Yas II”*
45. *“Belagat Kudreti”*
46. *“Türkçe Rubailer ve Maniler”*
47. *“Halk Edebiyatında Türkülerin Şekli”*
48. *“Merdane Türküler ve Destanlar”*
49. *“Destanlarımız”*
50. *“Çok Acayip Bir Destan Numunesi”*
51. *“Ahlaki Manzumeler”*
52. *“Hurufî Mezhebine Salik Bir Şair: Safî”*
53. *“Sun’ullah Gaybi Baba’nın Kıymetli Bir Manzumesi”*
54. *“Şeyh İbrahim Efendi”*
55. *“Edib Harabi Erenler”*
56. *“Büyük Mütefekkir Şeyh İbrahim Efendi ve Prof. Bergson”*
57. *“Tasavvuf Lisanındaki İstılahî Tabirlerin Batınî Manaları”*
58. *“Tasavvufta Bazı Tabirler ve Mahmud-ı Şebüsteri”*
59. *“Mahmud-ı Şebüsteri’nin Tasavvufî Görüşleri”*
60. *“Akkirmanlı Nakşi Efendi”*
61. *“Sokrat’ın Muhazarası ve Şeyh Nakşi Efendi’nin Gazeli”*
62. *“İngiliz Şairi Arbuthnot ve Şeyh Nakşi Efendi”*
63. *“Seyyid İmadeddin”*
64. *“Hurufî Mezhebinin Gizli Tutulan Akideleri Nedir?”*
65. *“Seyyid Nesimi’nin Şairliği ve Şiiri”*

66. “Şair Muhtı”
67. “Hurufî Şairi Arşı”
68. “Hurûfilikte Aşk-ı Felatuni”
69. “Aydılatılması İstenen Noktalar”
70. “Külhanbeyler”
71. “Külhanbeyler Edebiyatı”
72. “Devriyyeler ve Haşim Baba ’nın Devriyyesi¹⁰⁰”

2.13. Biraz da ben konuşayım

Rıza Tevfik'in 80 yıllık hayatını anlattığı hatıratında özellikle “Sevr Antlaşması II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele” yıllarında içinde bulunduğu siyasi içerikli olaylar anlatılmıştır. 1948 yılında “Yeni Sabah” gazetesinde tefrika edilen eser Abdullah Uçman'ın düzenlemeleri ile yayına tekrar hazırlanmıştır.¹⁰¹

2.14. Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fani'ye Bir Mektup

Lübnan'ın Cünye kasabasında ikamet ederken “Antakya Lisesi Edebiyat Öğretmeni Ali İlmî Fani” için bu mektubu yazmıştır. Mektupta Rıza Tevfik kendi şiir anlayışını ve şiirlerindeki bazı konuları açıklamıştır.¹⁰² “Abdullah Uçman” tarafından 1996 yılında derlenip yayınlanmıştır.¹⁰³ Yazdığı mektupların birinde Rıza Tevfik, Türkiye’de kendisi aleyhine yapılan propagandaları ve bazı şiirlerinin antoloji ve ders kitaplarından çıkarılması nedeniyle duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiştir:¹⁰⁴

“(…) Bir taraftan da Fuzûlînâme’yi yazmaktayım ki Hâmidnâme nev’inden bir eser olacak ve daha iki mühim şairimiz hakkında yazacağım kitaplarla bir silsile teşkil edecektir. Ondan sonra da

¹⁰⁰ Bölükbaşı - Uçman, *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*.

¹⁰¹ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*.

¹⁰² Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, s.64.

¹⁰³ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Şiir ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup (İstanbul: Kitabevi, 1996)*.

¹⁰⁴ Abdullah Uçman, “Rıza Tevfik'in Şiir, Hâtıra ve Mektuplarında İstanbul Özlemi”, s.19.

zannedersem Türkçe lisaniyla kendim için yazdığım şiirlerden ve dostlarıma yazacağım mektuplardan başka bir satır Türkçe yazacak değilim. Türkçeyi bizzat Türkler bu kadar maskara ettikten sonra artık ben de zerre kadar iştiha kalmadı ki Türkçe bir şey yazmağa teşebbüs edeyim. Osmanlı Türkçesi'ni buradaki Ermeni muhacirleri yaşatıyor, fakat o da ancak bir nesil sürecek, sonra büsbütün unutulacaktır. O halde kimin için yazayım. Binaenaleyh tek mil eserlerimi İngilizce ve Fransızca yazmağa karar verdim ve bu kararımı icraya başladım bile!... ”¹⁰⁵

2.15. Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetik ile İlgili Yazıları

Rübab dergisi; Peyam-ı Sabah ve Yeni Sabah gazetelerinde yayımlanan Rıza Tevfik'in yazdığı sanat ve estetikle ilgili makalelerinden oluşmuş ve yine Abdullah Uçman'ın çalışmalarıyla bazı düzenlemeler de yapılarak yeniden yayımlanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Şiir ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* (İstanbul: Kitabevi, 1996), s.25-26.

¹⁰⁶ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları 1* (Kitabevi, 2000).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RIZA TEVFİK'İN FELSEFESİ

Yıkılmaya yüz tutmuş olan Osmanlı Devleti'nin oldukça zorlu geçen son döneminde yaşayan Rıza Tevfik, II. Meşrutiyet döneminin en etkin ve popüler kişiliklerinden biri olmuştur.¹⁰⁷ İmzalandıktan sonra hayatının dönüm noktalarından ve sürekli karşısına olumsuz bir şekilde dikilecek olan sürgüne gönderilmesine kadar sebep olacak olan “Sevr Antlaşmasını” imzalayanlar arasında olmasını ve sonrasında yaşadıklarını kısaca şöyle özetlemiştir:

*“Sèvres Muahedesi meselesine dair Sèvres Muahedesi Neden ve Nasıl İmza Edildi? adlı bir eser hazırlıyorum ki onun gayet sarıh vesikalarla, bütün mühim mad-deleri, elimdedir. Ben İstanbul'a gelmeden evvel buna dair bilir bilmez bir sürü hal-kın ağzında kıylükal çiğnendi, gitti, dolaştı ve halen de devam ediyor. Tabidir ki, çoğu asılsız olan bu dedikoduya bir hayli propaganda tesiri karıştı onları canlandırmaktadır.”*¹⁰⁸

Yaklaşık yirmi yıl devam eden sürgün hayatına rağmen Rıza Tevfik, yeni eserler oluşturmaktan, çalışmaktan, toplumun düşünce hayatını şekillendirme çabasından asla geri adım atmamıştır.¹⁰⁹

Rıza Tevfik'in hayatını ele aldığımız bölümde de değindiğimiz gibi; hayatı boyunca politikacı, şair, felsefeci kimlikleriyle karşımıza çıkmıştır. Farklı dönemlerde farklı alanlarda yoğunlaşmış bir entelektüel olmasından dolayı her ne kadar farklı kimlikleri başarıyla taşısa da ona asıl şöhret kazandıran kimliği şairliği olmuştur.

Büyük bir bilgi hazinesinin olması, “*Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Arnavutça, Latince, Ermenice*” gibi birçok yabancı dili iyi derecede bilmesi,

¹⁰⁷ Özben, “*Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)*”, 64.

¹⁰⁸ Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım, 1.bsk (İstanbul: İletişim, 1993)*, 29.

¹⁰⁹ Özben, “*Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)*”, 65.

Rıza Tevfik'in felsefe ile ilgili konuları da iyi derecede bilmesini felsefe ile ilgili çalışmasını ve bu alanda yeni eserleri ortaya çıkarmasını sağlamıştır.¹¹⁰

Rıza Tevfik'in felsefi yönünü tam anlamıyla şekillendiren dönem "II. Meşrutiyet Dönemi" olmuştur. II. Abdülhamid'in sansürü iyice genişlettiği ve etkin bir şekilde kullandığı dönemde dahi Selanik'te "Çocuk Bahçesi" adında muhalif bir dergi ile önemli bazı filozofları gündeme taşımayı başarmıştır.¹¹¹

En çok bilinen yönü ve kabiliyeti şairliği olmasına rağmen Rıza Tevfik daha çok Fransız ekolüyle bütünleştiği filozof kimliğini ön plana çıkarmayı istemiş ve bu unvanını kullanmayı tercih etmiştir. Nitekim yazılarının altına imzasını kullanırken genelde filozof unvanıyla imza atmıştır.¹¹² Döneminde bu durum kendisine muhalif kesimler tarafından ciddi dalga konusu yapılarak, karikatürlerle alay edilip eleştirilse de o, bu unvanı severek kullanmaya devam etmiştir.¹¹³

Dış görünüş itibarıyla farklı ve dikkat çekici bir tarzı olan Rıza Tevfik iri, endamlı gövdesiyle omuzlarına kadar uzanan uzun saçları ile kendisine her zaman bir filozof imajı çizmiştir.¹¹⁴ Bu durum kendisini sevmeyenler tarafından eleştirilip, bunun sadece taklitten ibaret olduğu, felsefe olmadığı söylense de Darülfünundaki felsefe derslerine bakıldığında durumun aslında öyle olmadığı anlaşılmıştır.¹¹⁵

Hilmi Ziya Ülken Rıza Tevfik'in söz konusu tavrı ve yaşantısı için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Rıza Tevfik, makalelerinde doktor, bazen feylesof diye imza atardı. Bu imza şekli birçoklarınca övünme gibi görülmüş, sistem sahibi olmayan bir

¹¹⁰ Gülnar, "Bir Osmanlı Aydını", s.26.

¹¹¹ Turhan Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", 2011, s.93.

¹¹² Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.65.

¹¹³ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) Örneği)", s.65.

¹¹⁴ Gezgün - Ayvazoğlu, Edebi portreler, s.249.

¹¹⁵ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.65.

kimsenin kendisine feylesof demesinin manasız olduğu ileri sürülmüştür. Rıza Tevfik her ne kadar bu sıfatı bir nevi hür düşünceli anlamında alıyorsa da, kendisine isnat edildiği gibi, sistemli düşüncelerden de yoksun değildi. Yeni bir fikir icat etmemesi bir kusur sayılamaz, çünkü eserlerinde hangi mesleğe mensup olduğu sarih olarak anlaşılmaktadır.”¹¹⁶

Rıza Tevfik'in hürriyete âşık olan isyankâr ruhlu ve toplumun çoğunluğunun benimsediği yapıya aykırı olan yönüyle dini merkeze alan düşünce yapısına tepki olarak pozitif bilimlere kendisine referans olarak seçmiştir. Bu yönüyle de feylesof lakabı oldukça hoşuna gitmiş ve ömrünün sonuna kadar “Feylesof Rıza” olarak anılmıştır.¹¹⁷

Yazılarında filozof imzasının dışında “Bacon’ın Şakird-i Marifeti” imzasını da kullanması felsefeye olan yakınlığının göstergelerinden biri olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸

Ayrıca Rıza Tevfik'in şahsıyla ilgili kendisiyle yapılan bir ankette sorulan bir soru üzerine şöyle bir yanıt vererek aslında hangi kimliğini daha fazla kullanmak istediğini ve kendisini aslında ne olarak gördüğünü ve görmek istediğini açıkça ortaya koymuştur:

-“Filozof ‘Dünyaya yeniden gelmek imkân dâhilinde olsaydı ne olmak isterdiniz?’”

- “ Olanca kusurumla beraber gene ‘Filozof Rıza’ olarak gelmek isterdim.”¹¹⁹

Batıda ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yayılan; “Ferdîyetçilik-Toplumculuk, Evrimcilik, Materyalizm, Kapitalizm-,Sosyalizm, Devrimcilik (inkılap)” gibi bazı felsefi akımlar Osmanlı fikir adamlarını da etkisi altına almıştır. Bu nedenle felsefeye ilgilenen ve felsefi terimlerle ilgili çalışmalar

¹¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s.369.*

¹¹⁷ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik’in Politik Yaklaşımları”,s.93.

¹¹⁸ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.15.

¹¹⁹ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.21-25.*

yapan Rıza Tevfik de bu fikirlerin etkisinde kalarak bu düşünceler ve terimler üzerine kendi görüşlerini aktarmıştır.¹²⁰

Klasik İslam anlayışından farklı bir şekilde hayatı; işbirliğine değil mücadeleye dayanan bir zaman dilimi olarak gören Rıza Tevfik, Darwinist felsefeden de etkilenmiştir. Dönemin “Materyalist ve Pozitivist” düşünceleri ile ünlenmiş olan “Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Salih Zeki, Ahmet Vefik Paşa” gibi önemli düşünürleri takip eden ve onların izinden giden Rıza Tevfik, Tevfik Fikret’i de rehber edinmiş ve kendi döneminde felsefe alanında oldukça etkili olmuştur.

Toplumdaki bozuklukları yönetimsel yanlışlıkları korkusuzca dile getiren ve bunu eserlerine de yansıtan Rıza Tevfik 1906 yılında “Jön Türkleri” övüp istibdat rejimini çok sert bir şekilde eleştirmiş ve toplumun buna sessiz kalmasını da “Divan” şiirinde açık bir şekilde eleştirmiştir.

3.1. Divan

*“Felaket bağımlı gezdim serseri,
Feryad ü zarımı duyan kalmamış,
Aradım o şahin, yiğit erleri,
Yattıkları yerden nişan kalmamış*

*Kapılar kapanmış, bacalar tütmez,
Kimsecik o çölde bir koyun gütmeyiz,
Ağaçlar kurumuş, bülbüller ötmeyiz,
Baykuşlarda bile figan kalmamış,*

*Gülleri soldurmuş elem yaşları,
Karalar bürümüş yaşlı başları;
Köyleri kuşatmış mezar taşları,
Sesime ses verir bir can kalmamış.*

¹²⁰ Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, s.66.

*Taliin o yaman, kanlı elleri
Eşinden ayırmış hep güzelleri;
Şehitlerle dolmuş gurbet elleri
Kan ağlamadık bir civan kalmamış.*

*Hanedan kişiler hep yoksul olmuş,
Düşman kapısında bağlı kul olmuş;
O nazlı gelinler şimdi dul olmuş,
Cemiyet dağılmış, canan kalmamış.*

*Hiç anılmaz olmuş atalar adı,
Beşikte bırakmış ana evladı,
Kırılmış yetimin kolu kanadı
Zulüm pençesinden aman kalmamış.*

*Düşmanın sitemi yürekler ezer,
İnsan bu kahr ile canından bezer;
Gülşende yabancı köpekler gezer
Erler meydanında insan kalmamış.*

*Bende bu ye's ile rahat uyku yok.
Halbuki kimsede tasa, kaygu yok;
Korku yok, umut yok saygı, duygu yok,
Kimsede, hasılı vicdan kalmamış.*

*Sırr-ı Hak aşikar her bahanedede,
Gül biter mi artık bu viranede?!
Şu harab olası matemhanede
Bizden özge garib mihman kalmamış.*

*Hey Rıza, ne acep sevdaya düştün?
Aslı faslı yok bir davaya düştün!
Vatan uğrunda bin belaya düştün,
Hep mezarlık olmuş vatan kalmamış!*"¹²¹

Döneminin önemli muhaliflerinden biri olarak süre gelen düzeni sürekli eleştiren, felsefi görüş olarak da Pozitivizmi benimseyen Rıza Tevfik, İttihat ve Terakki'ye katıldıktan sonra kendisini mevcut olan rejimi yıkmaya çalışan bir hareketin içinde bulmuştur. İttihat ve Terakki'ye arkadaşlarının da ısrarıyla katılmasından sonra cemiyetin kadrolarını pek de benimseyememiş ve onlarla aynı davayı savunmayı da tam anlamıyla kendisine yedirememiştir. Bu değişimin etkilerini Rıza Tevfik'in düşüncelerinde ve şiirlerinde de bulmak mümkündür.¹²²

Rıza Tevfik felsefe ile bu kadar uğraşması ve bu alanda yeni ürünler ortaya çıkarma çabası karşılık bulmuş ve döneminde felsefenin ülke genelinde itibar görmesini sağlamış, insanların düşünce dünyalarında küçük de olsa bir ışık yakmıştır. II. Meşrutiyet'e gelene kadar yaşadığı olumsuz durumlar neticesinde daha çok kendi sorunları ile ilgilenmek zorunda kalan Rıza Tevfik, o döneme kadar karamsar bir portre çizerken II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kendisi "Hürriyet kahramanı" olarak karşımıza çıkmıştır.¹²³

Felsefi açıdan her ne kadar yeni bir akım geliştirememiş başkalarının izinden gitmiş olmasına rağmen o, kendine has şairliğiyle, edebiyat ve felsefeyi kaynaştırarak oluşturduğu edebi dili ve anlatımı onu dönemin en önde gelen felsefecilerinden biri yapmıştır.¹²⁴ Doğu ve Batı düşünürlerini arasında sürekli

¹²¹ Uçman, s.33.

¹²² Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", s.5.

¹²³ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Sanat Ve Düşünce Dünyası (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011)*, s.35.

¹²⁴ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.66.

bir karşılaştırma yapan Rıza Tevfik Batının sahip olduğu düşünce sisteminin temellerinin de Doğu düşünürlerinin şiirlerinde atıldığını savunmuştur.¹²⁵

Karşısına ilk kez çıkan fikirleri hemen ve tamamen reddetmeyip beğendiği noktaları da söylemekten hiç çekinmemiştir. Bu nedenle de topluma yeni bakış açıları kazandıracağı ümidiyle Bergson ile ilgili çeviriler yapıp Bergson ve düşünceleri ile ilgili dersler vermiştir.¹²⁶

Bergson'un felsefesini tüm yönleriyle ve hiçbir müdahalede bulunmadan tanıtmaya çalışan Rıza Tevfik dogmatik bir şekilde toplumda yer edinmiş bilgilerden olabildiğince uzak durarak yeni fikirlere kucak açmıştır. Ülkemizde Bergson ile ilgili etraflıca ilk çalışmayı da kendisi yapmış ve felsefesini tanıtmaya çalışmıştır.¹²⁷

Rıza Tevfik'e göre felsefe, hayatımızın mühim meseleleri üzerinde duran, insanların daha çok manevi yönünün gelişmesinden sonra ortaya çıkmış zihinsel bir faaliyettir. Hiçbir ilmi onun kadar kapsamlı görmediği için ilimlerin gelişmesi ile beraber felsefenin öneminin arttığı görüşünü savunmuştur.¹²⁸

Bacon'un felsefeyi "Allah-Tabiat-İnsan" olarak üç büyük bölüme ayırdığı anlayışa karşı çıkan Rıza Tevfik, bunun yerine felsefeyi problemlerine göre "Ontoloji ve Epistemoloji" olarak iki bölüme ayırmıştır.¹²⁹

Türkiye'de lise seviyesinde "Rehber-i İttihad-i Osmani" de ilk kez felsefe derslerini Rıza Tevfik vermiş ayrıca Darülfünunda da felsefe ve estetik derslerini yine Rıza Tevfik'in vermiş olması onun felsefe alanındaki yetkinliğini ve ülkemizde felsefeye yön veren, bu alanda söz sahibi kişilerden biri olduğunu ortaya koymuştur.¹³⁰

¹²⁵ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", s.95.

¹²⁶ Fetullah Kalın, "Rıza Tevfik Bey'in Dinî Düşüncesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (29 Nisan 2015): s.81.

¹²⁷ Kalın, "Rıza Tevfik Bey'in Dinî Düşüncesi", s.82.

¹²⁸ Uğur Köksal Odabaş, "Rıza Tevfik ve Felsefesi", 12 Nisan 2019, s.500.

¹²⁹ Odabaş, "Rıza Tevfik ve Felsefesi", s.501.

¹³⁰ Kalın, "Rıza Tevfik Bey'in Dinî Düşüncesi", s.81.

Hayatının son anlarını yaşadığı zaman dilimlerinde dahi “Sabah ve İkdam” gazetelerinde yazdığı felsefi makaleler ve verdiği konferanslarla Türkiye’de felsefenin gelişmesi için ön ayak olmuştur.¹³¹

Dogmatik düşüncenin her zaman karşısında olan Rıza Tevfik, hayatının her döneminde serbest düşünme ve tartışma yolunu tercih etmiştir. Toplumun büyük bir bölümünde yer edinmiş olan ve dogmatik bilgilerle oluşan dini anlayışı, araştırmadan ve sorgulamadan yoksun olan bu dini anlayıştan doğmuş olan hurafeleri eleştirmiş ve tahribe uğratılmamış olan bir tanrı inancının savunmuştur.

Felsefi terminolojinin oluşmasında çalışmaları ve ciddi katkıları olan Rıza Tevfik felsefe alanında yeni fikirler ortaya koyamamış, yaptığı çalışmalarla sadece Batı ve Doğu düşünürlerinin fikirlerini aktaran ve o fikirleri yayan bir öğretici olmuştur.¹³²

Felsefenin temelini eleştiri olarak gören Rıza Tevfik’e göre bir filozofun ilk işi metafizik konuların değerini, önemini ince ayrıntılarıyla incelemek ve eleştirmektir. Bu nedenle onun felsefi hayatına bakıldığı zaman onun felsefesinin en önemli noktası olarak eleştiri göze çarpmıştır.¹³³

Rıza Tevfik’in felsefi hayatını oluşturan temel yapı taşlarından birini de “varlık” kavramı oluşturmuştur. Varlık kavramını “değişim” kavramıyla bir arada ele alan Rıza Tevfik, değişimin yokluğu değil yine bir varlığı ispatladığını dile getirmiştir.¹³⁴

“Şüphe” kavramı da Rıza Tevfik’in felsefesinde yer alan önemli kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphe kavramını Rıza Tevfik Descartes felsefesine göre açıklamıştır. Descartes’in felsefesine göre insanın gördüğü, hissettiği şeyler karşısında şüpheye düşmesi felsefenin başlangıcını

¹³¹ Ada, “II. Meşrutiyet dönemine girilirken Rıza Tevfik’in politik yaklaşımları”, s.96.

¹³² Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.256-266.

¹³³ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.19.

¹³⁴ Çalışkan, “Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”, s.21.

oluşturmuştur. Rıza Tevfik de buradan hareketle bilimin ve felsefenin şüpheden yola çıkılarak oluştuğunu savunmuştur.¹³⁵

Rıza Tevfik derslerinde İslam filozoflarından da örnekler vererek birçok filozofa değinmiştir. İslam filozoflarının birçok yönünden kapsamlı bir şekilde bahseden Rıza Tevfik, sanat ve estetik ile ilgili konularda İlk ve Orta Çağ'dan bahsetmiş, İslam'ın sanat anlayışına değinmemiştir. Doğulu şairlerden ve tasavvuf kültüründen eserlerinde bahseden Rıza Tevfik sanat ile ilgili olan noktalarda o dönemin Müslümanlarının sanat anlayışını Orta Çağ diye isimlendirdiği İslami sanat anlayışına değinmemiştir.¹³⁶

Modern felsefenin de temellerini attığı II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde devletin kötü gidişatını son vermek amacıyla hem okullarda ders vermiş hem de felsefe alanında sözlük çalışmaları yapmıştır.¹³⁷

Rıza Tevfik felsefi anlayışının tamamında sabit bir felsefi akıma bağlı kalmamıştır. Ele aldığı konuya göre kendisine uygun olan felsefi görüşü alıp kullanmıştır. Yaşadığı dönemin modası olan Empirizim'den etkilendiği kadar "Doğu'nun Mistisizmi"nden de etkilenmiş ve felsefenin varlığını sorgularken felsefeyi de mistik bir yapıda ele almıştır.¹³⁸

Rıza Tevfik'in verdiği felsefe dersleri beş bölümden oluşmuştur. Felsefenin doğuşunu ve tarihini anlattığı birinci bölümü olayların daha detaylı incelenmesinin ele alındığı ikinci bölüm izlemiştir. Bu bölümde daha çok duyular ve bazı akıl yürütmelerin felsefe içerisindeki dayanak noktaları anlatılmıştır.¹³⁹

¹³⁵ Rıza Tevfik, *Felsefe Dersleri* (Ankara: Altınpost Yayınları, 2012), s.88.

¹³⁶ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.67-68.

¹³⁷ Özben, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)", s.70.

¹³⁸ Veysel Aydın, "Rıza Tevfik'te Din Felsefesi", 1999, s.5.

¹³⁹ Aydın, "Rıza Tevfik'te Din Felsefesi", s. 6.

Felsefe derslerinin üçüncü bölümünde ağırlıklı olarak “Evrım Felsefesi”ni ele alan Rıza Tevfik, bunun yanında bilgi ile alakalı bazı soruları ve problemleri derslerinin bu bölümünde ele almıştır.¹⁴⁰

Dördüncü bölümde felsefeyi eleştirme fikrinden ve bu eleştiriyi ilk yapanların Sofistler olduğundan bahsetmiş ve Sokrates’in onlarla olan mücadelesini değinen Rıza Tevfik, beşinci bölümde de bilginin esas kavramları ile ilgili fikirlerinin beyan etmiştir.¹⁴¹

Rıza Tevfik insan cüzi bir iradeye sahip olduğunu, bu nedenle her şeyi bilmesinin, fizik ötesi bir âlemi ve içeriğini kavramasının mümkün olmadığını, dolayısıyla imanla inanılan “Mutlak Kudret”in varlığı hakkında detaylı bilgiye sahip olunamayacağını savunmuştur. Bu düşünce yapısından hareketle Rıza Tevfik nesnelere sadece görünebilen kısımlarını bilebildiğimizi özünü kavrayamadığımızı ifade etmiştir.¹⁴²

Varlık felsefesi üzerine yoğun çalışmaları olan Rıza Tevfik, insanı evrenin bir numunesi olarak ele almıştır. Çokluktan yola çıkarak birliğe ulaşmaya çalışmış ve bir anlamda kesretten vahdete ulaşma fikrini savunmuş, insanın varlığını anlamlandırmaya çalışarak felsefenin temelini atmaya çalışmıştır.¹⁴³

Felsefeyi izah etmeye metafizikle başlamıştır. Yaşadığımız, görünen âlemi anlamlandırmaya çalışırken; görünmeyen, fizikötesi bir âlemden yola çıkmıştır. Etrafındaki olayları incelerken hiçbir şekilde tesadüfe imkân vermeyen düzenli, tertipli bir sıralamanın varlığını hissetmiştir. Bu nedenle olayların, eşyaların gerçek özünün araştırılmasının bizi felsefeye yönlendireceğini savunmuştur.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Aydın, “Rıza Tevfik’te Din Felsefesi”, s. 6.

¹⁴¹ Özben, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”, s.70.

¹⁴² Aydın, “Rıza Tevfik’te Din Felsefesi”, s.7.

¹⁴³ Aydın, “Rıza Tevfik’te Din Felsefesi”, s.8.

¹⁴⁴ Aydın, “Rıza Tevfik’te Din Felsefesi”, s.11.

Abdülhak Hamid Tarhan'ın şiirlerinde yoğun olarak işlediği ölüm temasıyla aslında felsefeye değindiğini savunan Rıza Tevfik, gençlik döneminde Abdülhak Hamid'ten oldukça etkilenmiştir. Ölümün bir yokluk olmadığını, arkasında mutlaka bir sır olduğunu, o sırrın yokluk değil varlık demek olduğunu ve o sırrın gerçek anlamının da Mutlak Varlık'a dayandırıldığında bulunabileceğini savunmuştur.¹⁴⁵ Allah'ın zatını, insanın sahip olduğu sınırlı irade nedeniyle gerçek manada hiçbir insanın tam olarak kavrayamadığını ve İslam âlimlerinin de bunun farkında olup peygamberlere uyup onları takip ettiklerini dile getirmiştir.¹⁴⁶

*“(...) İdrak-i meâli bu küçük akla gerekmez
Zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez (...) beyitini Ziya Paşa'dan;
Bilir mi gördüğünü –hâb, hâb içinde– kişi?..
Benim cihandaki halim buna mütabıktır!..
Yazık! Habir değil bunda, bir hakikat-i dil
Eğerçi gördüğümüz ser-be-ser hakayıktır.
Onu tecessüse var –bir de– ancak istidad.
Diyemem ki: Kühünü şeyin bu akıl, fâriktir!..
Görüb de bilmem: Beşerin şunda ilmi lâyıktır!..”¹⁴⁷*

Felsefî çalışmalarında yaratılış konusuna da değinen Rıza Tevfik, yaratılış konusunun ancak insanların mabudu olan Allah'ın iradesi ile açıklanabileceğini, onun gücünden, kudretinden korkup onu övmenin en büyük fazilet olduğunu, aksi halde edilen secdelerin hiçbir anlamının olmayacağını söylemiştir. Rıza Tevfik ilimlerin yaşama ihtiyacından felsefenin ise ölüm korkusundan ortaya çıktığını savunmuştur. Ona göre ölümün anlamı ve ölüm sonrasındaki hayat bizi felsefe yapmaya yönlendirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Aydın, “Rıza Tevfik'te Din Felsefesi”, s.12.

¹⁴⁶ Rıfat Atay - Muammer Kuzucu, “Rıza Tevfik'in Din-Felsefe İlişkisine Dair Bazı Görüşleri Üzerine”, 61, erişim: 27 Nisan 2022.

¹⁴⁷ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Mufassal Kamus-İ Felsefe* ([Y.y: yayl. y, 1900), s.137.

¹⁴⁸ Aydın, “Rıza Tevfik'te Din Felsefesi”, s.13.

Kâinattaki her şeyi tanrının bir tezahürü olarak gören Rıza Tevfik. Bu tezahür içindeki en önemli yere insanı koymuştur. Çünkü insanı kâinatın küçük bir numunesi olarak görmüştür. “*Büyük Devriye*” isimli şiirinde de bu “Varlıkta Birlik” felsefesini şöyle dile getirmiştir:

3.2. Büyük Devriye

*“Gizli bir nur idim subh-i ezelde,
Cilveler gösterip A'yane geldim.
Feyz-i aşk ilham eden güzelde,
Kelam-ı sırıdım beyâne geldim.*

*Ervah-ı ezeli yekvücut idi,
Âşıklar hem sacid hem mescud idi.
Görünen bu kesret feyz-i cûd idi,
Ben bu cilvegâha bir tane geldim.*

*Kendimi gizledim her bir gönülde,
Bin edâ gösterdim bir gonce gülde,
Aşk ile nâlekâr olan bülbülde
Vatan hasretiyle efgâne geldim.*

*Kalmadım tâ ebed şekl-i müphemde;
Arz-ı cemâl ettim vech-i âdemde.
Ahsen-i takvime erdiğim demde
Erkânı bezeyip insâne geldim.*

*Her şeyle beraber, her şeyden ayrı,
Gizli ve âşikâr yok benden gayrı.
Kazây-ı ezelde hayr ile şerri
Takdir etmek için vicdane geldim.”¹⁴⁹*

¹⁴⁹ “Büyük Devriye - Rıza Tevfik Bölükbaşı”, erişim: 06 Mayıs 2022, <http://ekultursanat.com/siir/eser-3014-Buyuk-Devriye-Riza-Tevfik-Bolukbasi>.

Rıza Tevfik'e göre varlık fiziki ve manevi yönüyle bir bütündür. Varlığın duyularla hissedilen ve kendine özgü "Mutlak" yönünün olduğu fikrini savunmuştur.¹⁵⁰

Felsefi düşüncesinin temeline insanı koyan Rıza Tevfik insandan yola çıkarak felsefi düşüncesini oluşturmuştur. Önce kendi varlığının farkını varıp daha sonra çevresini ve olanları anlamlandırmaya çalışmıştır.¹⁵¹

¹⁵⁰ Aydın, "Rıza Tevfik'te Din Felsefesi", s.17.

¹⁵¹ Aydın, "Rıza Tevfik'te Din Felsefesi", s.21.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. RIZA TEVFIK'İN SANATI VE ŞİİRİ

Rıza Tevfik her ne kadar şiirde amatör olduğunu söyleyip asıl benliğinin filozofluk olduğunu vurgulasa da onun meddahlık, dervişlik, doktorluk, filozofluk unvanları içerisinde en göze batan kimliği şairliği olmuştur.¹⁵²

Hayatı boyunca birçok mesleğe girip çıkan Rıza Tevfik bilhassa şairliğinde oldukça başarılı olmuştur. Özellikle Tekke ve Halk şairlerinin şiirlerini okumuş ve en güzel koşma ve nefeslerini o alanda yazmıştır.¹⁵³

Birçok alanda çalışma yapmış, birçok konuda eser bırakmış olan Rıza Tevfik'in yarım asırlık yazı hayatında geride ismi anılan en önemli noktaları şiirleri ve şairliği olmuştur. Şiire olan yatkınlığının anne tarafından geldiği anlaşılan Rıza Tevfik'in bu kabiliyetinin gelişmesinde çevresinin ve babasının büyük çabası olmuştur.¹⁵⁴

“İnsana en güzel manasıyla insani duygular ilam eden şey, şehvani değil, elemdir.” Diyerek güzel şiir yazmasını biraz da elem dolu hayatına bağlamıştır.¹⁵⁵

Şiirlerinde ülkesinden uzakta kalmasının da etkisiyle ağırlıklı olarak vatan hasretini dile getiren Rıza Tevfik, “*Bektaşî Babası*” olması dolayısıyla Alevi- Bektaşî konulu şiirler de yazmıştır.¹⁵⁶

Özellikle Tekke şiirinde geniş çalışmaları olan Rıza Tevfik, birçok Nefes, Devriye, Kalenderiye yazmıştır.¹⁵⁷

¹⁵² Gezgin - Ayvazoğlu, *Edebi Portreler*, s.250.

¹⁵³ Behçet Necatigil, “Şiiri ve Sanatı Üzerine Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Kendi Görüşleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (31 Temmuz 2012): s.206.

¹⁵⁴ Uçman, s.11.

¹⁵⁵ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.211.

¹⁵⁶ Abdülhamit Toprak, “Alevi-Bektaşî Şiirinde Dinî Unsurlar: Bektaşî Babası Rıza Tevfik Bölükbaşı Örneği”, *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, s.8 (31 Ağustos 2019): 45.

¹⁵⁷ Öztürk, *Batınî Edebiyatının Dört Şairi*, s.76.

Rıza Tevfik şairliği ayrıcalık olarak görmüş ve Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirmiştir. Şairi görünen âlemin ötesindeki sırları keşfedebilen üstün bir varlık olarak görmüştür.¹⁵⁸

Şairliği ve şiirleri hakkında görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Ben bu şiirleri kimseye beğendirmek ümidi ve niyeti ile yazmadım. Hayatım pek heyecanlı geçdi. Öksüz büyüdüm. Fıtratan pek hassas ve mehasini tabiate pek küçük yaşırndanberi hayran ve meftun idim. İnsanlarla münasebatımda evvela çok meveddetperver ve dostluğa inanır ve insanları sever bir ademdım, fakat çok sitem gördüm, çok haksızlıklara maruz oldum. Bu felâketler mizacımlı biraz bozdu. Sert, titiz, kavgacı yapıdı. Fakat kinci ve garazkâr yapamadı, yoksa ben esasen konuşkan, daima neşeli ve her hususda nikbin bir adem idim. Bugün hala öyleyim. Issız, âsude güzel sahillerde kanaatkâr, müsterih, ser âzâde halimden memnun dolaşıyorum. Fakat beyhude değil, Gelibolu'da Hamze Bey sahilinde hür ve bahtiyar dolaşan ve tabiatın kucağında yaşayan ve büyüyen masum çocukluğumu ve o zemanki 'benliğimi' ve maneviyetimi arıyorum ve daha kaç sene böyle yaşıyabileceğimi bilmediğim için her gördüğüm yere ve her tanıdığım kimseye ve benimle alâkadar olan şeylere şimdi hasret duyuyorum ki eğer bu derin hasreti sözle ifade edebilse idim dünyanın en büyük şairlerinden biri olurdu. İşte onun için ve yalnız bir vesika olarak size o çocukluk zamanımda alınmış bir diğer fotoğraf takdim etdim ki tab' olunmak için değil beni daha iyi anlayabilesiniz diye arz olunmuştur. Ben o zaman en çok şairliğe müstaid bir hassas çocukdım. İstanbul havası ve medeniyeti ve terbiyesi ve cemiyeti o serkeş ve vahşi ve hırçın fakat iyi kalbli ve hassas çocuğun mizacına muvafık bir muhit değilmiş. Bütün sıkıntılar ve başıma gelen felâketler hep bundandır. Yani mizacımlı muhiti içtimaiye uymamasından ve kendini tamamile uyduramamasındandır. Mamafih bu mukadderat, benim istidadı şairaneme pek zarar vermedi...

Ben o büyük şairlerin devrinde yetişmiş ve o devirde şiddetli heyecanlar içinde biraz şair olarak yetişmiş olmakla bahtiyarım. Edebiyat ve kitabet

¹⁵⁸ Ulaş Bingöl, “Rıza Tevfik'in Güzel Sanat Hakkında Manzum Bir Musahabe Şiirine Yanıtıyan Romantik Sanat Algısı”, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (15 Mart 2020): s.110.

derslerinden birinci çıkmıştım. O üstadların tesiri olmasa idi, hele Abdülhak Hâmid olmasa idi belki yalnız güzel şiirler okuma zevkle iktifa ederdim de şiir yazmak hevesine kapılmazdım. Fakat onlara özendim ve diğerlerinden ziyade Hâmid'in sihiri tesirine tutuldum. Ona herkesden ziyade medyunum. Bazı âsarını şiddetle tenkid etmiş olduğum halde şair olarak onu hepsinden üstünden tutarım"¹⁵⁹

İlk şiirlerini Abdülhak Hâmid'in de etkisiyle aruz vezniyle yazan Rıza Tevfik, 1911 yılında "Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem" in öncülüğünde başlayan "Genç Kalemler" hareketiyle "Milli Edebiyat" in filizlenmeye başladığı dönemde ise hece veznini kullanarak sade Türkçe ile en başarılı şiirlerinin yazmıştır.¹⁶⁰

Daha çok hece vezni ve halk dilini kullanan Rıza Tevfik'in geniş bir kültür birikiminin olması, Türk edebiyatıyla beraber Batı edebiyatını da çok iyi tanınması, aruz veznini denemesi ve şiirin zevkine varıp sırrını öğrenmesi onu estetik bakımından döneminin birçok şairinden üstün kılmıştır.¹⁶¹

Genç yaşında başladığı şiir denemelerinde ve yazdığı ilk şiirlerinde Servet-i Fünûn geleneğine bağlı olarak şiir yazan Rıza Tevfik zaman içerisinde bu gelenekten ayrılarak bağımsız bir şair olarak karşımıza çıkmıştır. Şiirlerinde he ne kadar Tevfik Fikret ve Abdülhak Hâmid'in tesiri olsa da zamanla Rıza Tevfik'in kendine has bir tarzı oluşmuştur.¹⁶²

Eleştirel bir üslupla yazdığı şiirlerinde kendi döneminin politikacıların, sosyal problemlerini, gericileri ustaca eleştirmiş ve bir anlamda da halk şiirinden modern şiire geçişin öncüsü olmuştur.¹⁶³

Küçük yaşında Farsçayı öğrenen Rıza Tevfik; annesinin vefatının ardından ailesiyle gittiği Gelibolu'da şiire ilgisi uyanmıştır. Öksüz bir çocuk

¹⁵⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.1493-1494.

¹⁶⁰ Uçman, s.11.

¹⁶¹ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I (Y.y.: Dergah yayınları, 1984), s.199.*

¹⁶² Öztürk, *Batınî Edebiyatının Dört Şairi*, s.76.

¹⁶³ Öztürk, *Batınî Edebiyatının Dört Şairi*, s.77.

olarak gittiği Gelibolu ve Hamzabey sahilleri onun acı hakikatlerden kaçarak sığındığı yerler olmuştur.¹⁶⁴

Gelibolu'ya tam alışmış ve gönlüne göre bir hayat inşa etmişken zorla İstanbul'a Galatasaray Sultanisine gönderilmiş ve buradaki bazı sıkı kurallara uyum problemi yaşayınca tekrar Gelibolu'ya dönmüştür. Gelibolu'ya bu ikinci gelişinde kendi tabiriyle "Heveskârâne Şiirler" adında bazı şiirler kaleme almış ve Gelibolu'ya gelen saz âşıklarının şiirlerini ve sohbetlerini dinlemekten büyük zevk almıştır. Gelibolu'nun tarihi ve doğal güzellikleri Rıza Tevfik'in şairliğe başlamasına ve ilk şiirlerini burada yazmasına vesile olmuştur.¹⁶⁵

Rıza Tevfik'in şiire yönelmesine ve bu alanda ölümsüz eserler bırakmasına yol açan en önemli olaylardan biri henüz çok küçük yaşta iken annesini kaybetmesidir. On yaşındayken annesini kaybetmesi onu derinden sarsmış ve kabullenmesi bu zor durum karşısında inkâra kadar varan din-felsefe çatışması arasında kalmıştır.¹⁶⁶

Rıza Tevfik şiirle ciddi olarak Mekteb-i Mülkiyeye başladığı 1885 yılından itibaren meşgul olmaya başlamıştır. Mekteb-i Mülkiyede okuduğu yıllarda dönemin önemli hocaları "Recaizade Mahmud Ekrem Sakız Ohannes Efendi Mizancı Murad Hoca Zihni Efendi'nin yönlendirmeleriyle şiir ve edebiyat zevkini derinden yaşayan arkadaşlarıyla beraber şairliğe aday olarak edebiyat camiasının karşısına çıkmışlardır.¹⁶⁷

İlk şiir denemesini "Namık Kemal'in Tahrib-i Harâbât" eserini taklit ederek mizahi bir üslupla yazmıştır. İlk şiirlerini de 1895 yılında yayımlamış ve dönemin en önemli hece savunucusu ve sade Türkçe kullanan "Mehmet Emin Yurdakul" ile 1897 yılında tanışmıştır.

Rıza Tevfik Abdülhak Hâmid' ten sonra en fazla Tevfik Fikret üzerinde durmuştur. Hayatındaki en samimi dostlarından biri olan Tevfik Fikret'in henüz 48 yaşında şeker ve ona bağlı olarak gelişen verem hastalığı sonucu vefat

¹⁶⁴ Uçman, s.12.

¹⁶⁵ Çakır, *Rıza Tevfik'in Eserlerinde Gelibolu İzleri*, s.195.

¹⁶⁶ Uçman, s.12.

¹⁶⁷ Uçman, s.13.

etmesinden dolayı büyük bir üzüntü duymuş ve bir sabah vakti Tevfik Fikret'in mezarını ziyaret ederek orada tek başına birkaç saat geçirdikten sonra dönüp "Tevfik Fikret'in Necib Ruhuna Hususi Bir Ziyaret" başlıklı ünlü duygu yüklü mersiye yazmıştır.¹⁶⁸

4.1. Tevfik Fikret'in Necib Ruhuna Hususi Bir Ziyaret

*"Dediler ki, ıssız kalan türbende
Vahyi güller açmış; görmeye geldim.
O cennet bağının hakine ben de,
Hasretle yüzümü sürmeğe geldim..."*

*Dediler ki, sana emel bağlayan,
Kabrinde diz çöküp bir dem ağlayan,
Bermurâd olurmuş!.. Ben de bir zaman
Ağlayıp murada ermeğe geldim!*

*Şu hicran yılının son baharında
Jaleler titrerken pemenzârında,
Gün doğmadan evvel, ben mezarında
Matem fişekleri dermeğe geldim!*

*Seni andım bütün gam pekenlerle
Aşk-ı hak uğruna yaş dökenlerle,
Sarı gönce veren şu dikenlerle
Taşma bir çelenk örmeğe geldim!*

¹⁶⁸ Abdullah Uçman, "Tevfik Fikret-Rıza Tevfik", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 34/34 (03 Ağustos 2012): s.220.

Tadın ölüm gibi bir sırrı mübhem

Neşe-i sevda mı bu hissi elem ?!

Ruhumda ne füsûn eyledin bilmem?..

*Bugün sana gönül vermeğe geldim!”*¹⁶⁹

Tevfik Fikret ile tanışması Servet-i Fünun edebi hareketinin yeni yeni filizlendiği 1896 yılında gerçekleşmiştir.¹⁷⁰

İlerleyen yıllarda yazdığı “Sfenks” adlı şiiri “Maarif” dergisinde yayımlanmış olan İsmail Safâ’nın aracılığıyla Servet-i Fünun hareketine mensup diğer edebiyatçılardan önce Mahmut Ekrem daha sonra da Abdülhak Hâmid Tevfik Fikret, Halid Ziya ile tanışmış ve samimi dostluklar kurmuştur.¹⁷¹

Rıza Tevfik şiirlerinin tamamını Kıbrıs’ta yayımladığı “*Serâb-ı Ömrüm*” adlı eserinde bir araya getirmiştir. İlk döneminde aruz vezniyle yazdığı şiirlerini de bu eserinde “*Aruz Vezniyle Şiirler*” bölümüne almış ve bu şiirlerinde tanrı varlık-yokluk kâinat ölüm şüphe gibi felsefi problemleri tema olarak kullanmıştır.¹⁷²

“*Gelibolu’da Hamzabey Sahili ve Ayazma İçin*” isimli 1899 yılında yayımladığı şiire kadar çok açık bir şekilde Abdülhak Hâmid’in etkisiyle felsefi konuları aruz vezni ve kıtalar halinde yazan Rıza Tevfik böylece yeni unsurlara yönelmiş ve asıl edebi kişiliğini oluşturma noktasında önemli bir adım atmıştır.¹⁷³

¹⁶⁹ Kandemir - Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s.133-134.

¹⁷⁰ Uçman, “*Tevfik Fikret-Rıza Tevfik*”, s.212.

¹⁷¹ Uçman, “*Tevfik Fikret-Rıza Tevfik*”, s.213.

¹⁷² Uçman, s.14.

¹⁷³ Uçman, s.14-15.

Aşağıya bir bölümünü aldığımız şiir özellikle Abdülhak Hâmid'in büyük beğenisini kazanmakla beraber dönemin en önemli ve en güzel şiir örneklerinden biri olmuştur.¹⁷⁴

4.2. Gelibolu'da Hamzabey Sahili ve Ayazma İçin

“O yerlerde güneş mahmur-ı fikret bir peridir ki

Doğar sevdâlı akşamlar nigâh-ı vâpesininden.

O yerlerde sabâ bir bestekâr-ı serseridir ki

Perişan nameler perrân olur gûyâ enininden

Mübârektir o topraklar!. Gazâ etmiş, şehîd olmuş,

O sâhilden en evvel yol açıp tekbîr alan erler,

Mezarlar nâ-bedîd olmuş, ağaçlar hep kadîd olmuş,

Meâl-i âyet-i Feth`i bugün mâzîden ezberler

...

Sekiz yıl ben o hüzn-efzâ temâşâgâh-ı ibrette,

Dolaştım şâd ü âvâre, bugün dil-hasta mehcûrum,

Arar dalgın nigâhım âşînâ bir çehre hilkatte

O taşlıklarda zâhirdir, onun hüsnîyle mezhûrum.

O sâhiller ki hâlâ gûşuma geçmiş zaman söyler,

Sahâifdir – kopup kalmış- kitâb-ı hâtırâtımdan;

¹⁷⁴ Çakır, Rıza Tefîk`in Eserlerinde Gelibolu İzleri, s.203.

Verir aks-i sadâ her dalgası bir dâsitân söyler,

Yıkılmış kâinatından, hayâl olmuş hayâtımdan."¹⁷⁵

Rıza Tevfik'in eserleri her döneme her kesime her zevke hitap etmeyi başarmıştır. Onun şiirlerinde hâkim olan temalar "vatan, felsefe, aşk, tabiat ve hiciv" olmuştur.¹⁷⁶

Şiirlerinde ahengi sağlamak için kafiye ve vezin kullanmıştır. İlk şiirlerini aruz vezniyle yazarken daha sonra heceye yönelmiş ve hece vezniyle başarılı şiirler yazmıştır.

*"Serabı Ömrüm' deki şiirlerin bir kısmı parmak hesabı üzere tertib edilmiş ve tamamen İstanbul şivesile yazılmış manzumelerdir. Bunlar şekli zahirileri itibarile bizim saz şairlerinin 'Koşma' ve 'Divan'larına aynen benzer ise de mahiyetleri itibar ile her medeni milletin şiirlerine benzer ki aynen Fransızcaya ve İngilizceye terceme edilmeleri mümkündür ve bazıları da nazmen terceme edilmiştir. Tamamen âşık tarzında yazılmış bir iki parça da vardır. Hatta onların âşıklar tarafından sazlarla okunduğunu bazı dostlarım bugünlerde aldığım mektuplarda bana naklediyorlar. Bundan takriben on sekiz sene evvel de 'Kozan oğlu' imzasile Celâl Nuri Beyin 'İleri' mecmuasına uzun bir mektub yazan bir zat, Kozan taraflarında benim 'Divan' unvanlı şiirim bir âşık tarafından saz ile taganni edildiğini bizzat dinlemiş ve nakletmişti."*¹⁷⁷

Edebiyatımızda hem aruz hem de hece veznini kullanan ender şahsiyetlerden biri olan Rıza Tevfik, hece ölçüsünü kullandığı şiirlerinde genellikle 11'li hece ölçüsünü kullanmıştır. Bazı şiirlerinde 15 "Cünye" adlı şiirinde ise 12'li hece kalıbını kullanmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Uçman, s.112.

¹⁷⁶ Ertem, Rıza Tevfik ve Şiirleri, s.76.

¹⁷⁷ İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.1492.

¹⁷⁸ Ertem, Rıza Tevfik ve Şiirleri, s.82.

Hece veznini o kadar ustalıkla kullanmıştır ki noktalama işaretlerine ihtiyaç duymadan vurgu ile söylemek istediği söylemeyi başarabilmiş ve anlam ile durakları birbirine kaynaştırmıştır.¹⁷⁹

“Cicim senin o kıvrıcık ateşin gül dudağın

Ben bakınca pembe pembe dalgalanan yanağın”

...

“Gözlerinin yeşil rengi deniz gibi derindir.

Bakışların gülüp giden sular gibi serindir.”

...

“ Adın ne Allah aşkına? Kim bilir ne şirindir

Tiraje mi? Jale misin? Peri misin? Melek mi?”

Mısraları, bu ifade tarzıyla adeta harekete geçirmiştir.¹⁸⁰

Rıza Tevfik edebi hayatı boyunca yalnızca *“Katre Katre Vicdanıma Damlıyan Acıklı Bir Hatıra”* adındaki şiirini serbest vezin kullanarak yazmıştır. Bu şiirinde de takti ile anlamı çok güzel bir şekilde bir araya getirmiştir.¹⁸¹

Abdülhak Hâmid’in etkisiyle başladığı şiir yolculuğunda hiçbir zaman belirli bir edebi topluluğa veya edebi akıma katılmayan Rıza Tevfik 1905 yılından itibaren Mehmet Emin’in de etkisiyle yalın bir Türkçe kullanmış ve hece ölçüsüne yönelmiştir.¹⁸²

“Türkçe Şiirler” adında Mehmet Emin’in yazdığı eserden uzun bir süre sonra herhangi bir şiir meydana getirmeyen Rıza Tevfik bu sürede kendisini yeni tarz şiire hazırlamış ve yalın bir Türkçe ile hece ölçüsünü kullanarak oluşturduğu

¹⁷⁹ Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri*, s.83.

¹⁸⁰ Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri*, s.82-83.

¹⁸¹ Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri*, s.83.

¹⁸² Uçman, s.15.

bu yeni şiirlerini “Mehmet Emin ile Ömer Naci” arasında şiir nedeniyle çıkan tartışmalarda geçen sürede yayımlamıştır.¹⁸³

İlk şiirlerinde ve edebi hayatının uzun bir döneminde Mehmet Emin’in etkisi altında kalan Rıza Tevfik Mehmet Emin’in şiirlerinde ahengi sağlayan unsurların yetersiz olduğunu düşünmüş ve bu yetersizliği gidermek ahengi tam sağlamak amacıyla “Halk Edebiyatına ve Âşıklık Geleneğine” yönelmiş ve bu eksikliği gidermiştir. Yazdığı “*Divan*” adlı şiirle yeni üslubunu ve yeni tarzını tam anlamıyla bulduğu anlaşılmıştır. Bu şiirle Mehmet Emin’in tesirinden büyük oranda çıkmış ve âşıklık geleneğinden ustalıkla yararlanmıştır.¹⁸⁴

Rıza Tevfik edebiyatımıza “Yeni Edebiyat”ın kapılarını açmış modern şairler arasında halka kulak veren ilk kişi olmuştur.¹⁸⁵

En mükemmel ve olgun eserlerine 1911 ile 1922 tarihlerinde rastladığımız Rıza Tevfik ilk dönemlerinde aruz veznini kullanarak daha çok bireysel temalara yönelmiştir, ancak sözü edilen bu on yıllık dönemde şair bireysel temalardan sıyrılmış ve bu temaların yanına içinde yaşadığı toplumun sorunlarını ve toplumsal temaları da eklemiştir.¹⁸⁶

Gelenekten ayrılmayan, divan, koşma ve nefesleriyle büyük ilgi gören Rıza Tevfik oluşturduğu bu kendine has yeni tarzıyla bir yandan da unutulmaya yüz tutmuş; halk geleneklerini, folkloru, halk şiirini ve tekke şiirinin yeniden canlandırılmasına yardımcı olmuş ve bu konuda makaleler yazarak çalışmalar yapmıştır.¹⁸⁷

Rıza Tevfik’e göre Türk halkının karakterini ortaya koyan ve Türk halkını en güzel anlatan eserler halk ve tekke şiirleridir. Rıza Tevfik’in asıl şairliğini ortaya koyan ve döneminin en tanınan simalarından biri olmasını sağlayan da bu gelenekte yazdığı divan, koşma ve nefesleri olmuştur.¹⁸⁸

¹⁸³ Uçman, s.15.

¹⁸⁴ Uçman, s.16.

¹⁸⁵ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.26.

¹⁸⁶ Uçman, s.17.

¹⁸⁷ Uçman, s.17.

¹⁸⁸ Uçman, s.17.

Milli Edebiyatın oluştuğu bu dönemde Rıza Tevfik'in bu girişimi birçok kişiye yol gstermiş ve edebiyatımızın asıl kaynağı olan Halk Edebiyatına ynelmelerini sağlamıştır.¹⁸⁹

Rıza Tevfik şiirlerinin halk şiirlerine benzemiş olması ihtimalinden hiç geri durmamış hatta şiirlerini halk şiirine benzetmek için özellikle çaba sarf etmiş ve Halk Edebiyatının eskiden beri siregelen klasikleşmiş ifadelerini tekrar etmiştir.¹⁹⁰

Onun şiirlerinde Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın, Gevheri'nin Dertli'nin Bayburtlu Zihni'nin kullandığı ve halk şiirinden gelen imgelerle tasavvufu benimsemiş halk şairlerinden Nesimî, Hatayî İbrahim Efendi'nin kullandığı imgeler bir arada kullanılmıştır.¹⁹¹

şair Bektaşiliğin de etkisiyle 1913 yılından sonra dini konulara da ynelmiş ve şiirlerinde dini konulara yer vermiştir; ancak yurt dışına gidişinden itibaren tekrar karamsar bir ruh halinde brnen şair türlü sıkıntılar içinde ölümü arzulayan ve gurbet, vatan hasreti etkisi altında şiirler yazmıştır.¹⁹²

Rıza Tevfik'in Bektaşi tarikatına girmesinde en büyük etkenlerden biri dil mevzusu olmuştur. Çünkü Bektaşilerde halka hitp eden, halka ynelen bir edebiyattan bahsetmek mümkündür. Bektaşilerin kullandığı bu yapmacıktan uzak dil, Bektaşilere ait nefeslerin yurdun dört bir tarafında beğenilerek okunmasını sağlamıştır. Rıza Tevfik de bu konudaki hassasiyetinden dolayı Bektaşiliğe ayrı bir ilgi duymuş ve Bektaşiliğe dâhil olmuştur.¹⁹³ Hatta nefesleri "Alevi Ayinleri" nde dahi kullanılmıştır.¹⁹⁴

Tekkelere girmiş, nefesler yazmış ve yazdığı nefesler üzerinde özellikle "Yunus Emre ve Dertli" nin yansımaları olmuştur.¹⁹⁵ Rıza Tevfik o dönemde

¹⁸⁹ Uçman, s.18.

¹⁹⁰ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-şiirleri-Hturaları*, s.69.

¹⁹¹ Uçman, s.18.

¹⁹² Uçman, s.19.

¹⁹³ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-şiirleri-Hturaları*, s.89.

¹⁹⁴ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-şiirleri-Hturaları*, s.151.

¹⁹⁵ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-şiirleri-Hturaları*, s.82.

“Çamlıca, Rumeli Hisarı, Karaağaç” tekkelerinde ve “Prevezeli Edip Harabi” nin zaviyesinde sürekli vakit geçirmiş ve “Bektaşî Babası “olmuştur.¹⁹⁶

Türkçülük faaliyetlerinin ve Yeni Türk şiirinin hâkim olduğu dönemde de bu faaliyetlere doğrudan katılmayan Rıza Tevfik; divan, koşma ve nefesleriyle bu faaliyetlere hizmet etmiş ve yol göstermiştir.¹⁹⁷

Rıza Tevfik Mehmet Emin’i ağır eleştirilere karşı başarılı bir şekilde savunmuş, hece ve halk şiirini daha da ileri taşıyarak Mehmet Emin’den daha başarılı şiirler yazmıştır.¹⁹⁸

Şiirinde sadece kafiyeden yararlanmayan Rıza Tevfik yazdığı mısralarda kelimelerdeki uzun, kısa, ince, kalın ünlü harfleri başarılı bir şekilde bir araya getirmiş ve Servet-i Fünuncular gibi şiir ile musikiyi oldukça güzel bir şekilde birleştirmiştir.¹⁹⁹

Hecenin özellikle 11’li kalıbını kullandığı şiirlerinde şiirini daha az duraklatmak için halk şairlerinin de sıkça başvurduğu 6+5 kalıbını kullanmıştır.²⁰⁰

Âşık tarzı ile oluşturduğu şiirlerinde rediften yararlanmış daha çok tam kafiyeyi kullanan şair bazı şiirlerinde yarım, bazı şiirlerinde de zengin kafiyeden faydalanmıştır.

Rıza Tevfik şiirlerinde tabiat ile ilgili kullandığı tasvirlerle özellikle Servet-i Fünuncularda ağır basan “Pittoresque” yani şiirine tablo manzarası vermiş ve bir nevi tablo altı şiir yazmıştır.²⁰¹

Dış âlem ve manzaralar ile duygular arasında güzel bir bağ kurmuştur. “Şam-ı Gariban” adlı şiirinde de bunun en güzel örneklerini vermiştir.

¹⁹⁶ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.93.

¹⁹⁷ Uçman, s.19.

¹⁹⁸ Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, s.199.

¹⁹⁹ Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri*, s.81.

²⁰⁰ Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, s.199.

²⁰¹ Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, s.201.

4.3. Şam-ı Garibân

“Bir akşam kırlarda kaldım âvâre
Perilerle her yer meskûndur sandım
Hayretle baktıkça o vahşet-zâre
Esrâr-ı hüsn ile meşhûndur sandım.

Yürürken benimle dağ taş yürürdü.
Her ağaç peşinde gölge sürürdü,
İnandım ki beni her şey görürdü,
Huzurumla âlem memnundur sandım.

Ezelden beridir, o hücrâ yerde
Ninniler söylemiş bir serin dere
Sırrını bana da açtı meşcere
Gençliğim orada medfûndur sandım.

Çamlar kanat germiş bir hümâ gibi
Çayırlar mükevkeb bir semâ gibi,
Çiçekler acâyib muammâ gibi
Ne gördümse şaştım, efsûndur sandım.

Sevdâlar demiydi, bülbül çilerdi;
Servistan içinden bir ses gülerdi,
Çiçekler, kuşlardan bûse dilerdi,
Kâinât aşk ile mecnûndur sandım.

Senenin sonbahar faslı gibiydi,
Toprak, bulut, yaprak paslı gibiydi.
Serviler sararmış, yaşlı gibiydi;
Düşünen kayalar mahzûndur sandım.

Mağribi yakmıştı firkat ateşi.
Yuvaya dönmüştü her kuşun eşi,

*Dağlara yaslanıp yatan güneşi,
Yaralı, hastadır, yorgundur sandım.*

*Nûş ettim güneşin akan rengini,
Rûhumu hazz ile yakan rengini.
Ufukta görünce o kan rengini,
Felekler ben gibi dil-hûndur sandım.*

*Sıra dağlar mordu, sular kırmızı,
Suları beklerdi bir peri kızı.
Alnından öperken akşam yıldızı
Yeşil gözlerine meftundur sandım.*

*Su kenarlarında lâleler vardı,
Göllerde âteşin hâleler vardı;
Uzaktan aks eden nâleler vardı;
Bir âhû kalbinden vurgundur sandım.*

*Reng-i hüsn emerdi ay, ülker, çimen
Günün – can çekişen – solgun lebinden;
O gece her şeyi penbe gördüm ben,
O yerin mehtâbı gülgûndur sandım.”²⁰²*

Rıza Tevfik bu şiiri için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu şiir tamamen subjective ve impressioniste bir manzume nümunesidir ve çok pittoresque yani tasvirîdir. Her kıt' ası bir ressam için bir tablo mevzuu olabilir. Şâir, cemâdâta bile kendi duygularını atfettiği için subjective' dir. Tabiatın yalnız bir an içinde arzettiği güzellik cilvesini -o âna ve o cilveye mahsus olan rengi ve şekli ile-tasvir ettiği için de -tâbirin doğru mânâsı ile- impressioniste'tir.”²⁰³

²⁰² Bölükbaşı, *Serab-ı Ömrüm*, s.23.

²⁰³ Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, s.201.

Rıza Tevfik şiirlerini kendi karakterini, halk şiirini ve Batı etkisini bir araya getirerek oluşturmuştur.

Şiirde bir fikri, ideolojiyi yansıtmayı reddedip bunun nesirde yapılması gerektiğini düşünen Rıza Tevfik, şiirde sanatçı kimliğini ön plana çıkarmıştır.²⁰⁴

Aruz vezniyle yazdığı şiirlerinde Servet-i Fünuncuların sıkça kullandığı kelimelere başvuran Rıza Tevfik'in dili diğer Servet-i Fünunculara nazaran daha sade ve anlaşılır olmuştur. Hece vezniyle kaleme aldığı şiirlerde ise Türkçeyi büyük bir ustalıklarla kullanmış, İstanbul Türkçesini esas almıştır. Türkçe kelimeleri o kadar itinayla ve başarılı bir şekilde kullanmıştır ki şiirlerinde kendi döneminde ve günümüzde kullanılmayan, anlamı bilinmeyen kelime hemen hemen yoktur.²⁰⁵

Şiirlerinde gurbet hayatının getirmiş olduğu sıkıntıları, vatan hasretini, memleket sevgisini oldukça fazla işleyen Rıza Tevfik İstanbul'a karşı özel bir sevgi beslemiş ve İstanbul'a olan sevgisini, özlemini birçok şiirinde dile getirmiştir. Şüphesiz bu özlemini dile getirdiği ve bestelenip birçok sanatçı tarafından okunan en güzel şiirlerinden biri oldukça meşhur olan "Uçun Kuşlar" adlı şiiridir.²⁰⁶

4.4. Uçun Kuşlar

*"Uçun kuşlar uçun, doğduğum yere
Şimdi dağlarında mor sümbül vardır
Ormanlar koynunda bir serin dere
Dikenler içinde sarı gül vardır*

*O çay ağır akar, yorgun mu bilmem
Mehtabı hasta mı, solgun mu bilmem
Yaslı gelin gibi mahzun mu bilmem
Yüce dağ başında siyah tül vardır*

*Orda geçti benim güzel günlerim
O demleri anıp bugün inlerim*

²⁰⁴ Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, s.202.

²⁰⁵ Ertem, *Rıza Tevfik ve Şiirleri*, s.84.

²⁰⁶ Uçman, *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası*, s.529.

*Destan-ı ömrümü okur dinlerim
İçimde oralı bir bülbül vardır
Uçun kuşlar uçun, burda vefa yok
Öyle akarsular, öyle hava yok
Feryadıma karşı aks-i sada yok
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır*

*Hey Rıza kederin başından aşkın
Bitip tükenmiyor elem-i aşkın
Sende derya gibi daima taşkın
Daima çalkanır bir gönül vardır.”²⁰⁷*

İlerlemiş yaşına ve geçirdiği sıkıntılı hayatına rağmen son demlerinde dahi içindeki sevgi tomurcuklarını saçmaya devam etmiş, dünyanın güzelliğini ve ona doymak bilmeyen özlemini son dönem şiirlerinden birinde şu şekilde ifade etmiştir:²⁰⁸

4.5. Gel Daha Yakın Gel

*“Bu gece bir garip hüznüm var,
Sohbetinle yaşat hatıratımı.
Gamla bunalmalısi! ... Birkaç günüm var,
Şenlendir şu bezgin hissiyatımı.*

*Değil mi? Bir zaman genç idim, şendim?
Dilberler içinde seni beğendim.
Gel nazlı sevgilim, gel dilpesendim,
Bana naklet geçen sen hayatımı!*

²⁰⁷ Uçman, s.52.

²⁰⁸ Yücebaş, *Filozof Rıza Teyfik Hayatı-Şiirleri-Hâtraları*, s.74.

*O güzel başını göğsüme daya,
Hasretle bakalım şu dolunaya,
Neş'ei hüsnünle gel, doya doya,
Bir daha göreyim kâinatımı!”²⁰⁹*

²⁰⁹ Yücebaş, *Filozof Rıza Teyfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.74.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. RIZA TEVFİK'İN SİYASİ HAYATI

5.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Geçmiş 1889 yılından daha eskiye dayanan “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” 1918 yılına kadar Türk siyasi hayatında etkin rol oynamıştır.²¹⁰ İttihat ve Terakki, Abdülhamid’i devirmek amacıyla başlarda “*İttihad-ı Osmanî Cemiyeti*” olarak bilinen gizli bir cemiyet olarak 1889 yılında kurulmuştur. Cemiyet kendisine İtalya’da kurulan Karbonari örgütünü örnek almıştır.²¹¹

Yeni Osmanlıların Abdülhamid döneminin baskı politikasına karşı muhalefeti etrafında şekillenen bu gizli örgüt “*Askeri Tıbbiye*” de “*İttihad-i Osmani*” adıyla kurulmuştur. Okulun öğrencileri olan “*Mehmet Reşit, İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali*” tarafından kurulmuştur.²¹²

Kurulduğu okul olan *Askeri Tıbbiye*’de ve dönemin diğer önemli yüksekokullarında hızla yayılmıştır. Paris’te bulunan Jön Türk hareketinin öncüsü olan Ahmet Rıza, İbrahim Temo’nun öncülüğünü yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti, birbirlerinden de destek alarak Jön Türk’leri oluşturmuşlardır.²¹³

Yurtiçi ve yurtdışında hücre şeklinde yapılanmaya giden örgüt, zamanla popülerliğini arttırmış, toplantılarla, eğitimlerle yapılanmaya devam etmiştir. Örgüt zaman içinde özellikle Osmanlılık’a da vurgu yaparak gayrimüslimlerin de desteğini almaya çalışmıştır.²¹⁴

²¹⁰ Ömer Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme*”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/2 (28 Temmuz 2019): s.108.

²¹¹ Orhan Ors, “*Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, *Atatürk Yolu Dergisi* 13/51 (01 Ocak 2013): s.689.

²¹² Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 1. bsk (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), 17.

²¹³ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s. 109.

²¹⁴ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.110.

İttihatçılar devletin içinde bulunduğu kötü duruma çözüm bulmak, devleti kurtarmanın yollarını aramak, tüm Osmanlı vatandaşlarının yasalar önünde eşitliği sağlayarak hürriyetçi bir hükümet kurma amacı gütmüşlerdir.²¹⁵

İttihat ve Terakki bahsedilen amaçlara varmanın yolunun da “ Kanun-i Esasî” yi tam ve eksiksiz şekilde uygulamaktan geçtiğini vurgulamıştır.²¹⁶

Cemiyete üye olanlar üye olmadan önce örgütün belirlediği andı içmişlerdir ve sadık kalmak zorunda oldukları andda şu ifadeler yer almıştır:

- Örgütün gizli bilgilerini, üyelerinin isimlerini hangi şartta olursa olsun söylememek
- Hiçbir fark gözetmeksizin bütün Osmanlı toplumunun huzuru ve hürriyetini göz önünde bulundurarak yönetilmesini sağlamak
- Örgütün üyelerinden birinin başına bir şey gelmesi durumunda ailelerine yardımcı olmak
- Örgütün aldığı kararların eksiksiz bir şekilde uygulanmasını sağlamak
- Örgüte yapılan bir ihanette verilecek olan cezanın idam olacağını baştan kabul etmek.

Gibi sözlerle tabanca, üye olacak kişinin kutsal saydığı kitap ve hançer üzerine ant içilmiştir.²¹⁷ Kazım Karabekir örgütün kuruluşu ile ilgili şunları ifadeleri kullanmıştır:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul’da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyetseverlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen İstanbul’a hissettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atamadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibdadın merkezi olan İstanbul’da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüş ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamayarak

²¹⁵ Çiçek, “İttihat ve Terakki Partisi”, s. 110.

²¹⁶ Sina Akşin, “İttihat ve Terakki Üzerine”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 26/01 (01 Ocak 1971): s. 154.

²¹⁷ Akşin, “İttihat ve Terakki Üzerine”, s. 154.

varlığını kaybetmiştir... İkinci devre kuruluşu ise 1906'da İstanbul'dan uzak olan Makedonya'da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik'te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, manastır muntikası gibi, istibdat mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş. Rumeli'nin mühim merkezlerine teşkilatını teşmil etmiş ve İstanbul, Edirne, İzmir gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet-i idareyi kurabilmiştir.”²¹⁸

Merkezi Paris'te olan İttihat ve Terakki, Paris'teki Merkez Kurul tarafından yönetilmiştir.²¹⁹

Örgütün önemli kişilerinden ve Paris'te bulunan “ İttihad-ı Osmani” nin lideri olan Ahmet Rıza II. Abdülhamid'in anayasal yönetime geçmesi konusunda uyguladığı politikanın yanlış olduğunu ve bunu değıştirmesi gerektiğini vurgulamak için yedi defa Abdülhamid'e mektup yazmıştır.²²⁰

Abdülhamid örgütle ülke içinde baskı ve şiddetle mücadele ederken yurtdışındaki örgüt üyeleriyle de buldukları ülkelerin hükümetlerine baskı yapmış ve örgütün etkisini kırmaya çalışmıştır.²²¹

Ermeni örgütlerinin devleti zora sokacak bazı faaliyetlerde bulunması sonucunda uzun bir zaman dilimini etkin faaliyetler göstermeden, düşünceleri uygulamaya koymayan örgüt üyeleri öncelikle İstanbul'da faaliyete geçmiş ve düşüncelerini eyleme dönüştürmüşlerdir.²²²

²¹⁸ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 4. bsk (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), s. 19.*

²¹⁹ Filiz Cengiz - Mahir Aydın, “Kendi Kaynağından İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Tarih Dergisi, s. 46 (06 Haziran 2012): 131.*

²²⁰ Ors, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, s. 690.

²²¹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 31.*

²²² Çiçek, “İttihat ve Terakki Partisi”, s.110.

Yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandıran İttihat ve Terakki üyeleri, devletin girdiği çoğu savaşta da vatan için hayatlarını feda etmekten geri durmamışlardır. Osmanlı'nın yıkılışının ardından milli mücadeleye katılmış ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda da aktif görevler almışlardır.²²³

İttihatçılar Abdülhamid'in uyguladığı istibdat yönetimi tarzını ana sorun olarak görmüş ve bu yönetim anlayışından vazgeçilip Meşrutiyetin ilan edilmesi durumunda tüm sorunların çözüleceği fikrini savunmuşlardır.²²⁴

Ülke içindeki örgüt üyeleri bir dönem Abdülhamid'i devirmek için uygulamaya geçmeye kalkmışlardır ancak düşündüklerini yapamadıkları gibi Abdülhamid'in muhbirleri planı anında öğrenip Abdülhamid'e haber verince örgüt üyelerinin çoğu yakalanıp sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne giden üyeler özellikle Paris, Kahire, Cenevre gibi yerlerde örgüte katılım sağlayarak örgütün daha da büyümesini sağlamışlardır. Abdülhamid' in üyeleri sürgün etmesi ve uygulanan baskı örgüte duyulan sempatinin de artmasını sağlamıştır.²²⁵

Uygulanan baskı ve bazı siyasi olaylardan sonra yurtdışına kaçan bazı kişilerin örgüte destek olma çabasıyla örgüt yeniden canlanacak gibi olsa da Paris'te düzenlenen ve örgütü tekrar bir araya getirmek ve canlandırmak amacıyla “*Birinci Jön Türk Kongresi*” toplanmıştır. Ancak kongrede “*Terakki ve İttihat Cemiyeti*” adıyla Ahmet Rıza bir grup, “*Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*” adıyla Prens Sabahattin başka bir grup kurmuşlardır.²²⁶

Örgüt içinde zamanla ayrılık ve gruplaşmaların başladığını fark eden Abdülhamid “*Ahmet Celaleddin Paşa*” yı görevlendirerek ittihatçılarla anlaşma yoluna gitmiş ayrıca ittihatçılar için af hazırlığı yaparak birçoğunu ikna etmiş “*Cenevre Komitesi*” ni dağıtmayı başarmış ve bazı üyelerin yurda dönmesiyle de örgüte ciddi güç kaybı yaşatmıştır.²²⁷

²²³ Ozan Örmeci, “*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*”, *Tarih Okulu Dergisi* 2010/VIII (01 Aralık 2009): s.100.

²²⁴ Abdüllatif Şener, “*İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908 - 1918)*”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/1 (31 Aralık 1990): s.207.

²²⁵ Ors, “*Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, s.692.

²²⁶ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.111.

²²⁷ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.111.

Makedonya ile ilgili olan sorunun çözümü için Reval’ de yapılan görüşmelerden sonra Osmanlı Devleti’nin parçalanması konusunda Rusya ile İngiltere’nin anlaşığı haberi yayılınca İttihat ve Terakki üyeleri harekete geçmiştir. Selanik’te Niyazi Bey, Yüzbaşı Eyyüp, Sabri ve Enver Paşa dağa çıkıp ayaklanmışlardır ve yayımladıkları bildiriyle Abdülhamid’in uyguladığı baskı yönetimini sonlandırmaya amaçladıklarını söylemişlerdir. Abdülhamid’ in oluşan isyan hareketini sona erdirmek için gönderdiği askerlerin bir kısmının öldürülmesi bir kısmının da savaşmayı reddetmesi nedeniyle Olaylar bastırılmamış ve Abdülhamid daha fazla dayanamayıp 1908 yılında “*Kanun-i Esasi*” yi otuz yılın ardından yeniden yürürlüğe koymuştur.²²⁸

Yaşanan son gelişmelerden sonra İttihat ve Terakki, Osmanlı’nın en öncelikli siyasi gücü haline gelmiş, devletin bir numaralı karar organı gibi hareket etmeye başlamıştır. Kanun-i Esasi’nin ilan edildiği bu ilk dönemlerde özgürlükler genişlemiş, siyaset ve basın alanlarındaki örgütlenme hız kazanmıştır.²²⁹

Anayasanın tekrar aktif hale getirilmesinden sonra meclisin toplanması ve seçimlerin yapılması gündeme gelmiş ve 1908 yılında İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkasının girdiği seçimi İttihat ve Terakki kazanmıştır. Osmanlılık fikrine uygun bir şekilde seçilen 281 milletvekili içinde farklı etnik kökenden insanlar meclise girmeyi başarmışlardır. Ancak bu farklı etnik kökenler zaman içerisinde farklı gruplara ayrılmış ve muhalefet hareketleri de başlamıştır.²³⁰

Seçimi kazanan İttihatçılara karşı muhalefet her geçen gün artmıştır. Muhalifler içerisinde İttihatçıları en sert dille eleştiren Hasan Fehmi’nin öldürülmesi sonucunda muhalif kesim bu cinayetin azmettiricisi olarak İttihatçıları görünce İttihatçılar bunu kınayan bir bildiri yayınlamışlardır. Ancak giderek ayaklanmaya dönüşen tepkilerden sonra isyancılar eski düzenin geri gelmesini talep etmişlerdir. Hükümetin istifa etmek zorunda kaldığı bu dönemde İttihatçılar iktidardan uzaklaştırılmıştır. “*31 Mart Vakası*” olarak bilinen bu ayaklanmadan sonra İttihatçılar başlarda bu ayaklanmayı protesto eden telgraflar

²²⁸ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.112.

²²⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

²³⁰ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.112.

çekmişlerdir. Selanik'ten yola çıkan “*Hareket Ordusu*” ayaklanmayı İstanbul'da bastırması Abdülhamid tahttan indirilmiş, İttihat ve Terakki bu olaylardan sonra daha sert bir tutum sergilemiştir.²³¹

1912 genel seçimleri her ne kadar rahat ve özgür bir ortamda yapılmasa da seçimleri İttihat ve Terakki kazanmış ancak meclis üç ay sonunda feshedilmiştir. Balkan savaşlarının başlamasıyla da yeni bir seçim yapılamamıştır.²³²

Balkan savaşlarının patlak vermesi sonucunda yapılamayan seçimler 1914 yılında yapılmıştır. Seçime tek başına giren İttihat ve Terakki, tamamıyla otoriter bir anlayışa bürünmüştür. Seçim sonunda tek partiden oluşan meclis Mondros'tan sonra da feshedilmiştir.²³³

1 Kasım 1918 yılında gerçekleştirilen olağanüstü kongreyle İttihat ve Terakki kendini feshetmiş ve uzun bir dönem Türk siyasi hayatına yön veren cemiyet kapanmıştır.

²³¹ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.113.

²³² Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.114.

²³³ Çiçek, “*İttihat ve Terakki Partisi*”, s.115.

5.2. Rıza Tevfik'in Siyasi Hayatı

Abdülhamid döneminin baskıcı politikası ve hükümetin toprak kayıplarını bir türlü engelleyememesi nedeniyle muhalif kesim arasında “Hürriyetçi” kişilerin oluşturduğu “İttihad-i Osmani” örgütü gittikçe yayılmış ve taraftar toplamıştır. “Asker-i Tıbbiye ’de gizli bir şekilde kurulan örgütün kurucuları arasında; “İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Hüseyinzâde Ali, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo” yer almıştır.²³⁴

Örgütün yurtdışındaki önemli şahsiyetlerinden ve önderlerinden olan Ahmet Rıza ile İstanbul’daki “İttihad-ı Osmanî” üyeleri arasında bazı bilgi alışverişleri neticesinde örgütün yeni adı “ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olacak şekilde değiştirilmiştir.²³⁵ Ancak resmi olarak ismini duyurması 28 Mayıs 1908 tarihinde gerçekleşmiştir.²³⁶

Özellikle 1895 tarihinden itibaren adından sıkça söz ettiren İttihat ve Terakki’nin kuruluş tüzüğüne göre cemiyet tüm Osmanlılardan oluşacak ve hükümetin özellikle vatani yabancıların etkisi altına alan tutumu, adalet, eşitlik, özgürlük ve Osmanlı Devleti’nin ilerlemesine engel olan tüm uygulamalarına karşı toplumu uyarmak ve bilinçlendirmek amacıyla kurulmuştur.²³⁷

Cemiyetin tüzüğünde belirtilen genel amaçları engellemeye çalışanlar, cemiyetin verdiği görevi yerine getirmeyen, görevden kaçanlara “vatan haini muamelesi” yapılacağı belirtilmiştir.²³⁸

İttihat ve Terakki’nin merkezi daha sonra İstanbul’a taşınmıştır. Cemiyetin en üst kurulunda bir başkan ve dört üyenin bulunduğu “ İstanbul Meclis-i İdaresi” bulunmaktadır. Merkezin dışında taşralardaki şubelerde ise bir başkan ve iki üye bulunan “ Şube Meclis-i İdareleri” bulunmaktaydı.²³⁹

²³⁴ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 7. bsk (Ankara: İmge Kitabevi, 2014), s. 48-50.

²³⁵ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.50-51.

²³⁶ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.144.

²³⁷ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.57.

²³⁸ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.58.

²³⁹ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.58.

5.3. Rıza Tevfik'in İttihat ve Terakki'ye Katılması

Rıza Tevfik 1907'de arkadaşları "Said Halim" ve "Manyasizâde Refik Bey" in yoğun istek ve ısrarları sonucunda İttihat ve Terakki'ye katılmıştır.²⁴⁰

Başlangıçta cemiyete girme noktasında kararsız kalan ve bir türlü ikna edilemeyen Rıza Tevfik, kendisinden küçük kardeşi ve Türk-Yunan savaşında büyük başarı gösteren ve ödüllendirilen Yüzbaşı Ahmet Nazif'in "*Bekirağa Bölüğü*" ne jurnal edilip getirilmesinden bir aydan fazla süre geçmesine rağmen hâkim karşısına çıkarılmaması sonucunda intihar etmesinden dolayı ısrarlara dayanamayıp cemiyete katılmayı kabul etmiştir.²⁴¹

Rıza Tevfik, İttihat ve Terakki'ye katılım sürecini şöyle anlatmıştır:

"- Evet, doktor, dedim, meşrutiyet devrine gelelim.

- Ben, dedi, meşrutiyeti ideal bir tarzı hükûmet bilmekle beraber yukarıda arzettiğim gibi, onu ancak bir basamak addetmiştim. Tedricî terakkiye, yani tekâmüle sıdk ile itikat ettiğimden dolayı, birdenbire derececi istibdattan cumhuriyete çıkmak ihtimaline inanmazdım.

En çok beğendiğim cumhuriyet şekli de, o günkü Fransa veya Amerika cumhuriyeti değil - doğrusunu söylüyeyim - Perikles devrinin cumhuriyeti idi. O zamanlarda nihayet otuz kırk bin kişilik Atina cemaatinde 60 - 70 tane en büyük dâhi yetişmiş olması, dünyada misli görülmemiş bir tekâmül mucizesi idi. Bu keyfiyet beni çok şaşırtmıştı.

Fakat sonradan anladım ki; dünyanın en büyük dâhilerinin böyle bir küçücük yerde toplanması, o zamanki cumhuriyetin eseri feyzi değil, belki pek müstesna olan o zamanki Yunan ırkının bir sırrı olsa gerek...

Çünkü bugün o şekil cumhuriyetin ne kadar iptidâî olduğunu, hattâ endividüalizme karşı hükûmete büyük bir kuvvet ve çekilmez bir salâhiyet verdiğini, velhâsıl bugün hiç istenilmeyecek bir şekil cumhuriyet olduğunu

²⁴⁰ Ferihan Polat, "Sosyal Darwinist Bir Jön Türk: Rıza Tevfik'in Sosyal ve Siyasal Fikirleri", *Journal of Turkish Studies* 13/Volume 13 Issue 7 (01 Ocak 2018): s.199.

²⁴¹ Turhan Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", 2011, s.4.

sonradan ciddi tetkikatla anladım. Hele Newyork gibi dokuz milyonluk bir şehir halkına, elbette ki, Perikles devri cumhuriyetinin tatbiki gayri kabilidir. Bu tetebbuatım yavaş yavaş müessesatı kadime hakkındaki itikadımı tashih etmekle beni asrileştirmiş oldu. Ben bu halimde, yani ömrümün bu kertesinde iken, Sultan Hamit devrinin çok haksız eziyetlerine maruz kaldım. Hoş, daima şikâyet eder, her vakit fikirlerimi açıkça söyledim ama bilfiil bu rejimi devirmek için sahihan hiçbir teşebbüste bulunmamıştım. O zaman İttihat ve Terakki cemiyetine mensup iki dost bana biraz açılır gibi oldu. Bunlardan biri Mısırlı Halim Paşa zade Sait Beydi.

- Bilâhare Sait Halim Paşa olmuştu - kendisine ders verirdim. Aramızda eski ve kuvvetli bir dostluk rabıtası vardı. İkincisi ise yine pek eski ve pek lâülbali dostum olan Manyasi zade Refik Beydi.

Refik Beyin bir arkadaşı ve muavini de vardı ki, onunla da ötedenberi kafadardık: Avukat Baha Bey.

Bu dostlar beni İttihat ve Terakkiye çekmek için çok uğraştılar:

- Türkiyede hiçbir nevi ıslahatı ciddiye olamaz, ben inanmam! dedim.

Beni ikna için ne gibi ciddi teşebbüsatta bulduklarını izah ettiler. Yine kanmadım, nihayet yüzüme derin derin bakarak:

- Zavallı kardeşin Nazifin kanını unutacak mısın? dediler.

Pek fena bir acı duydum. Bütün bütün fikrim değişti. Birdenbire cemiyete girmeyi kabul ettim. Bu 1323 de, yani meşrutiyetin ilânından bir sene evvel oluyordu.

Beni bu karara sevkeden kardeşimin intikamı mıydı?

Herhalde öyle olacak...

Müsaade ederseniz şuracıkta bu meseleyi de anlatayım:

Kardeşim Nazif benden üç yaş dört ay küçüktü. Harbiyeden zabıt çıkınca Yunan muharebesinde bulunmuş, cesaret ve hamiyetinden dolayı iki nişan almıştı. Edebiyata, felsefeye, hele musikiye çok istidadı vardı. Çok cefa görmüştü. Sâkit, mutedil yaşar bir adamcağızdı. Rumelide Ferecikde yüzbaşı idi. İstanbulda Deli Fuat Paşa ile Fahim Paşa arasında bir kadın rezaleti yüzünden

azim bir arbeye olmuş, her ikisinin adamları silâhlarına davranarak direkeler arasında birbirlerine girmişler, jurnalcılar da bunu, Deli Fuat Paşanın, hükûmeti devirmek niyeti ile yaptığını bildirmişlerdi. Sultan Hamit de yalnız Deli Fuat Paşayı değil, bu arada zavallıları yakalatıp sürgün ettirmişti. İşte bu sırada, Yemen'deki damadını kardeşimin yerine yerleştirmek isteyen Çingene Mustafa isminde bir binbaşı hemen bir jurnal yazarak, hiçbir şeyden haberi olmayan kardeşimi tevkif ettirmişti. Kardeşim Nazif neye uğradığını anlamadan, İstanbul'a getirilmiş, kırk beş gün kadar Bekirağa bölüğünde, bir ufacak bölmede hapsedilmişti. Zavallı Nazif... Bu kadar haksızlığa, zulme, vahşete dayanamadığı için bir gün bölmenin tavanını sökerek, belinden çıkardığı kuşakla kendisini asmıştı. Bu vaka duyulunca, İstanbulda velvele doğurmuş, padişah da korkusundan evvelâ hepsini affetmiş, sonra topunu birden sürgüne yollamıştı. Yazık ki, kardeşimi nereye gömdüklerini hâlâ bilmiyorum.”²⁴²

5.4. İttihat ve Terakki Üyesi Olarak Çalışmaları

II. Meşrutiyetin ilanının ilk dönemlerinde Rıza Tevfik, bir yandan Fransız İhtilali'nin getirdiği yenilikçi düşüncüyü halka nutuklar yoluyla anlatırken bir yandan da yakın arkadaşı Selim Sırrı ile beraber ülkede oluşan siyasi ve yasal boşluktan faydalanıp bazı kesimlerin bozduğu asayişiyi yeniden sağlamak için kendisini kolluk kuvveti gibi görüp asayişiyi bozan gruplarla mücadele etmiştir.²⁴³

Rıza Tevfik ve Selim Sırrı İstanbul'da at üstünde adeta atlı kuvvet gücü olarak çalışmışlardır.²⁴⁴ Meşrutiyetin bu ilk günlerinde Rıza Tevfik ve Selim Sırrı at üstünde sokaklarda gezmiş ve güvenliği sağlamaya çalışmışlardır.²⁴⁵ İttihat ve Terakki'nin yönlendirmeleriyle bu görevi üstlenen Rıza Tevfik, üstün

²⁴² Kandemir - Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943)*, s.119-120.

²⁴³ Turhan Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28/82 (01 Mart 2012): s.151.

²⁴⁴ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.26.

²⁴⁵ Altın, “Harputlu Selim Sırrı Ve Onun Yayınladığı Terbiye ve Oyun Mecmuası”. s.104

hatiplik yeteneğini de kullanarak kalabalık grupların neden olduğu asayiş sorununu bir nebze de olsa kontrol altına almayı başarabilmiştir.²⁴⁶

İttihat ve Terakki'nin dikkatini çeken bu çalışmalarından sonra Selanik'e " *Merkez-i Umumi*" ye davet edilen Rıza Tevfik, sonrasında yine İttihat ve Terakki'nin de yardımını alarak seçime girmiş ve girdiği seçimi kazanıp Edirne milletvekili olarak Meclis-i Mebusuna dâhil olmuştur.²⁴⁷

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte sansür, yasaklar, hafiyelik de sona ermiş bununla birlikte ülkede bir boşluk oluşmaya başlamıştı. Her türkü gösteri serbestçe yapılmış ve bazı gösterilerde devlet adamları ile halk arasında direkt bir temas oluşmuştur.

Oluşan bu boşluk ve kargaşada birçok devlet adamı ya öldürülmüş ya da İttihat ve Terakkiye ödedikleri yüksek miktarlar karşılığında yurt dışına kaçmışlardı.²⁴⁸

Meşrutiyetin ilanından sonra 7 Ocak 1909 yılında aralarında Rıza Tevfik'in de bulunduğu " *Türk Derneği'ni*" kurmuş ve kurulan bu dernek daha çok kültürel faaliyetlere yoğunlaşmıştır.²⁴⁹

1910 yılında Rıza Tevfik Maliye Bakanı Cavit ve Ahmet Şuayıp ile beraber " *Umum-ı İktisadiye ve İçtimaiye*" dergisini çıkarmıştır.

Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid'in kolluk kuvvetlerinin etkisini kaybetmiş olmasından dolayı Rıza Tevfik ve arkadaşları önemli görevler üstlenmişlerdir. Yaklaşık üç ay devam eden bu zaman diliminde " *Selamlık Resmi İnzibatı*", " *Beyazıt Zabıta Müfettişi*" olarak ismini duyurmuştur.²⁵⁰

²⁴⁶ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik", s.152.

²⁴⁷ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik", s.152.

²⁴⁸ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik", s.155.

²⁴⁹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.25.

²⁵⁰ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik", s.158.

Rıza Tevfik üstün hitap kabiliyetiyle ve halkın anlayabileceği bir tarzda konuşma dilini kullanmasından dolayı halkı istediği şekilde yönlendirmiş ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur.²⁵¹

II. Meşrutiyetin ilânından sonra Talât Paşa ile olan bir konuşmasında amaçlarına ulaşıp “*Hürriyet*” i ilân ettiklerini bu mücadelede yabancı elçilerden ciddi destek aldıklarını şimdi bu elçileri ziyaret edip teşekkür etmeleri gerektiğini söylemiş ve ilk teşekkür ziyaretini de “*İngiliz Sefareti*” ne giderek gerçekleştirmiştir.²⁵²

Rıza Tevfik yine bu dönemde halkı aydınlatan nutuklar vermesi ve kolluk kuvveti gibi çalışmasının yanı sıra o dönemde oldukça etkili olan konferanslara katılmış ve İttihat ve Terakki’nin politikalarını anlatmaya devam etmiştir.²⁵³

İstanbul’da at sırtında Selim Sırrı ile beraber koşturduğu dönemlerde Halide Edip Hanım’ın köşküne gitmiş ve kısa bir süre de olsa İstanbul’un yoğun ve sıkıntılı havasından uzaklaşmıştır. Kısa bir süre sonra Selim Sırrı ile beraber İttihat ve Terakki’nin etkinliklerine davet edilmiş ve bu etkinliklerde özellikle Kara Kemal’in kendisini üstü kapalı şekilde tehdit etmesinden dolayı İttihat ve Terakki’nin merkezini terk etmiş ve bunun gibi etkinliklere katılmamıştır.²⁵⁴

Meşrutiyetin oluşum aşamasındaki bu ilk dönemlerinde oldukça aktif olarak çalışan Rıza Tevfik, arkadaşı Ali Kemal Bey tarafından oldukça eleştirilmiş ve İttihat ve Terakki’nin ileri gelen üyelerinden Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir’in eleştiri oklarına hedef olmuştur.²⁵⁵

Siyasi hayatına yeni başlamış olan Rıza Tevfik bu olanlar karşısında beklemeyi seçmiş ve cemiyeti karşısına alamamıştır.²⁵⁶

²⁵¹ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.159.

²⁵² Ahmet Kabaklı, “Rıza Tevfik’in İfşaatı, Tercüman Gazetesi”, 28 Nisan 1970.

²⁵³ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.159.

²⁵⁴ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.160.

²⁵⁵ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.162.

²⁵⁶ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.162.

Karşılaştığı bu tepkiler ve bu eleştirilerin yanı sıra çalışmalarına devam etmesi ve üstün performans sergilemesinden dolayı İttihat ve Terakki'nin bazı ileri gelenlerinin de takdirini kazanmış hatta Selanik'te İttihat ve Terakki'nin en üst organı olan “Merkez-i Umumi”nin gönderdiği Rahmi Bey vasıtasıyla kendisi tebrik edilmiştir.²⁵⁷

Rıza Tevfik Merkez-i Umumi 'den sadece Mehmet Emin'in kendi evinde tanıştığı Enver Paşa'yı tanımaktaydı.²⁵⁸ Aradan geçen kısa bir süre sonra Merkez-i Umumi 'den bir davet almış İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin arasına katılmak için “Selanik”e gitmiştir.²⁵⁹

Selanik o dönemde hem ticari hayatı ile hem de etnik kimliği ile oldukça bilinen önemli bir merkez haline gelmişti. Mason localarının oldukça aktif olduğu Selanik'te Jön Türklerin bir nevi devamı olan “*Serez Mason Locası*” da bulunmaktaydı.²⁶⁰

Mason faaliyetlerinin oldukça hız kazandığı bu dönemde Selanik'te İttihat ve Terakki taraftarları da hızla mason localarına katılmışlardı. Talat Bey'in başını çektiği bu faaliyetler oldukça hız kazanmış ve Rıza Tevfik Talat Paşa'nın da kendisi gibi hem mason hem de Bektaşî olduğunu dile getirmiştir.²⁶¹

Jön Türklere katılmak için uygulaması zor bazı şartları kabul etmek gerekirdi. Bazı ritüelleri yaptıktan sonra dönüşünün ancak ölümle mümkün olan yola girdiklerini kabul etmişlerdir.²⁶²

Rıza Tevfik bu zorlu ritüelleri yapan merkez üyeleri arasında “*Enver Paşa, Talat Paşa, Mahmut Şevket, Rahmi, Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir Cavit Bey*” le tanışmış ve oldukça etkilenmiştir.²⁶³

²⁵⁷ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.162.

²⁵⁸ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.163.

²⁵⁹ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.163.

²⁶⁰ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.164.

²⁶¹ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.90.

²⁶² Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.166.

²⁶³ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik”, s.167.

Rıza Tevfik İstanbul'da at sırtında başladığı propagandalarına Selanik'te de devam etmiş Olimpospolos'ta yaptığı uzun bir propaganda faaliyetinden sonra "Beyaz Kule" civarındaki Yahudi halka kendi dillerinde –İbranice-konferans vermiştir. Verdiği konferansla oldukça etkili olmuş ve bu konuşmalarını Yahudiler Takdirle karşılamışlardır.²⁶⁴ Rıza Tevfik, sohbetiyle oldukça hoş bir insan olarak karşımıza çıkmıştır. Kullanacağı kelimeleri titizlikle seçer ve kelimelerin telâffuzuna oldukça dikkat etmiştir. Konuşmasını her seviyedeki insana uygun bir şekilde düzenlemiş ve oldukça tatlı bir şekilde konuşmuştur.²⁶⁵

Rıza Tevfik'in başına buyruk ve serbest tavrı, "Mason ve Bektaşi" liğe dâhil olmasından dolayı dinci kesim tarafından pek sevilip benimsenmemiştir ancak hem doğu kültürünü hem de batı kültürünü iyi bilmesi ve geniş bilgi birikimine sahip olması dinci grubun da ona saygı göstermesini sağlamıştır.²⁶⁶

Uğruna propagandalar yaptığı, eylemlere katıldığı II. Meşrutiyet'in 24 Temmuz 1908 yılında Sultan Abdülhamid tarafından ilân edilmesinden hemen sonra arkadaşlarıyla birlikte sevinç gösterilerine katılmıştır.²⁶⁷ Arkadaşı Selim Sırrı ile beraber meşrutiyetin ilân edildiği ilk dönemlerde aynı zamanda İstanbul'da "jimmastik" konusunda halka hocalık da yapmıştır. Ancak siyasi ve meslek hayatının yoğun temposundan dolayı jimnastik hocalığı sekteye uğramıştır.

Rıza Tevfik bu süreçte kendisini üstün hitabetleriyle, geniş bilgi birikimiyle, basın ve yayındaki aktifliği ve idealistliği ile geniş kitlelere, özellikle de yeni nesle kabul ettirmiş, savunduğu fikirlerin iktidara gelmesi sonucunda daha bir özgüvenle ve umutla geleceğe bakmıştır.²⁶⁸

²⁶⁴ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik", s.167.

²⁶⁵ Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, 3. Baskı (İstanbul, 1958), s.31.

²⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005), s.260.

²⁶⁷ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", s.7-8.

²⁶⁸ Ada, "II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları", s.9.

İttihat ve Terakki'nin bünyesinde göstermiş olduğu hizmetler ve cemiyete olan bağlılığı büyük beğeni toplayan Rıza Tevfik 1908 yılındaki seçimlerde Edirne'den milletvekili adayı olarak seçimlere katılım sağlamıştır.²⁶⁹

Birçok bölgede istediği adayları bulamayan İttihat ve Terakki, daha çok aristokratlara yönelmiş ve seçimi kısmen başarıyla sonuçlandırmıştır. Rıza Tevfik de bu başarının neticesinde milletvekili olarak meclise girmiştir.²⁷⁰

Birinci "*Meclis-i Mebusan*" da kürsüde konuşma yaptığı sırada serbest düşünce, hür fikirle alakalı görüşlerini beyan ederken meclisteki bazı kişilerin "*küfürdür*" diyerek itiraz ettiklerini görünce pehlivan gibi vücuduna ve sporcu kişiliğine güvenerek "*Dışarı çıkın da size küfür olmadığını anlatayım*" diyerek biraz da tehditkâr bir tarzla meydan okumuştur.²⁷¹

1909 yılının Temmuz ayında milletvekili olarak görev yaptığı sırada İngiltere'nin daveti üzerine başkanlığını Talat Paşa'nın yaptığı bir grup milletvekiliyle Londra'ya gitmiştir.²⁷²

Sadece Türkçe bilen erkeklere vergi vermeleri şartıyla seçme-seçilme hakkının verildiği bu seçimin pek de adaletli olmadığını söylemek mümkündür.²⁷³

Seçimden önceki tavırla seçimden sonra İttihat ve Terakki'nin tavırlarındaki değişim, seçimin adaletli bir şekilde yapılmaması, muhalefetin korku nedeniyle eleştiri de bulunmaması, seçimdeki dar bölge sisteminin uygulanması ve buna benzer sorunların giderek arttığını gören Rıza Tevfik hayal kırıklığına uğramış ve bu olanlar karşısında tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır.²⁷⁴

²⁶⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 257.

²⁷⁰ Ada, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik*", s.170.

²⁷¹ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.30.

²⁷² Rıza Tevfik Bölükbaşı - Abdullah Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, 2. bsk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s.16.

²⁷³ Ada, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik*", s.170.

²⁷⁴ Ada, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik*", s.170.

5.5. İttihat ve Terakki'den Ayrılışı

Rıza Tevfik İttihat ve Terakki hareketine her ne kadar olumlu bir bakış açısına sahip olsa da tam anlamıyla benimseyememiş ve hareketin kadrolarını tam olarak içine sindirememiştir.²⁷⁵

İttihat ve Terakki'deki arkadaşlarının seçimin kazanılmasından sonra zorba tavırlarının ve ülkede “fail-i meçhul” ölüm sayısının artmasından sonra partiyle arası gitgide açılmış ve muhalefete katılmıştır.²⁷⁶

Rıza Tevfik İttihat ve Terakki'den ayrılışını şöyle dile getirmiştir:

“İşte en zayıf tarafımdan vurarak beni İttihat ve Terakki'ye bağlamışlardı.

O kadar ki, bir aralık İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da başlıca mümessili bulundum.

Çok geçmeden meşrutiyet ilân edildi. Hemen ikinci günü, komitenin âzayı merkeziyesinden olduğumu ifşa ederek, herkesten evvel ortaya çıktım. Jimnastik şakirdim olan Selim Sırrı da komitenin karar ile bana iltihak etti.

İttihat ve Terakki indinde itibarım pek yüksekti. Fakat onlar, bu ihtilâli Fransa'nın büyük ihtilâline benzettikleri için pek fena bir yanlışlığa düştüler. Komite böylece kendini de (Jakoben) fırkasına benzetmekle büyük haksızlıklara meydan verdi, cemiyetin esas programına tamamen muhalif müstebidane hareketlerde bulunarak, âdeta kendi kanunumuza ve programımıza hiyanet etti.

O zaman vükelâyı tenkit etmiştim, Selim Sırrı da yine benimle beraberdi.

Asıl fecii ise, bu vükelâyı, bizim haberimiz olmadan tehdit ederek soyan, aynı komitenin İstanbul'da gizli yaşayan, hüküm süren, bazı meşhur âzası vardı. Bundan maada kendi garazlarına mebni bazı askerî ümerayı, sonra bazı tanınmış muharrirleri sokak ortalarında vurmağa başladılar. Bu arada Ahmet Samimin katından evvel, merhumun bir dostuna yazmış olduğu mektubu gördüm. Kopyesini aldım ve cemiyetin tenbihine hattâ tehdidine rağmen Meclisi

²⁷⁵ Ada, “II. Meşrutiyet Dönemine Girilirken Rıza Tevfik'in Politik Yaklaşımları”, s.5.

²⁷⁶ Polat, “Sosyal Darwinist Bir Jön Türk”, s.199.

Meb'usanda alenen okuyarak azîm bir rezalet çıkardım. Hatırlarsınız ki, o zaman Edirne meb'usu idim.

Doktor Nâzım beni bu niyetten vazgeçirmek için hayli aramış, nihayet meclisteki vak'adan bir gün evvel, bana Yeni postahanenin önünde rasgelmişti:

- Kardeş, sen Ahmet Samimin mektubunu Mecliste okuyacakmışsın, bu doğru mu? Dedi.

-Evet, diye tasdik ettim.

-E, doğru mudur bu? Akıbetini düşünüyor musun?..

-Cemiyete girerken düşünmüştüm onu... Şimdi, sen ne istersen var yap!

Sokakta rezalete sebebiyet vermemek için ciddi kavgadan o da çekindi, ben de çekindim, birbirimizden ayrıldık.

Bu hâdiseler, benim İttihat ve Terakki'den tamamen ayrılmamı mucip oldu.

Bir müddet müstakil muhalif kaldım. Sonra , Hürriyet ve İtilaf, namile bir büyük muhalefet grubu yapılıncı ben de oraya geçtim. Nihayet Meclis zorla kapatılınca, bir sene kadar boş kaldım. Balkan muharebesinin aleyhinde çok nutuklar söyledim. İzmir'e, Manisa'ya gittim, oralarda da beş altı nutuk verdim. Derken muharebe oldu. Memleketteki perişanlığı gördük. Kâmil Paşa kabineyi teşkil edince beni karantinaya âza nasbetmiş. Tababete müteallik bir iş olduğu için kabul ettim. Ondan evvel, öteneden beri pek dostum olan (maktul) Nâzım Paşa Harbiye Nazırı olunca, bana Harbiye Müsteşarlığını teklif etmişti. Benim mesleğim değildir anlamam diye kat'iyen reddetmiştim. Avusturya gürültüleri ve harp alâmetleri her tarafı telâşa düşürdüğü zamanlarda, işler fenaya varacak diye endişeye düşerek yine harbin aleyhine bir hâyli nutuklar söyledim, teşebbüsatta bulundum. Talât Paşa beni çağırttı:

- Rica ederim, halkın cesaretini ve ümidini kırma! Bozgunculuk etme! Ben Türkiye'nin mukadderatını dünyanın en kuvvetli devleti olan Almanya'nın mukadderatına bağladım. Şüphe yok ki bu niyetimde hulûsuma inanırsın kardeş, dedi.

- Ben hulûsundan şüphe etmiyorum, dedim ve ilâve ettim: Harp esnasında muhasara sıkıntısı çekmemiz pek muhtemeldir. Bunun neticesi kütüktür, sefalettir. Harp belâsı uzun sürerse kırk paralık makarayı otuz kuruşa bulamayacağız. Onu da süşün acele etme!

- Allah kerimdir, dedi. Ayrıldık.

Sonra da kendisinin pek sıkıntılı bir zamanında tekrar görüştim. O vakit makara 125 kuruşa çıkmıştı. Talât Paşada neşe filân kalmamıştı. Âkıbet ise malûm.²⁷⁷

İttihat ve Terakki içerisindeki ileri gelen kişilerle arasının bozulması ve parti içinde muhalif kesime katılmasından sonra 1912 yılının Ağustos ayında “Meclis-i Mebusan” geçici de olsa kapatılmış ve Rıza Tevfik bu süreçte açıkta kalmıştır. Açıkta kaldığı bu sürede yakın dostu “Kozmîdi Efendi” ile beraber Büyükkada yakınlarında bir konuşma yapmış ve bu konuşma sonucunda “Bekirağa Bölüğü’ne” getirilerek yaklaşık bir ay hapiste tutulmuştur.²⁷⁸

Ayrıca Rıza Tevfik’e ait olduğu düşünülen:

“Fecr-i hürriyetin infilâkında

Türkü coşturmuştu Fikret’in marşı

Şimdi İstanbul’un boş âfâkında

Kurtlar uluyor mehtaba karşı”

Mısralar İttihat ve Terakki üyelerinin iyice sinirlenmelerine ve Rıza Tevfik’in hapsedilmesi nedenlerinden biri olmuştur.²⁷⁹

Hapishane yıllarında biraz da arkadaşlarını eğlendirmek, neşelerini yerine getirmek için “Rıza Tevfik Destanı” adlı şiirini yazmıştır.²⁸⁰

²⁷⁷ Kandemir - Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s.121-123.

²⁷⁸ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, s.16.

²⁷⁹ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.42.

²⁸⁰ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.44-45.

5.5.1. Rıza Tevfik Destanı

*“Dinleyin ahbablar şu destanımı
Bakınız ne kadar hayret efzâdır,
Evvelâ öğrenin nam ve şanı
Şöhretim filozof, ismim Rıza'dır.*

*Milletin feryâdı sarsarken Arşu
Bana boru gelir hürriyet marşı
Hükûmet değil bu aynalı çarşı
Orada sırtan birkaç simâdır.*

*Mahbese girdimse yoruldum sanma!
Mahkûm oldumsa da vuruldum sanma!
Çalkanır deryayım, duruldum sanma!
Gönlümü coşturan aynı havadır.*

*Yaş kemale erdi: Kırk üçü aştım
Ecelle kolkola gezdim, dolaştım.
Alacaklılarla hep helâllaştım
Borcum Azrail'e bir 'merhaba'dır.*

*Kubbeler bezminin zevkinden bıktım
Karga Derneği'nden sıyrıldım, çıktım;
Yaptığım hayatı tekmeyle yıktım
Gördüm ki gidişin sonu fenadır.*

*Yirmi beş gün rahat yattımsa ne gam?!
Ben bu gözdağını bir pula almam
Başıma taş yağsa yolumdan kalmam
Maksadım uğruna başım fedâdır.*

*Gözümü korkutmaz şamata teli,
Kolumu bükemez nâmerdin eli*

*Yolumu kesemez yağmurun seli
Bu yolda can vermek cana safâdır.*

*Bir cuma günüydü; kükredim, azdım
Oturdum şu uzun destanı yazdım
Zindan duvarına namımı kazdım
Bu nama şark ve garp hep âşinadır.*

*Hey Rıza merd olan ölür, yenilmez
Meydana girince geri dönülmez.
Ben gibi şahinin eti yenilmez,
Bizim eğlencemiz telli belâdır.”²⁸¹*

İttihat ve Terakki'nin dışında kalmasından sonra biraz da sitem dolu ifadeyle şahsına şöyle seslenmiştir:

*“Esirci değilim, esir değilim
Sizin kumpanyada müdür değilim
Üç tuğlu beş tuğlu vezir değilim
Başımda sorguç yok, fakat başım var
Şu açık alnımda kara istemem
İzzeti nefsimde yara istemem
Zahmete mukabil para istemem
Evimde yiyecek bulgur aşım var”²⁸²*

Hapiste tutulduğu yaklaşık bir ayın sonunda, hapisten çıktıktan sonra seçim çalışmaları için gittiği Gümülcine bölgesinde eskiden İttihat ve Terakki'den arkadaşları olan bazı kişilerin para karşılığında saldırılarına uğramış

²⁸¹ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.45-46.

²⁸² Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.35.

ve yaralanmıştır. Bunun neticesinde de ikinci kez girdiği seçimi kaybetmiş ve siyasetten bir süre uzak durmuştur.²⁸³

Milletvekili olarak seçildikten sonra İttihat ve Terakki'nin politikalarını beğenmeyen ve tavır değiştiren Rıza Tevfik, “*Hizb-i Terakki*” olarak bilinen parti içinde muhalif gruba dâhil olmuş ve sonrasında da “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*”nın kuruluşu esnasında önemli katkıları olmuştur.²⁸⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra daha önce beraber saf tuttuğu İttihat ve Terakki üyeleriyle ve Türkçü düşünce sistemini benimseyenlerle ters düşmüş ve hatta daha ileri boyuta taşıyarak ittihat ve Terakki'ye düşman olmuştur. Bu tavrı milli hassasiyeti olanlar tarafından Türk düşmanlığı olarak görülmüş ve “*Paris Barış Konferansına*” dâhil olması ve Sevr'i imzalayanlar arasında olması da eleştirenlerin hedefi haline gelmesine neden olmuştur.²⁸⁵

Dönemin özellikle mizah gazetelerinde Rıza Tevfik'in bu tavrı yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.²⁸⁶ Yusuf Ziya, Orhan Seyfi gibi dönemin önemli şahsiyetleri 1920'de iki cilt şeklinde yayımlanan “*İftardan Sonra*” isimli kitapta Türkçülüğe olan muhalifliğinden dolayı Rıza Tevfik'i açıkça eleştirmişlerdir.²⁸⁷

Dönemin önemli şahsiyetlerinden ve edebiyatçılarından biri olan Yahya Kemal ise Rıza Tevfik'in Sevr'i imzalayanlar arsında olmasından dolayı oluşan tepkiye şu sözleriyle karşı çıkmıştır:²⁸⁸

“*Kimseler kızman Rıza Tevfik'e*

Sevr'i imzalamağa gitti diye.

Çünkü idam olunan mahkûmun,

Çektirirler ipini çingeneye...”

²⁸³ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, s.17.

²⁸⁴ Prof. Dr. Nâzım H. Polat, “*II. Meşrutiyet Devri Türk Kültür, Edebiyat ve Basın Hayatının Bir Yansıtıcısı Olarak Rûbap Dergisi*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14 (01 Haziran 2003): s.14.

²⁸⁵ Cengiz Eken - Selma Çelik, “*Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser: İftardan Sonra*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 50 (05 Aralık 2021): s.53.

²⁸⁶ Eken - Çelik, “*Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser*”, s.53.

²⁸⁷ Eken - Çelik, “*Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser*”, s.54-55.

²⁸⁸ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtraları*, s.108.

1914 ile 1918 yılları arasında politika ile arasına mesafe koyan Rıza Tevfik bu süre zarfında “*Karantina İdaresi*”ndeki görevine devam etmiş bir yandan da “Rehber-i İttihad-ı Osmani Mektebi ve İnas Dârulfünûn” okullarında felsefe; “Amerika Kız Kolejinde” de edebiyat ve Türkçe derslerine devam etmiştir. Konferanslar tertip edip makaleler kaleme alan Rıza Tevfik, “İstilahât-ı İlmiyye Encümeni”nin çalışmalarına da katılmış ve yayımlamayı düşündüğü bazı eserler için de hazırlık yapmaya başlamıştır.²⁸⁹

Osmanlı'nın Dünya Savaşına girmemesi gerektiğini düşünen Rıza Tevfik, bu konuda da konferanslar düzenlemiştir. Daha sonra Farklı nedenlerle İttihat ve Terakki ile yollarını ayırmış olanların kurmuş olduğu “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”na katılmıştır.²⁹⁰ Rıza Tevfik, Mondros Ateşkesinden sonra 1918 yılında Sultan Vahdettin'in isteği üzerine Tevfik Paşa hükümetinde “*Maarif Nazırı*” olarak görev yapmış ve böylece tekrar politikaya dönmüştür.²⁹¹

Zamanında devirmek için büyük uğraşlar verdiği ve beğenmediği Sultan Abdülhamid için Maarif Nazırı olarak görev yaptığı sırada Abdülhamid döneminin maarif seviyesine varmak için en az on yıl çalışmaları gerektiğini söylemiş ve dönemine göre oldukça cesur bir itirafta bulunmuştur.²⁹²

Devam eden yıllarda “*Damat Ferit Paşa*” hükümetinde de iki defa “*Şura-yı Devlet Reisliği*” görevini yerine getirmiştir. 1919 da Paris Konferansına katılmış ve sonrasında 1920 yılında da Sevr'i imzalayan heyette yer almıştır.²⁹³

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketine bazı fikir ayrılıkları nedeniyle karşı çıkması, Sevr'i imzalayanlar arasında bulunması gibi nedenlerle ismi “*Yüzellilikler*”e alınmış ve Rıza Tevfik de İstanbul'dan bir vapurla Mısır'a kaçmıştır.²⁹⁴

Rıza Tevfik'in siyasi görüşünü sosyal temellere dayandırmak mümkündür. Ona göre lider, halkı yönlendiren, halkı eğitmesi gereken kişidir.²⁹⁵

²⁸⁹ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, 2008, 17.

²⁹⁰ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da Ben Konuşayım*, 2008, 17.

²⁹¹ Bölükbaşı - Uçman, *Biraz da ben konuşayım*, 2008, s.18.

²⁹² Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.38.

²⁹³ Polat, “*Sosyal Darwinist Bir Jön Türk*”, s.199.

²⁹⁴ Polat, “*Sosyal Darwinist Bir Jön Türk*”, s.199.

²⁹⁵ Polat, “*Sosyal Darwinist Bir Jön Türk*”, s.200.

Nitekim bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Siz milleti bu sefaletten kurtarmak istiyorsanız, ‘Aklını başına alsın’ diye kafasına bir tekme de siz vurup büsbütün sersem etmeye çalışmayın. Bu kadar tazyik ve dayak altında kendinden geçmiş, sersem olmuş, havasızlıktan bunalmış, çamur içinde kalmış olan bir halka bir ruh nehfediniz, bir fikir veriniz ki uyansın da gözü açılsın, ne halde bulunduğunu görebilsin. Ondan sonra tahkir etmeyin; bilakis ne kadar zelil olsa da gayret verin ki son bir himmetle kımıldayıp kuvâ-yı perakendesini toplasın, ayağa kalkmaya çalışsın. Asıl yapılacak şey budur. Milleti kendi haline bırakmak hiç doğru değildir. Vâkıa o büyük bir kuvvettir. Lakin onu idare etmeli, zira bir kitle cemaat-ı beşeriyenin – körü körüne icrâ-yı te’sir eden- kuvâ-yı tabiiyeden farkı yoktur. Cemaat bir büyük nehir gibidir, onu kanalize etmeli; böyle bataklık halinde kaldıkça mazarratı muhakkaktır. Hem akıllı, dirayetli ve hamiyetli kimseler himmet etmedikçe, milleti ikaz eylemedikçe, ondan mantık da beklenmemelidir.”²⁹⁶

Gelişmiş ve büyük devletlerin zayıf ülkeleri himaye etmesi fikrini savunan Rıza Tevfik Osmanlının da büyük bir devletin himayesi altında toparlanabileceğini savunmuştur.²⁹⁷ Manda ve Himaye fikrinin savuna Rıza Tevfik’in konu hakkındaki görüşleri ise şöyledir:

“Hatta hiçbir manda taraftarı olmak istemedim, çünkü bizim istememizle olacak işlerden değildi. Yalnız bu meselenin mahiyetini tedkik etmek merakına düştüm. Zira manda usulünü kabul edenlerin düşünceleri zahiren pek makul görünüyordu; büyük devletlerden –zannederim- Amerika ve o sıralarda o memleketin reisi bulunan idealist Mister Wilson, ‘colonie’, yani müstemleke tabirini insanlık haysiyetine yakıştıramayıp başka bir usul tasavvur etmiş ve Cemiyet-i Akvam nâmıyla yüksek bir heyet-i mümessile teşkil olunmasını tavsiye etmiş ve medeniyette geri kalmış olup da –bu demokrasi devrinin usul ve ahkâmına göre kendilerini idare edemeyen ve terakki ve temeddün yolunda büyük milletlerin gidişine ayak uyduramayan küçük milletlere Cemiyet-i Akvâm’ın bir vasî tayin etmesini münasip görmüş imiş. Vasî olacak devlet, vesayeti altına aldığı milleti terbiye ettikten sonra hür bırakacak ve bu millet de

²⁹⁶ Polat, “Sosyal Darwinist Bir Jön Türk”, s.200.

²⁹⁷ Polat, “Sosyal Darwinist Bir Jön Türk”, s.202.

bu siyasi ve medeni terbiyeden sonra Cemiyet-i Akvâm âzâsından olmağa salahiyet kazanmış bulunacaktır. Bu proje her küçük devletin ve hele düşkün olan milletlerin can u gönülden temenni edecekleri bir idare tarzıdır. Evvela himayete mazhar olacak, sonra vesâyet müstemleke idaresi gibi tahdit edilmeyen bir zaman için değil, muayyen bir zaman içindir. Geri kalan ve zayıf düşen milletler bundan âlâ bir idare düşünebilirler mi? Hakikaten çok iyi!.. Lâkin, hangi devlet bu zahmeti –Allah rızası için- deruhte edecek?... diye düşünmek de mümkün ve lazımdı.”

Rıza Tevfik siyasi hayatının cezasını, cefasını yaklaşık yirmi yıl gurbette vatanından uzakta kültürel faaliyetler bakımından da oldukça verimsiz bir şekilde çekmiştir.²⁹⁸

5.6. Rıza Tevfik ve Atatürk

Atatürk Rıza Tevfik’in bazı şiirlerini beğeniyle okumuştur. Gençlik yıllarında edebiyatla, şiirle de uğraşan Atatürk, Rıza Tevfik’e sempati duymuş ve kendisine 20 Mart 1909 tarihinde gönderdiği kartvizitte şu ifadelere yer vermiştir²⁹⁹:

“Rıza Beyefendiye:

Nazra-i arifanenize arzolunan bu naçiz kart ihtimal mucib-i istigrabınız olacaktır. Fakat meftun-u maaliyat olan bir kalb için keşfettiği değer-i marifette müstefid omlak ma’kes-i meziyet olduğundan şüphe etmediği bir zat-ı faziletpervere takdim-i uhuvvet etmek mazhar-ı müşafehe olmak lüzumuna vabeste değildir, zannederim.

Fazl-u irfanınızın perestişkârı olan en sevgili kardeşlerimden bir ikisinin zat-ı valâlarına karşı mütehassis oldukları âsâr-ı hörmet ve uhuvvetten kalbimin tehi olması bendeniz için en acı bir hüsrân-ı elimdir.

Aynı hisse-i samimiyetin bendenize de bahşını istirham edecektim. Ümid ederim ki deriğ buyrulmaz.”³⁰⁰

²⁹⁸ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.25.

²⁹⁹ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.3-4.

³⁰⁰ Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s. 4.

Rıza Tevfik de bahsedilen kartvizit ile ilgili ve Atatürk'le Edirne'de karşılaşmasını şöyle anlatmıştır:

“Şamdan Mustafa Kemal paşanın fevren İstanbul'a avdet etti ğini haber almıştım. Bu mühim zatı ben, henüz kendisi Selânik'de Erkânıharpken, ismen tanırdım. Sonra eski arkadaşlarımdan Fethi bey Sofyaya sefir olarak gittiği zaman Mustafa Kemal beyi Ateşemiliter olarak yanına almıştı ve öğrendiğime göre pek iyi dost imişler. Ben o esnada Avrupa seyahatinden, Edirne Mebusu olarak, avdet ediyordum. Bulgaristan hududunda benim doğduğum yer olan Cisir-i Mustafa paşada o zamanın usulü üzerine tevakkuf ettik. Orada vagon değiştirecektik. Edirne Mebusu olduğum için bana hususî bir vagon tayin ettiler, Sefir Fethi beyle genç arkadaşı Mustafa Kemal beyi bu hususî vagonuma almıştım. Kendileriyle uzun uzadıya konuştuk. Fethi beyle eski dost olduğumuz için lâübalı konuşuyorduk. Genç Mustafa Kemal bey uzun boylu, narin yapılı, hususa pek keskin ve dikkatli bakışlı bir adamdı. Uzun ve yumuşak, açık kumral bıyıklı idi. Nazarı dikkatimi celbetti. Kendisi mübahasemize karışmadı, tek lâkırdı söylemedi. Yalnız sözlerimize ve tavırlarımıza inceden inceye dikkat ediyordu. Benim yanımda tesadüfen bir Türk hanımı vardı. Sabık Çanakkale kumandanı olan bir paşanın torunu idi. Eskiden anasını, babasını komşu olarak tanıdığım için, kendisini vagona davet etmiştim. Bu genç hanım macera peşinde dolaşır bir mirasyedi idi. Kendisinin bana mensup olduğunu zannetmesinler diye o hanımı hem Fethi beye, hem de Mustafa Kemal beye takdim ettim. İşte Mustafa Kemal paşa ile karşılaşmamız bu tuhaf tesadüf ve vesile ile oldu. Hâlbuki kendisi mülâzimievvel ve erkânıharp namzedi iken 1319 senesinde bana Selânik'den pek nazikâne bir kartdövizit göndermişti. Teessüf ederim ki o zaman aldığım kartları okumaya vakit bulamadığımdan cevabım verememişim ve böyle bir kartın mevcudiyetini ancak 1925 senesinde Amman'da bulunduğum sırada, buradan beraber götürdüğüm evrak arasında buldum ve sakladım. Bilâhare işittiğime göre Mustafa Kemal paşa sağlığında bu kart meselesini birkaç defa zikretmiş:

- Ben kimseye yazmadığım bir kartı kendisine gönderdim, cevap vermedi! demiş! Hâlbuki ben en küçük talebemin bile kartını cevapsız bırakmaz bir adamım. Bunun da emsali pek çoktur. Bununla beraber kendilerini Anafartalar

kahramanı olarak avdet et- tiği zaman (Aşiyân) da Tefvik Fikret'e yapılan ilk ihtifal merasimi için davet edilen zevat arasında davetiyesini kendim yazmış, eve geldiği zaman kendisini kapıdan karşılamış, ve ihtifale başlamadan evvel huzzâra ve Tefvik Fikret'in refikasına:

-Anafartalar kahramanı meşhur miralay Mustafa Kemal beyefendi!.. diye takdim etmiştim. Burada Mustafa Kemal paşanın şahsiyet ve evsafından bahsedecek değilim. Ancak şu kadarını söyleyeyim ki kendisi yalnız fevkalâde bir asker değil, fakat aynı zamanda edebiyattan ve ilimden anlar ve kıymet takdir eder bir adamdı. Hususa kendisine sıdk ve ihlâs ile itiraz edenlere canı sıkılsa bile:

- Bu adam efendidir, zelil uşak değil dediğini çok defa bana rivayet ettiler. Binaenaleyh zelil adamları hasbezzarure kullansa bile onlar daima nazarında muhakker idiler.”³⁰¹

³⁰¹ Yücebaş, *Filozof Rıza Tefvik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*, s.4-5.

ALTINCI BÖLÜM

6. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde en dikkat çekici olayların başında şüphesiz meşrutiyet rejimine yönelme çalışmaları gelmiştir. Meşrutiyet yönetiminin kabulüyle birlikte toplumsal ve siyasi anlamda köklü değişimler yaşanmıştır. Avrupalı devletlerin baskısı ile giderek güç kaybedip yıkılma aşamasına gelen Osmanlı devletinin devamını sağlayıp, yenilenmesi amacıyla I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ancak bundan beklenen etkiyi göremeyen Osmanlı Devleti bu defa devleti kurtarmak ve oluşan yoğun tepkilere karşılık vermek amacıyla II. Meşrutiyeti ilan etmiştir.³⁰²

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını durdurmak ve devleti kurtarmak idealiyle hareket eden Jön Türkler, toplumda oluşan sorunların temeline inip bu sorunları çözmek yerine daha kısa bir sürede etkili olacağını düşündükleri bir eylem planı içine girmişlerdir. Türklerin egemen olduğu bir "Osmanlı Birliği" kurmak idealiyle hareket eden Jön Türkler, asker ev sivil kadrolarıyla birlikte hareket ederek 1908 yılında darbe girişiminde bulunarak yönetimi ele geçirmişlerdir.³⁰³

1908 yılından 1918 yılına kadar iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine yön vermiş ve yeni bir devletin oluşmasında etkin rol oynamıştır.³⁰⁴

Tarihimiz açısından oldukça önemli bir yol ayrımı olan II. Meşrutiyet sürecini kendi içerisinde bağımsız bir dönem olarak ele almamak gerekir. Çünkü bu dönem Lale Devri ile ateşlenen ve sırasıyla Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet dönemleriyle devam eden Osmanlı Devletinin modernleşme gayretlerinin devamı niteliğinde olmuştur.

³⁰² İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Akademik Bakış* 2/3 (01 Nisan 2008): s.211.

³⁰³ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)* 4/6 (01 Şubat 2014): s.44.

³⁰⁴ Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", s.211.

II. Meşrutiyet dönemi incelendiğinde bu dönemin bazı olaylarının günümüzde de tekrarlandığını ve bu olayların bazı yansımalarının son dönem tarihimizde de yaşandığına şahit olunmaktadır.³⁰⁵

II. Meşrutiyet'in gerçekleşmesinde en önemli etki 3. orduya dâhil olan genç subayların darbeye etkin rol oynaması ve II. Abdülhamid'in darbeye direnmemesi olmuştur. II. Abdülhamid'in darbeye direnç göstermemesi bu darbenin başarılı olmasındaki en önemli etken olarak karşımıza çıkmıştır.³⁰⁶

Oluşan bu yeni yönetim içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar meclis içerisinde çoğunluğa sahip olsa da zaman içerisinde meşrutiyete geçilmesine rağmen bazı şeylerin değişmediğini gören muhalif kişiler bu cemiyetten ayrılıp yeni bazı oluşumlara dâhil olmuşlardır.

18. yy.dan bu yana devam eden değişim hareketleri ve Batılılaşma düşüncesinin etkisiyle Meşrutiyet rejimine geçilmiştir. Avrupa'da aldıkları eğitim neticesinde Avrupa'daki anayasa ve parlamenter sistemdeki gelişmeleri yakından takip eden ve kendilerini “Genç Osmanlılar” olarak adlandıran aydınlar, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin yerleşmesinde öncü olmuşlardır. Bu dönemde basın hayatının canlanması sonucunda basılan gazete sayısı artmıştır.³⁰⁷

19. yy'da dünyayı etkisi altına alan milliyetçi duygular, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından dolayı Osmanlı'yı da ciddi anlamda etkilemiştir. Avrupalı Devletler de bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ni yok etmek için azınlık hareketleriyle, borçlarla, milliyetçi fikirlerle sistemli bir yol izlemişlerdir.

20. yy'da Müslümanlar, Araplar ve Arnavutlar arasında da yayılmaya başlayan ulusçuluk akımı Osmanlı Devleti'ne giderek güç kaybettirmiştir. Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıran bu hareketlere karşı bazı Osmanlı aydınları da modernleşmeyi, yeni anayasayı yürürlüğe koymanın gerekliliğini savunup

³⁰⁵ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.212.

³⁰⁶ Zeyrek, “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”,s. 44.

³⁰⁷ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.213.

hukuku üstün kılmanın bu çöküşü engelleyeceği fikrini öne sürmüşlerdir. Bu fikirlerle yola çıkan İttihat ve Terakki daha sonra bu kimliğini ikinci plana atarak Türk milliyetçiliği fikrini öne çıkarmıştır.³⁰⁸

Gerek ordu içindeki yapılanmalar ve bozulmalar gerek vergi sistemindeki adaletsizlikler ve birçok alandaki bozulmalar halkın yönetime karşı güveninin sarsılmasına ve yapılacak olan ihtilalin destek bulup meşru görülmesine zemin hazırlamıştır.

6.1. II. Meşrutiyet'in İlanı

1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet'in ardından patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Abdülhamid meşrutiyete son vermiş ve kurulan meclisi feshetmiştir. 33 yıl süren II. Abdülhamid döneminde Jön Türkler giderek güç kazanmış ve 1908 yılının Temmuz ayında II. Abdülhamid meşrutiyeti tekrar hayata geçirmeye zorlayacak seviyeye gelmiştir.

Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa 1908 yılında II. Abdülhamid'e çektiği bir telgrafta Jön Türklerin yaptıkları son toplantılarda bir isyan hareketi planladıklarını ve bunu yakın zamanda harekete geçirecekleri bilgisini vermiştir.³⁰⁹

Enver Paşa da konu hakkında şunları dile getirmiştir;

“Hazîrân dokuzunda, Merkez-i Umûmî a'zâsı, kışla meydânına nâzır evimizin en üst katındaki küçük odada, içtimâ' etmişdi. Burada, benim hareketim hakkında karâr verecek-dik. Bir sâ'at kadar Edirne Hey'et-i Merkeziyyesinden gelmiş olan Erkân-ı Harb Kolağası Hayrı Bey'le görüşdüm. Edirne teşkilâtı hakkında henüz kafî ma'lûmâtımız yokdu. Verdiği ma'lûmâta göre, hemân kâffesi zâbit olmak üzere, Kırkkilise ve Edirne civârında, yetmiş kadar efrâd-ı cem'iyyet vardı. Maa-mâfih, az zamânda terakki etmesi kuvvetli idi. Kendisine hâtırında olan bir şifre miiftâhı (anahtarı) verdim. Ertesi gün Edirne'ye hareket edecekti.

³⁰⁸ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.213.

³⁰⁹ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.213.

İstanbul'a gitmem muvâfık görülüyordu. Bu husûsda Rahmi Bey, en ileri varıyordu. Bir bahâne ile Selânik'de kalmam ârzû ediliyordu. Bunun, üzerimize şübheyi davet edeceği ve binâenaleyh İstanbul'a gitmezsem, Selânik'i terk ile dağa çıkmam lâzım geldiğini ve maa-mâfih hükümetin tarz-ı hareketine göre, zâten böyle isyârî hâlinde bir adama ihtiyâcımız olduğunu ileri sürmüş ve nihâyet benim Selânik'i terk ile dağa çıkmam takarrür etmişti. Fakat, gününü henüz ta'yîn edememiştik."³¹⁰

Bu esnada sultanın hafiyeleri de boş durmamış, İttihat ve Terraki'ye sızmayı başarmış ve bazı kişileri tutuklamıştır. Cemiyet ise bu tutuklamalara bazı suikastler yaparak karşılık vermiş ve böylece örgüt ifşa olmuştur. Örgüt, harekete geçmezse II. Abdulhamid tarafından yok edileceğini anladığı anda 3 Temmuz'da Reşneli Niyazi İttihat ve Terakki'nin de desteğiyle 240 asker ve çoğunluğu Arnavutların oluşturduğu sivillerle dağa çıkarak isyan hareketini başlatmıştır.³¹¹

İsyan hareketinin başladığı bu dönemde saraya Rumeli'den sürekli telgraflar çekilmiştir. Çekilen telgraflarda anayasa bağlı kalınması, eşitsizliklerin giderilmesi ve meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi çağrısı yapılmıştır. Meşrutiyetin ilan edilmediği takdirde zorla ilan ettirileceği vurgulanmıştır.³¹²

İsyanı sona erdirmek için sarayın en güvendiği paşalardan biri olan Şemsi Paşa görevlendirilmiştir ancak 7 Temmuz günü manastıra varan Şemsi Paşa öldürülmüştür. Şemsi Paşa'nın öldürülmesi sarayda derin bir etki oluşturmuştur. Müşir Osman Paşa'nın göreve getirilmesinden sonra onun da kaçırılması ve Firzovik olayının da ortaya çıkması ikinci Abdülhamit devrinin sona ermesinde ve isyan hareketinin başarılı olmasında etkili olmuştur

Firzovik olayının ortaya çıkması da şöyle gerçekleşmiştir; Avusturyalıların Firzovik 'te düzenledikleri eğlencelerden Arnavutlar son derece rahatsız olmuş ve Makedonya'nın işgal edileceğinden endişe duymuşlardır ve

³¹⁰ Enver Paşa - Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları (1881 - 1908)*, 1 bsk (İstanbul: İletişim, 1991), s. 90.

³¹¹ Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", s.216.

³¹² Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", s.216.

bunun sonucunda da eğlence mekânlarını ateşe vererek yakmışlardır. Arnavutların başlattığı bu harekâtı dağıtmak için görevlendirilen Galip Bey de bunu fırsat bilerek ittihatçı olmasından dolayı cemiyetin yararına kullanarak etkin propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.

Ordu'da görevli olan subaylar da askerlere II. Abdülhamit'in ve bakanların ülkenin menfaatlerine aykırı davrandıklarını, ülkeyi satmaya çalıştıklarını, yaptıklarının Kur'an'a aykırı olduğunu söyleyerek taraftar toplamaya çalışmışlardır.

Olayların içinden çıkılmaz bir hâl aldığını gören isyanı bastıramayıp baskılara daha fazla dayanamayan Sultan Abdülhamid, 24 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır.³¹³

Amacına ulaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti her geçen gün taraftar toplamış ancak ihtilal sonrasında yapılacak çalışmalarla ilgili iyi bir planlama yapmadığı için yönetimi doğrudan ele almak yerine geri planda kalarak olayları yönetmeye çalışmıştır.³¹⁴

6.2. II. Meşrutiyet Dönemi Islahat Hareketleri

1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Osmanlı toplumunda siyasi, askeri ve eğitim başta olmak üzere toplumun hemen hemen tüm alanlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu dönem her ne kadar tarih aralığı olarak kısa bir zaman diliminde meydana gelse de bazı devletlerin tarihi boyunca yaşadıkları sosyal ve siyasal olaylara sahne olmuştur.³¹⁵

İlk defa hükümetin padişaha değil meclise karşı sorumlu olmasını ön gören sistem kurulmuş ve birinci meşrutiyetin ilanında padişaha verilen yetkiler sınırlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden tek partili dönemi meşrutiyetin ilanı ile birlikte sona ermiş ve çok partili döneme geçilmiştir. Bu dönem siyasi atakların yaşandığı bir demokratikleşme sürecidir. Bu dönemde tek

³¹³ Birecikli, "Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", s.217.

³¹⁴ Yücel Aktar, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", IV. Askeri Tarih Semineri (Ankara, 1989), s.7.

³¹⁵ Hamza Altın, II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını, 1. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), s.54.

partili hayatın son bulması Abdülhamid'in hüküm sürdüğü tek adam yönetim anlayışını da yıkmış ve Jön Türkleri başa geçirmiştir.³¹⁶

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı'da farklı düşünme akımları ortaya çıkmış bu durum çoğulculuğun ön planda olduğu kozmopolit bir yapı oluşturmuştur.³¹⁷

Sansüre, sürgüne, tutuklanma ve cezalandırmaya neden olan yöntemler kaldırılmış daha önce kabul edilmeyen ve yasaklanan dernek kurma ve toplantı hakları kabul edilmiştir.³¹⁸ Bu anayasal gelişmeler yaşandıktan sonra bunların muhalif kesimlerin elini güçlendirdiğini düşünen İTC bunun önüne geçmek için eylem ve gösteri yapılmasını zorlaştırmış dernek kurulmasına kısıtlamalar getirmiş meclisin feshini kolaylaştıracak adımlar atmış basın özgürlüğünü kısıtlamış böylece iktidarını sağlama almak istemiştir. Kuruluş amacı olarak hürriyeti benimseyen İTC'nin bu hareketleri amacı dışında hareket ettiğini göstermiş ve Tevfik Fikret tarafından kaleme alınan 95'e doğru şiiriyle 1978 yılında gerçekleşen meclisin kapatılması olayına benzetilmiştir.

6.2.1. Doksan Beşe Doğru

*Bir devr-i şeamet, yine çiğnendi yeminler;
Çiğnendi, yazık, milletin ümmid-i bülendi!
Kanun diye topraklara sürtündü cebinler;
Kanun diye, kanun diye kanun tepelendi...
Bihude figanlar yine, bihude eninler.*

*Eyyvah! otuz üç yıl o zehir giryeleriyle,
Hüsranları, buhranları, ehvali, melali,
Amal-ü devahisi ve sulh-ü seferiyle
Bir sel gibi akmış, mütevekkil, mütehali.
Yazsın bunu tarih-i iber hatt-ı zeriyle!*

³¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Bs (İstanbul, 1975). S.323-332

³¹⁷ Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), s.30.

³¹⁸ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Akademik Bakış* 2/3 (01 Nisan 2008): s.219.

*Ey bir dem-i rüya gibi geçmiş kara günler,
Bir lahza edin seyr-i cahiminizi tekrar,
“Dönsün bize o derin nazra-i muğber.
Heyhat! otuz üç yıl, otuz üç yıl bütün ekdar
Heyhat! ne bir ders, ne bir fikr-i mukarrer*

*Silmez fakat elvahını tarih-i muanit,
Doksan beşi aç! gölgesi bir tac-ı harisin
Saklar mütelaşi, mütereddit, mütemerrit
Evca-ı şebengizini bir yevm-i habisin.
Hala o vesavis, o desayis, o mefasit.*

*Hala o şebin zeyl-i temadisi bu ezlam,
Hala o cehalet, o tecahül ve o techil,
Hala vatan hissesi bir tude-i alam,
Hala düşünen başlara hep latme-i tenkil,
Hala sırtan dişlere hep lokma-i inam!*

*Hala tarafigiyet, hasebiyyet, nesebiyyet,
Hala: ‘bu senindir, bu benim! ’ kısmeti cari,
Hala gazap altında hakikatle hamiiyyet.
Hep dünkü terennüm, sayıdan, saygıdan ari;
Son nağmesi yalnız: yaşasın sevgili millet!*

*Millet yaşamaz, hakka tahassürle solurken
Sussun diye vicdanına yumruklar inerse;
Millet yaşamaz, meclisi müstahkar olurken
İğfal ile, tehdit ile titrer ve sineser;
Millet yaşamaz maşer-i millet boğulurken!*

*Kanun diyoruz; nerde o mescud-i muhayyel?
Düşman diyoruz nerde bu? hariçte mi, biz mi?
Hürriyetimiz var, diyoruz, şanlı, mübeccel,
Düşman bize kanun mu? ya hürriyetimiz mi?
Bir hamlede biz bunları, kahrettik en evvel.*

*Bir hamle-i mahnum-i tagallüple değiştik
Hürriyeti şahsiyyete, kanunu gurura,
Heyhat! otuz üç yıl geri düştük ve mühlik
Yoldan şu nedametli ve gafletli mürura
Bişüphe o humma-yi cünun oldu muharrik.*

*Ey millete bir sille olan darbe-i münker,
Ey hürmeti kanunu tepen sadme-i bidad,
Milliyeti, kanunu mukaddes tanıyan her
Vicdan seni lanetle, mezelletle eder yad...*

*Düşsün sana meyyal-i tahakküm eğilen ser
Kopsun seni –bir hak diye- alkışlıyan eller”³¹⁹*

Padişahın anayasaya bağlı olması ve yürütme yetkilerinin padişaha değil hükümete bırakılması ikinci meşrutiyetin en önemli yeniliklerinden biri olmuştur. 1916 yılında şeyhüliislamın kabineden çıkarılması ile şer’iyye Mahkemeleri de Adliye Nezareti’nin kontrolüne bırakılmış ve medreseler şeyhüliislama bağlanmıştır. Vakıfların yönetimi ise yeni kurulan Evkaf Nezareti’ne bırakılmıştır. Yeni bir jandarma birliği oluşturulup denetimi ise İçişleri Nezareti’ne verilmiştir. Ülke çapında geniş çapta bayındırlık faaliyetleri başlatılmıştır.³²⁰

1917 yılında çıkarılan “*Aile Hukuku Kararnamesi*” ile erkeğin ikinci evlilik isteği ilk eşinin rızasına bırakılmış ayrıca belediye nikâhı da kanun ile zorunlu hale getirilmiştir.³²¹ Kadın hakları konusunda ciddi gelişmeler yaşanmış ve yine kadının devlet kurumlarında çalışmasının önü de bu dönemde açılmıştır.

Enver Paşa bu dönemde Harbiye Nazırı olmuş ve orduda önemli değişikliklere giderek subayların büyük bir kısmının görevine son vermiş 70 kişiden oluşan ve liderliğini Limon Von Sanders’in yaptığı Alman ekibine

³¹⁹ Hasan Ali Yücel, *Tarihi Kadim Doksan Beşe Doğru*, 1. Bs (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998). s. 17

³²⁰ Birecikli, “*Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme*”. s. 219

³²¹ Birecikli, “*Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme*”. s. 219

orduyu ıslah etmesi için görev vermiştir.³²² Yaptıkları gizli faaliyetler, istihbarat çalışmaları ve askeri eylemlerle adından sıkça söz ettiren “Teşkilat-ı Mahsusa” da bu dönemde kurulmuştur. 1912 yılında kurulan “Islahat-ı Maliye Komisyonu” tarafından vergi ile alakalı düzenlemeler yapılmış, Aşar vergisinde uygulanan tüm iltizamlar devre dışı bırakılmıştır.

6.3. Eğitimde Yapılan Yenilikler

II. Meşrutiyet döneminde birçok alanda köklü değişiklikler yapıldığı gibi eğitim alanında da ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde eski okullarda yenilikler yapılmış ve yeniden düzenlenmiştir. Bu okulların yanında yeni okullar da açılmıştır. İttihat ve Terakki'nin Batı uygulamalarını esas alan milliyetçi bakış açısı Osmanlı Devleti'nin devam ettirdiği geleneksel yöntemle eğitim yapan kurumlarının önemini azaltmıştır.³²³

Kızların eğitimine de oldukça önem verilen bu dönemde ortaöğretimden ayrılan Rüştiyeler ilköğretim bünyesine geçirilmiştir. Okullarda yabancı dilin öğrenilmesine ciddi önem verilerek okullarda özellikle Fransızcanın öğrenilmesine gayret gösterilmiştir.³²⁴

Ülkede yaşanan siyasi gelişmelerden özellikle yükseköğretim gören öğrenciler etkilenmiş ve burum çok fazla öğrenci harekâtının yaşanmasına neden olmuştur.

Eğitime bu kadar önem verilmesine, basın organlarının artmasına, okul sayısında ciddi artışlar yaşanmasına rağmen; medrese ve vakıfların önemini yitirmesi ve açılan okulların sadece şehir merkezlerinde kalması okur-yazar oranını beklenen oranda arttırmamış hatta okur-yazar oranında düşüş yaşanmıştır.³²⁵

³²² Birecikli, “Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.220.

³²³ Muhammet Şahin - M. Ahmet Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (01 Aralık 2011): s.852.

³²⁴ Şahin - Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, s.852.

³²⁵ Şahin - Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, s.852.

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılacak reformlarla ilgili özellikle; Prens Sebahattin, Emrullah Efendi,³²⁶ Ethem Nejat,³²⁷ Sâti Bey,³²⁸ Ziya Gökalp,³²⁹ İ. Hakkı Baltacıoğlu,³³⁰ Abdullah Cevdet gibi isimler arasında bilimsel tartışmalar yaşanmıştır.

Emrullah Efendi Maarif Nazırı olduğunda “Tuba Ağacı Nazariyesi” görüşünü ortaya atarak ıslahat yapılacak olan yerlere en tepe noktadan başlanarak ıslahat yapılmalı fikriyle eğitim tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. Emrullah Efendi eğitimin yukarıda aşağıya doğru seyrettiğini bu nedenle de öncelikle üst kademelerin düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun bu görüşüne karşın Satı Bey ise her kademenin önemli olduğunu ancak değişimin ve yeniliklerin ilköğretimden başlanmasını ve ilköğretime daha fazla önem verilmesi gerektiğini savunmuştur.³³¹

Okul öncesi eğitimine de bu dönemde oldukça önem verilmiş ve “ana mektebi, çocuk bahçesi” adında okul öncesi eğitimi veren kurumlar açılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretimle ilgili sorunlar da çözülmeye çalışılmış, bina tahsisi ve öğretmen yetiştirilmesi konusunda adımlar atılmıştır. Bu dönemde çıkarılan kanunla ilköğretim devlet okullarında parasız hale getirilmiş ve zorunlu kılınmıştır. İlköğretimler üçer yıllık iki dönem halinde toplam altı yıl olarak belirlenmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ciddi değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Tanzimat’tan başlayarak II.

³²⁶ Hamza Altın, “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2010).

³²⁷ “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri (Ethem Nejat And His Role In Our Education History) - Hamza ALTIN- | Journal of Turkish Studies”, erişim: 14 Ağustos 2023, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=483090784_alt%C4%B1nhamza.pdf&key=13622.

³²⁸ Altın, H.(2005). "Osmanlı Eğitimcisi Mustafa Sâti Bey ve Öğretmen Yetiştirme Hakkındaki Görüş ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, Sayı:509-510, Yıl: XLIII, s.271-287.

³²⁹ Hamza Altın, “Ziya Gökalp’in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi”, *History Studies International Journal of History* 2/2 (t.y.): 170-180.

³³⁰ Hamza Altın, “II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları İle İlgili Düşünceleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33/55 (01 Mayıs 2014): 219-252.

³³¹ Şahin - Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, s.856.

Abdülhamid dönemiyle devam eden yenilik hareketleri bu dönemde giderek sistemleştirilerek ülke çapında yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bakanlıkların sürekli değişmesi kalıcı bir programın uygulanmasını engellemiş, değişiklikler daha çok günlük çözümler olarak kalmıştır.³³²

II. Meşrutiyet döneminde ciddi ıslahat çalışmaları yapılmış olsa da bazıları istenilen düzeyde sonuç vermemiştir; bu ıslahat hareketleri ileride özellikle de Cumhuriyet döneminde yapılacak olan yenilik hareketlerine zemin hazırlamış ve fikri olarak bir hazırlık aşaması olmuştur.³³³

³³² Şahin - Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, s.871.

³³³ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s.220.

6.4. II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler³³⁴

6.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 21 Mayıs 1889

Kuruluş Yeri: Askeri Tıbbiye Mektebi, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Ohrili İbrahim Temo, Diyarbekirli İshak Sükuti, Bakülü Hüseyinzade Ali, Arapkırlı Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit.*”

6.4.2. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1908, Ağustos

Kuruluş Yeri: Gedikpaşa Tahtaminare Mahallesi, Fazlı Paşa Karakolu Karşısı, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Avnullah El Kâzımî, Esat Bey, Ali Vefa, Dr. Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Sandık Emîni Asûtâneli Behçet, Ertuğrul Şâkir Bey.*”

6.4.3. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)

Kuruluş Tarihi: 14 Eylül 1908

Kuruluş Yeri: Bab-ı Âli Caddesi No: 66 İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Teyfik, Nâzım ve Şevket Beyler, Celâlettin Arif, Mahir Sait Bey, Kıbrıslı Şevket, Ahmet Paşa.*”³³⁵

³³⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³³⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.4.4. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Kuruluş Tarihi: 6 Şubat 1909

Kuruluş Yeri: Millet Bahçesi karşısı Fuat Şükrü Bey'in evi, Sultanahmet-İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abut, Pertev Teyfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Ser Makinist Rıza Bey, Abdullah Cevdet, Dr. İbrahim Temo, Halil Rifatpaşazade Ahmet Rifat, Bezmi Nusret, Seyfettin Arif, Ferruh Niyazi, Muhlis Sabahattin.*”³³⁶

6.4.5. İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye)

Kuruluş Tarihi: 5 Nisan 1909

Kuruluş Yeri: Volkan gazetesi idare binası

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Seyâdetlü Süheyl Paşa Hazretleri, Şeyhülislam Feyzullah Efendizade, Reşâdetlü Mehmet Sadık Efendi Hazretleri, Bayezid Dersiâmlarından Faziletlü Mehmet Emin Hayretî Efendi, İbnünnâfi Ahmet Esad Efendi, Şeyhülhâc Mehmet Emin Efendi, Karagümruk ikinci imamı Nevşehirli Hafız Mehmet Sabri Efendi, Bandırma Naibi Faziletlü Şevket Efendi Bediüzzeman Zaman Saidi Kürdi, İbn-i Mirza, Hacı Hayri Bey, Ferik Rıza Paşa, Farukî Ömer Şevki Efendi, Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi.*”³³⁷

6.4.6. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye

Kuruluş Tarihi: 17 Nisan 1909

Kuruluş Yeri: İstanbul

³³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³³⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.4.7. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller)

Kuruluş Tarihi: Kasım, 1909

Kuruluş Yeri: Tanzimat gazetesi idare binası, Bab-1 âli, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*İsmail Kemal Bey, Mehdi Bey, Hasan Bey, Nâfi Paşa, Hızır ve Şefik El Müeyyet Beyler, İsmail Hakkı Bey, Lutfi Fikri, İsmail Sıtkı, Şükrü El Aseli.*”³³⁸

6.4.8. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

Kuruluş Tarihi: 1909

Kuruluş Yeri: Paris

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Şerif Paşa, Mevlânzâde Rifat, Pertev Teyfik, Ali Kemal, Dr. Refik Nevzat, Kemal Avni Bey, Albert Fua.*”³³⁹

6.4.9. Ahali Fırkası

Kuruluş Tarihi: 21 Şubat 1910

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*İsmail Bey(Gümülcine Mebusu), Zeynelabidin (Konya Mebusu), Mustafa Sabri(Tokat Mebusu), Ömer Feyzi(Karahisar Mebusu), Şevket Efendi(Erzurum Mebusu), Ferhat(Trablusgarp Mebusu), Süleyman Sudi Bey(Bayezid Mebusu).*”³⁴⁰

6.4.10. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Kuruluş Tarihi: Eylül, 1910

Kuruluş Yeri: Nuru Osmaniye Hürriyet Matbaası, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Teyfik, İbnül Tahir İsmail Faik, Baha Teyfik, Hamit Suphi Bey.*”³⁴¹

³³⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³³⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.4.11. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Kuruluş Tarihi: 21 Kasım 1911

Kuruluş Yeri: Şehzadebaşı İmaret Caddesi, 19, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri Efendi, Abdülhamit Zöhravi Efendi, Volçetrinli Hasan Bey, Dr. Rıza Nur Bey, Damat Ferit Paşa, Müşir Fuat Paşa, Süleyman Paşa, Tahir Hayrettin Bey, Şükrü El Aseli, Rıza Teyfik(Filozof), Hüseyin Siyret Bey, Kemal Mithat Bey, Mahmut Mazhar Bey, Vasfi Efendi.*”³⁴²

6.4.12. Halâskâr Zabitan Grubu

Kuruluş Tarihi: 1912

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey, Kastamonulu Hilmi Bey, Suvari Kaymakamı Recep Bey, Binbaşı İbrahim Aşkı Bey, Yüzbaşı Kudret Bey.*”³⁴³

6.4.13. Milli Meşrutiyet Fırkası

Kuruluş Tarihi:5 Temmuz 1912

Kuruluş Yeri: İfham gazetesi İdarehanesi, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Kütahya Mebusu Ferit, Akçoraoğlu Yusuf, Müderris Zühdü, Belediye Meclisi Reisi Mehmet Ali, Fızan Mebusu Cami Bey.*”³⁴⁴

³⁴² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.5. II. Meşrutiyet Döneminde Cemiyetler

6.5.1. Maşrık-ı Âzam-ı Osmani

Kuruluş Tarihi: 1909

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Talat Paşa, Mehmet Ali Bey, Süleyman Faik Paşa, Cavit Bey, Filozof Rıza Tevfik, Fuat Süleyman Bey.*”³⁴⁵

6.5.2. Cemiyet-i Siyasiye-i Osmaniye

Bu cemiyet ile ilgili yeteri kadar bilgiye ulaşılmadığı için kuruluş tarihi, yeri ve kurucuları ile ilgili bilgiler verilememiştir.

6.5.3. Osmanlı Hürriyet ve Teavün-ü Milli Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1908

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Ahmet Şuayip, Ahmet Muhtar, Ahmet Reşit, Nurettin Berruh, Ekrem Reşat Bey, Kirkor Zöhrap Efendi.*”³⁴⁶

6.5.4. Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü

Kuruluş Tarihi: 1908

Kuruluş Yeri: İstanbul

6.5.5. Cemiyet-i Müteşebbise

Kuruluş Tarihi: 1909

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Ali Haydar Efendi, Memduh Bey, Ali Galip Bey, Diran Yorganyan Efendi, Bedri Bey.*”³⁴⁷

³⁴⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴⁷ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.5.6. Nesl-i Cedit Kulübü

Kuruluş Tarihi: 1908

Kuruluş Yeri: Şehzadebaşı, 25, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Nafi Atuf Kansu, Arnavut Mustafa, Mehmet Şerefettin, Mazhar Neriman, Mehmet Ali Şevki, Âdil Bey.*”³⁴⁸

6.5.7. Kürt Dernekleri

- “Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti (1908)”

- “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908)”

- “Kürt Heyvi Talebe Cemiyeti (1912)”

6.6. Türk Ocağı ve Türk Milliyetçiliği Fikrine Bağlı Olan Dernekler

6.6.1. Türk Ocağı

Kuruluş Tarihi: 22 Mart 1912

Kuruluş Yeri: Divanyolu, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Şair Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sâbit Bey, Ahmet Ferit, Akçoraoğlu Yusuf, Mehmet Ali Tevfik, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halis Turgut, Halide Edip Adivar, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Hüseyinzâde Ali Bey.*”³⁴⁹

6.6.2. Türk Derneği

Kuruluş Tarihi: 18 Ocak 1908

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Âsım, Korkmazoğlu Celâl, Akçoraoğlu Yusuf, Akyiğitoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tevfik, Ahmet Ferit.*”³⁵⁰

³⁴⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁴⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.6.3. Türk Yurdu Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 31 Ağustos 1911

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali, Dr. Âkil Muhtar, Akçoraoğlu Yusuf Bey.*”³⁵¹

6.6.4. Rusya’da Sâkin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müadafaa Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1916

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Gazeteci Ziyetullah Nuşirevan, Halit Sait, Muallim Mehmet Safa, Akçoraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali.*”³⁵²

6.6.5. Halka Doğru Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: Aralık 1917

Kuruluş Yeri: İzmir

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Eski Halep Valisi Tevfik Bey, İzmir Mebusu Rahmi Bey, Celâl Bayar.*”³⁵³

6.6.6. Teavün-ü İçtimai Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1911

Kuruluş Yeri: Düyun-u Umumiye karşısı, Kemali Sokak,4, İstanbul.

Kurucusu: “*Nüzhet Sabit Bey.*”

³⁵¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.7. Türk Ocağından Sonra Kurulan Cemiyetler

6.7.1. İstihlâki Milli Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: Aralık 1912

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Kurucuları arasında Milli Meşrutiyet Fırkası kurucuları, yüksekokulların iktisat talebeleri, bazı gazetelerin iktisat yazarları, banka uzmanları da yer almaktadır. Yönetim Kurulunda da Mahmut Esat Efendi, Rıfki Bey, Zühtü Beyler yer almıştır.*”³⁵⁴

6.7.2. İstiklâl ve İktisad-ı Milli Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 21 Mart 1913

Kuruluş Yeri: Fazlıpaşa, Menba-ül İrfan Mektebi, İstanbul.

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Hıfzı Bey, Hasan Lami Efendi, Dervişzade Hasan Bey, Mustafa Rakım Bey, Mustafa Bey, Nuri Bey, Hacı Emin Bey, İhsan Bey, Osman Zekai Şevki Bey.*”³⁵⁵

6.7.3. Milli Türk Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 6 Kasım 1914

Kuruluş Yeri: Divanyolu, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İstanbul.

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Halil Nimetullah Bey, Mehmet Sadi Bey, Halit Fahri Ozansoy, Saip Servet Bey, Hıfzı Teyfik Bey, Rıza İzzet Bey.*”³⁵⁶

³⁵⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.8. Yardımcı Kuvvet Olarak Kurulan Cemiyetler

6.8.1. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1914

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Sultan Mehmet Reşat, Talât Bey(Dâhiliye Nâzırı),Enver Paşa(Harbiye Nâzırı),Hayri Efendi(Şeyhülislâm),Mehmet Sait Halim Paşa(Nafia Nâzırı), Cavit Bey(Maliye Nâzırı),Ahmet Cemal Paşa(Bahriye Nâzırı), İbrahim Bey(Adliye Nâzırı),Oskan Efendi(Posta Telgraf ve Telefon Nâzırı),Ahmet Şükrü Bey(Maarif Nâzırı),Süleyman Elbustani Efendi(Ticaret ve Ziraat Nâzırı).*”³⁵⁷

6.8.2. Türk Gücü Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 1913

Kuruluş Yeri: İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Miralay Ahmet Cemal Bey (Paşa,İstanbul Muhafızı),Reis Vekili: Atıf Bey (Mekteb-i Mülkiye mezunu), Dr. Teyfik Rüştü Bey, Falih Rıfka Atay, Ethem Nejat Bey(Manastır Darülmuallimini eski müdürü), Basri Bey, Kuzucuoğlu Tahsin Bey.*”³⁵⁸

6.8.3. Osmanlı Güç Dernekleri

Kuruluş Tarihi: 1914

Kuruluş Yeri: Harbiye Nezareti, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dr.Nâzım, Eyüp Sabri Atıf (Burdur Meb'usu), Sûdi (Lazistan Meb'usu), Dr. Rüşuhi, Ziya Gökalp Beyler.*”³⁵⁹

³⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁵⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.8.4. Genç Dernekleri

Kuruluş Tarihi: 1916

Kuruluş Yeri: Harbiye Nezareti, İstanbul

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Umumî müfettiş; Miralan Von Hoff, Muavini; Asım Bey (Erkân-ı Harp Kaymakamı), Üyeler; Tahir Bey (Süvari Binbaşı), İzzet Bey (Yüzbaşı), Ziya Bey (Rehber Yüzbaşı), Vedat Bey (Tercüman), Münir Bey (Mülâzım-ı sâni), Şaban Bey (İhtiyat sınıf-ı râbi).*”³⁶⁰

6.9. Kültürel Faaliyetlerde Bulunmak Amacıyla Kurulan Cemiyetler

6.9.1. Köylü ve Bilgi Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 4 Mayıs 1914

Kuruluş Yeri: Cağaloğlu, Çatalçeşme Sokağı, 44, İstanbul.

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Dr. Muallim Fahri Paşa, Cemil Zuhavi Efendi (Bağdat Meb'usu), Nâzım Bey (Murahas-ı Mes'ul, Mamuret Elaziz eski Valisi), Hüseyin Tosun Bey (Erzurum Meb'usu), Aziz Bey (Ziraat Sanayii Muallimi), Kâzım Nami (Duru) Bey (Maarif Müfettişi).*”³⁶¹

6.9.2. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti

Kuruluş Tarihi: 21 Nisan 1916

Kuruluş Yeri: Binbirdirek Meyd. 10, İstanbul.

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Dr. Esat Paşa (Sihhiye Müdür-i Umumîsi), Hacı Evliya Efendi (Mahkeme-i Temyiz Reisi), Sami Bey (Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi azası), İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu) (İstanbul Darülfünun müderrislerinden), Mithat Şükrü Bey (Bleda) (İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtibi Umumî'si), Galip Bey (Eski Halep Valisi), Muhlis Bey (İstinaf Mahkemesi eski Reislerinden), Dr. Hüseyinzâde Ali Bey (Tıp Fakültesi Müderris*

³⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁶¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

Muavinlerinden), Harunürreşit Bey (Darülmualimin-i Âliye muallimlerinden).”³⁶²

6.9.3. Kadın Örgütleri

- 1.” Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti (1324-1908) “
- 2.” İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1324-1908”)
3. “Teâli-i Nisvan Cemiyeti (1324-1908)”
4. “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1324-1908)”
5. “Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye (1325-1909)”
6. “Mamulât-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1325-1909)”
7. “Esirgeme Derneği (1325-1909)”
8. “Teâli-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1326-1910)”
9. “Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti (1329-1913)”
10. “Müdafaa-i Hukuk-ı Nisyan Cemiyeti (1329-1913)”
11. “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1331-1915)”
12. “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1332-1916)”
13. “Cemiyet-i Hayriye”
14. “Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti”

³⁶² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*.

6.10. Basın Faaliyetlerinde Bulunan Cemiyetler

6.10.1. Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti

Kuruluş Tarihi:1908

Kuruluş Yeri: İstanbul.

Kurucuları ve Yöneticileri: “*İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey, Tanin gazetesi sahibi İsmail Hakkı Bey, Pozabtion gazetesi başmuharriri Pozant Efendi, Sabah gazetesi muharriri Tevfik Efendi, Servet-i Fünûn muharriri Cenap Şahabettin, Tanin gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahit Bey, İttifak gazetesi başmuharriri Samih Bey, Yeni gazete sahibi Abdullah Zühtü Bey, El Tiempo gazetesi başmuharriri Fresko Efendi, Servet-i Fünûn gazetesi başmuharriri Mahmut Sadık Bey, Mizan gazetesi sahibi Murat Bey, Sabah gazetesi sahibi Mihran Efendi, Konstantinapolis gazetesi sahibi Nikolaidis Efendi.*”³⁶³

6.11. Esnaf Cemiyetleri

6.11.1. Kalaycı Esnafı Lonca Heyeti

Kuruluş Tarihi: 1916

Kuruluş Yeri: İttihat ve Terakki Kulübü, Edirn

Kurucuları ve Yöneticileri: “*Kalaycı Esnafı Cemiyeti Reisi Haliloğlu Ahmet Usta, Kalaycı esnafı kethüdası: Alioğlu Hasan Usta; Öteki Üyeler: Ahmet Ağa bin İsmail, Ahmet Ağa bin Mehmet, Mehmet Ağa bin Salim, Sadık Ağa bin Ahmet, Haliloğlu Mehmet Usta.*”³⁶⁴

³⁶³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

³⁶⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

6.12. Ülke Dışında Kurulan Türk Yurtları

- 1.Lozan Türk Yurdu (1909)
- 2.Cenevre Türk Yurdu (1911)
- 3.Neuchâtel (Nöşatel) Türk Yurdu (1912)
- 4.Paris Türk Yurdu (1913)
- 5.Berlin Türk Yurdu (1913)
- 6.Birinci Yurtçular Derneği (1911)
- 7.İkinci Yurtçular Derneği (1913)

6.13. Ayrılıkçı Örgütler

- 1.Yunanlar ve Rumlar
- 2.Bulgarlar ve Makedonya Örgütleri
- 3.Arnavut ve Sırp Örgütleri

6.14. Arap Cemiyetleri

- 1.Suriye Osmanlı Cemiyeti
- 2.İlha El Arabî
- 3.El Müntedi-ül Edebî
- 4.Cemiyet-ül İlha el Osmani
- 5.El İttihadül- Lübnani
- 6.Cemiyet-ül Kahtaniye
- 7.El Fatat
- 8.Cemiyet-i Islâhiye
- 9.El Lâ Merkeziye
- 10.El Ahd

7. II. Meşrutiyet Döneminde Basın

II. Meşrutiyet döneminde önceki dönemlere nazaran kısmen de olsa sağlanan basın özgürlüğü ile ülkenin birçok sorununun tartışılması imkânı doğmuştur. Ülkede sosyal, ekonomik, askeri, kültürel anlamda yapılmak istenilen yenilik hareketlerinde fikir birliği sağlanamaması farklı fikirlerin doğmasına zemin hazırlamış ve bu durum çok sayıda gazete ve derginin çıkarılmasına ortam hazırlamıştır.³⁶⁵

II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan bazı gazete ve dergiler şunlardır;

7.1. Tanin

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Tefik Fikret, Hüseyin Cahid, Hüseyin Kazım Bey

7.2. Yeni Gazete

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Abdullah Zühtü

7.3. Hukuk-i Umumiye

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Gazete, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti tarafından yayınlanmış, müdürü ve başyazarı Necip Nadir'dir.

7.4. Mizan

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Mehmet Murat Bey (Mizancı Murat)

7.5. Serbesti

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Gazete, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti tarafından yayınlanmış, müdürlüğünü Mevlânzade Rıfat yapmıştır.

³⁶⁵ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.20.

7.6. Şura-yı Ümmet

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Gazete İttihat ve Terakki tarafından yayınlanmış ve müdürlüğünü Dr. Bahaeddin Şakir yapmıştır.

7.7. Sada-i Millet

Yayın yılı: 1909

Yayınlayan: Gazetenin yöneticileri hakkında gazetenin ilk basımında herhangi bir bilgi verilmemiştir.³⁶⁶ Ahmet Samim gazetenin başyazarlığını yapmış ve genç yaşta ittihatçılar tarafından öldürülmüştür.³⁶⁷

7.8. Osmanlı

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Gazete, Ahrar Fırkası tarafından yayın organı şeklinde kullanılmış ve Süleyman Nazif gazetenin başyazarlığını yapmıştır.

7.9. Volkan

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Kıbrıslı Derviş Vahdeti

7.10. Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad)

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Mehmet Akif Ersoy'un büyük destek verdiği gazetenin başyazarlığını Eşref Edip Fergan yapmıştır.

7.11. Beyan'ül- Hak

Yayın yılı: 1908

Yayınlayan: Başyazarlığını Mustafa Sabri'nin yaptığı gazete, Şehri Ahmed Efendi tarafından yayınlanmıştır.

³⁶⁶ Hasan Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalifi Bir Gazete: Sada-yı Millet", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/1 (21 Ocak 2016): s.151.

³⁶⁷ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.63.

II. Abdülhamid zamanında gazete ve dergilerin mizahi yayınlar yapması yasaklanmıştır. Bu yasağın meşrutiyetin ilanında sonra kalkmasıyla beraber mizah alanında çok sayıda yayın yapılmıştır; ancak yayınlar çoğu kısa süreli yayınlar olarak kalmıştır.³⁶⁸

Meşrutiyetin ilanı ile I. Dünya Savaşı arasında geçen sürede çıkan ve mizah ağırlıklı yayın yapan kısa süreli yayınlar şunlardır:³⁶⁹

1. “Adl ve İhsan-1911
2. Afacan-1911
3. Agâh Basurcu-1908
4. Alafranga- 1910.
5. Âlem- 1909.
6. Arz-ı Hâl-1910.
7. Baba Himmet-1911.
8. Boşboğaz ile Güllâbi-1908.
9. Cadaloz- 1911.
10. Cart Beyim- 1911.
11. Cem -1910.
12. Cici - 1911.
13. Cingöz - 1908.
14. Coşkun Kalender-1909.
15. Curcuna - 1912.
16. Çekirge- 1911.
17. Çingirak (Tarihsiz).
18. Çimdik - 1910.

³⁶⁸ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.65.

³⁶⁹ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.66.

19. Dalkavuk-1908.
20. Davul - 1908.
21. Dertli İle Garip- 1910.
22. Edeb Yahu -1908.
23. El-Üfürük - 1908.
24. Eşek -1910.
25. Eşref - 1909.
26. Ezop-1908.
27. Falaka-1911.
28. Feylosof-1914.
29. Gagaburun ile İbiş (Tarihsiz)
30. Gece Kuşu -1911.
31. Geveze -1908.
32. Gıdık - 1910.
33. Gülünçlü Sahne-i Meddah- 1910.
34. Gramofon -1909.
35. Haber Anası 1909.
36. Hacivad - 1908.
37. Hande-1910.
38. Hayal-i Cedid -1910.
39. Hayal-i Tasvir-1908.
40. Hokkabaz-1908
41. İbiş-1911
42. İğne-1910.
43. İncili Çavuş - 1908.
44. K'âhya Kadın - 1910.
45. Kalcın - 1908.

46. K'arakuş ile Ezop-1908.
47. Karagöz - 1908.
48. Kara Sinan - 1911
49. Karikatür-1909.
50. Karikatür-1914.
51. Kartal-1909.
52. Kavlak-1912.
53. Kibar - 1910.
54. Körük- Tarihsiz
55. Köylü-1911.
56. Kukuruk- 1908.
57. Lak Lak -1907 (Kahire), 1909 (İstanbul).
58. Lala-1910.
59. Latife-1911.
60. Leylak -1914.
61. Mahkûm-1908.
62. Malum-1910.
63. Mir'at-ı Âlem - 1908.
64. Musahhare -?
65. Musavver Cellad-1908.
66. Musavver Eşref- 1909.
67. Musavver Karnaval -1908.
68. Musavver Papağan-1908.
69. Musavver Şahika- 1910.
70. Musavver Şakacı - 1908.
71. Musavver Şukufe-1910.
72. Münasıptir Efendim-1911
73. Nasreddin Hoca -1908.
74. Nasreddin Hoca -1914.
75. Nay-1912.

76. Nekregu ile Pişekâr -1909.
77. Neşter- 1909.
78. Perde - 1911.
79. Püsküllü Belâ - 1909.
80. Resimli Tonton Risalesi- 1908.
81. Serbaz-1911.
82. Tokmak- 1901 (Cenevre), 1911 (İstanbul).
83. Şaka- 1911.
84. Şakrak-1908.
85. Üç Gazete-1908.
86. Yeniçeri- 1911.
87. Yeni Geveze-1910
88. Yuha- Tarihsiz
89. Zevzek-1908
90. Zıdır -1908.
91. Zuhûrî-1908.
92. Züğürt-1911.”

8. II. Meşrutiyet Döneminin Mizah Ağırlıklı Yayın Yapan Uzun Süreli Gazete ve Dergiler

8.1. Boşboğaz ile Güllabi

1908 yılında yayınlanan gazetenin ruhsat sahibi Hüseyin Rahmi Bey'dir. Hüseyin Rahmi ve Ahmet Rasim gazetenin muharrirliğini yapmışlardır.³⁷⁰ Gazete, pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır. II. Meşrutiyet'in etkili ilk mizah gazetesidir.³⁷¹

8.2. Cadaloz

1911 yılında Haydar Rüştü ve Nurettin Rüştü'nün altı aylık süre boyunca yayında kalan ve haftada iki gün çıkardıkları mizah gazetesidir.³⁷² Çok fazla karikatürün yer aldığı gazetede Cevat Nuri Bey ve D. Mazlum da gazetenin karikatüristleri arasında yer almışlardır. Gazete, İttihatçılar tarafından kapatılmıştır.³⁷³

8.3. Cem

1910 yılında Cemil Cem Bey tarafından kurulan dergi, dönemin en önemli dergisidir. Perşembe günleri yayınlanmıştır. Refik Halid Karay, Hamdullah Suphi Tanrıöver dergide mizah ağırlıklı yazılar kaleme almışlardır.³⁷⁴

8.4. Dalkavuk

1908 yılında yayınlanmaya başlayan gazetenin müdürlüğünü ve başyazarlığını Mahmut Kenan yapmıştır. Haftanın üç günü yayın yapmak için izin alınan gazete, ilk 14 sayısında cumartesi günleri 14. sayıdan 24. sayıya kadar olan yayınlarda Perşembe günleri 25. ve son sayısında yeniden cumartesi günü yayınlanmıştır.³⁷⁵

³⁷⁰ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.74.

³⁷¹ Tarık Aydın, *Boşboğaz İle Güllabi Mizah Gazetesi* (Giresun Üniversitesi, 2017), s.13.

³⁷² Elçin Gün Canik - Mehmet Yavuz Erler, "Cadaloz Mizah Gazetesinde Kadın Figürü", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (30 Ekim 2022): s.113.

³⁷³ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.80.

³⁷⁴ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.90-92.

³⁷⁵ Cihat Taniş, "II. Meşrutiyet Döneminde Mizah: Dalkavuk Gazetesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (30 Aralık 2018): s.2539.

8.5. Davul

1908 yılında yayınlanan ve hiciv ağırlıklı mizahi yayın yapan 16 sayfalık bir gazetedir. Toplamda 24 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi aynı zamanda da müdürü Hasan Vasıf, başyazarı da Hamdullah Suphi'dir. Gazetenin 8. Sayısında Hamdullah Suphi Rıza Tevfik'i ağır bir şekilde hicvetmiştir.³⁷⁶

8.6. Eşref

1909 yılında haftalık yayın yapan mizah ağırlıklı edebi bir gazetedir. 12. Sayısı ile beraber "Musavver Eşref" adını alan gazetenin sahibi ve müdürü "Hüseyin Nazmi Bey"dir. Başyazarlığını Şair Eşref'in yaptığı gazetede Ahmet Rasim, Abdülhak Hamid, Baha Tevfik, Ahmet Hikmet, Süleyman Nazif, Şeyh Vasfi, Mahmud Kemal, Yakup Kadri gibi önemli şair ve yazarlar göre yapmıştır.³⁷⁷

8.7. Falaka

7 Ağustos 1911 tarihinde toplamda 19 sayı çıkan gazete pazartesi ve perşembe günleri yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi ve başyazarı Mahmut Nedim'dir. Mizah amacıyla yayınlanmaya başlayan gazete, oldukça fazla siyasi yayın da yapmıştır.³⁷⁸

8.8. Geveze

15 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına giren gazetenin sahibi Kırkor Efendi'dir. Başyazarlığını Mazhar yapmıştır. Gazetenin ilk 63 sayısı günlük, kalan 52 sayısı ise haftada iki gün şeklinde yayınlanmıştır.³⁷⁹

³⁷⁶ Fikret Uslucan, "Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7/04 (15 Şubat 2016): s.17-20.

³⁷⁷ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.102-104.

³⁷⁸ Ayşe Demirbacak, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/1 (11 Temmuz 2019): s.30-31.

³⁷⁹ Berna Civalioğlu - Yakup Çelik, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi: Geveze", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 35/35 (02 Ekim 2017): s.31-32.

8.9. Gıdık

3 Kasım 1910 tarihinde yayınlanmaya başlayan gazete yaklaşık iki yıl yayın hayatını sürdürmüştür ve haftada iki gün olmak üzere toplamda 71 sayı yayınlanmıştır. Gazetede dönem dönem kısa süreli gecikmeler ve kapanmalar yaşanmıştır.³⁸⁰ Gazetenin ilk 8 sayısında başyazarlığını Fuat Talat, sonraki sayılarda ise Ref'i Cevad yapmıştır.³⁸¹

8.10. Hayal-i Cedid

1910 yılında yayın hayatında başlayan gazetenin sahibi Mehmet Raûf'tur. Gazete 66 sayıya kadar haftada iki gün, 66. sayıdan 79. Sayıya kadar ise haftada bir gün yayınlanmıştır.³⁸² Gazete Arz- Hal gazetesinin yerine çıkmıştır. Başyazarlığını Ebusüreyya Sami, Müdürlüğünü de Mehmed Hazım yapmıştır.³⁸³

8.11. İncili Çavuş

1908 yılında Pazar ve Çarşamba günleri haftanın iki günü yayınlan yapan mizah ağırlıklı gazetedir. Gazetenin sahibi İrfan Efendi, muharrirleri de Mehmet İhsan ve Mahmud Nedim'dir.³⁸⁴

8.12. Kalem

3 Eylül 1908 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete 29 Haziran 1911 tarihine kadar yaklaşık 130 sayı yayınlanmıştır her hafta düzenli yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi Salah Cimcoz'dur.³⁸⁵ Geniş yazar kadrosuyla dönemin önemli mizah yayınlarından biri olmuştur.

³⁸⁰ Muhammet Can, *Gıdık Gazetesi İnceleme, Tahlilî Fihrist, Seçme Metinler* (Yıldız Teknik Üniversitesi, 2014), s.11-15.

³⁸¹ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.110.

³⁸² Muhammet Koç, "Mehmet Raûf'un Yayıncılık Faaliyetleri Ve Hayâl-i Cedid Gazetesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57 (15 Eylül 2016): s.1721-1722.

³⁸³ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.113-114.

³⁸⁴ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.115-116.

³⁸⁵ İbrahim Selçuk Ardıç, *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı(1908-1911)* (Marmara Üniversitesi), s.11.

8.13. Karagöz

1908 yılında II. Meşrutiyet ilanından sonra yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi Ali Fuad Bey'dir. Çarşamba ve Cumartesi günleri olmak üzere haftanın iki günü yayın yapan gazete, birçok alandan bilgiler içermektedir.³⁸⁶

8.14. Köylü

1911 yılında yayınlanan gazetenin sahibi ve başyazarı Selanikli Ali Münim'dir. İrfan Şeref'in de başyazarlık yaptığı gazetede Süleyman da mesul müdürlük yapmıştır. Çok dilli bir yayın politikası benimseyen gazete, haftada bir gün yayın yapmıştır.³⁸⁷

8.15. Musavver Papağan

1908 yılında pazartesi günleri olmak üzere haftada bir gün yayın yapan mizah ağırlıklı gazetedir. Muharrirliğini Hüseyin Hıfzı'nın yaptığı gazetenin sahibi Karabet Keşişyan'dır.³⁸⁸

8.16. Yeni Geveze

1910 yılında Kırkor Faik tarafından yayınlanan gazetelerden biridir. Haftanın iki günü (pazartesi, perşembe) yayın yapan mizah ağırlıklı gazetelerdendir.³⁸⁹

³⁸⁶ Mikail Demir, *Karagöz Gazetesi Transkript ve Değerlendirmesi Numara (19-36)* (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2015).

³⁸⁷ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.140-141.

³⁸⁸ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.141-142.

³⁸⁹ Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, s.144.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet döneminde çok yönlü bir entelektüel olarak karşımıza çıkan Rıza Tevfik; karakteri, hayatı, şairliği, felsefesi, doktorluğu ve sporcu kişiliğiyle tam bir aydın profili çizmiştir.

Kendisi her ne kadar felsefe alanında çalışmayı ve o alanda ün yapmayı istese de onun şairliği diğer tüm yönlerinin geride bırakmıştır ve “Feylesof Rıza” asıl ününü şairliğiyle kazanmıştır.

Dönemin aykırı karakteri olarak karşımıza çıkan Rıza Tevfik’in hayatı oldukça çalkantılı geçmiştir. Annesinin vefatından sonra derin bir yalnızlıkla baş başa kalan Rıza Tevfik dönemin en iyi okullarında aldığı eğitimle kendisini oldukça geliştirmiştir. Felsefe, edebiyat, spor ve tıp alanlarında oldukça başarılı olan Rıza Tevfik’in hayatı siyasete girdikten sonra bambaşka bir seyir almıştır.

Başlangıçta siyasete, özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girme noktasında kararsız kalan ve bir türlü ikna edilemeyen Rıza Tevfik, kendisinden küçük kardeşi ve Türk-Yunan savaşında büyük başarı gösteren ve ödüllendirilen Yüzbaşı Ahmet Nazif’in intihar etmesinden dolayı 1907’de arkadaşları “Said Halim” ve “Manyasizâde Refik Bey”in yoğun ısrarları sonucunda dayanamayıp cemiyete katılmayı kabul etmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanının ilk dönemlerinde Rıza Tevfik, bir yandan Fransız İhtilali’nin getirdiği yenilikçi düşüncüyü halka nutuklar yoluyla anlatırken bir yandan da yakın arkadaşı Selim Sırrı ile beraber ülkede oluşan siyasi ve yasal boşluktan faydalanıp bazı kesimlerin bozduğu asayişiyi yeniden sağlamak için kendisini kolluk kuvveti gibi görüp asayişiyi bozan gruplarla mücadele etmiştir. İttihat ve Terakki’nin dikkatini çeken bu çalışmalarından sonra Selanik’e “*Merkez-i Umumi*” ye davet edilen Rıza Tevfik, sonrasında yine İttihat ve Terakki’nin de yardımını alarak seçime girmiş ve girdiği seçimi kazanıp Edirne milletvekili olarak Meclis-i Mebusuna dâhil olmuştur.

Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid’in kolluk kuvvetlerinin etkisini kaybetmiş olmasından dolayı Rıza Tevfik ve arkadaşları önemli görevler

üstlenmişlerdir. Yaklaşık üç ay devam eden bu zaman diliminde “ *Selamlık Resmi İnzibatı*”, “ *Beyazıt Zabıta Müfettişi*” olarak ismini duyurmuştur.

Seçimden önceki tavrıyla seçimden sonra İttihat ve Terakki'nin tavırlarındaki değişim, seçimin adaletli bir şekilde yapılmaması, muhalefetin korku nedeniyle eleştiri de bulunmaması, seçimdeki dar bölge sisteminin uygulanması ve buna benzer sorunların giderek arttığını gören Rıza Tevfik hayal kırıklığına uğramış ve bu olanlar karşısında tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır. Milletvekili olarak seçildikten sonra İttihat ve Terakki'nin politikalarını beğenmeyen ve tavır değiştiren Rıza Tevfik, “*Hizb-i Terakki*” olarak bilinen parti içinde muhalif gruba dâhil olmuş ve sonrasında da “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*” nın kuruluşu esnasında önemli katkıları olmuştur.

İttihat ve Terakki'deki arkadaşlarının seçimin kazanılmasından sonra zorba tavırlarının ve ülkede “*fail-i meçhul*” ölüm sayısının artmasından sonra partiyle arası gitgide açılmış ve muhalefete katılmıştır. İttihat ve Terakki içerisindeki ileri gelen kişilerle arasının bozulması ve parti içinde muhalif kesime katılmasından sonra 1912 yılının Ağustos ayında Meclis-i Mebusan geçici de olsa kapatılmış ve Rıza Tevfik bu süreçte politikadan uzak kalmıştır. Rıza Tevfik, Mondros Ateşkesinden sonra 1918 yılında Sultan Vahdettin'in isteği üzerine Tevfik Paşa hükümetinde “*Maarif Nazırı*” olarak görev yapmış ve böylece tekrar politikaya dönmüştür.

Devam eden yıllarda “*Damat Ferit Paşa*” hükümetinde de iki defa “*Şura-yı Devlet Reisliği*” görevini yerine getirmiştir. 1919 da Paris Konferansına katılmış ve sonrasında 1920 yılında da Sevr'i imzalayan heyette yer almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra daha önce beraber saf tuttuğu İttihat ve Terakki üyeleriyle ve Türkçü düşünce sistemini benimseyenlerle ters düşmüş ve hatta daha ileri boyuta taşıyarak ittihat ve Terakki'ye düşman olmuştur. Bu tavır milli hassasiyeti olanlar tarafından Türk düşmanlığı olarak görülmüş ve “*Paris Barış Konferansına*” dâhil olması ve Sevr'i imzalayanlar arasında olması da eleştirenlerin hedefi haline gelmesine neden olmuştur.

Türk siyaset, fikir ve edebiyat hayatına önemli katkılar yapmıştır. Rıza Tevfik ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde yapılan çalışmalarda genellikle Rıza Tevfik'in sadece bir yönünün ele alınıp çalışıldığı görülmektedir.

Kendisinin farklı meslek gruplarında çalışmış ve bu meslek gruplarında iz bırakmış olması tek bir yönünün ele alınıp çalışılması imkânını doğursa da aydın bir kişilik olarak karşımıza çıkan Rıza Tevfik'in tüm yönleriyle ele alınması ve daha kapsamlı çalışmaların yapılması oldukça önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı yıllardan fiili olarak son bulunduğu döneme kadar aydınlar tarafından devleti kurtarmak için bazı fikirler ortaya atılmıştır. Devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Osmanlı Devleti uzun bir dönem Batıcılık fikir akımının etkisinde kalmıştır.

Bu fikir hareketinin de etkisiyle ilan edilen meşrutiyet rejimleri de soruna çözüm olamamış ve tüm Dünya'ya meydan okuyan koca imparatorluk dağılmaya yüz tutmuştur.

Devleti ayakta tutmak için siyasi, sosyal, kültürel anlamda yoğun yenilik hareketlerinin yapıldığı II. Meşrutiyet Dönemi de bu bozulmalara engel olamamıştır. Siyasi anlamda Padişahın ilk defa anayasanın üstünlüğünü kabul ettiği, padişahın meclise karşı sorumlu olduğu bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır.

Meşrutiyet yönetiminin kabulüyle birlikte toplumsal ve siyasi anlamda köklü değişimler yaşanmıştır. Avrupalı devletlerin baskısı ile giderek güç kaybedip yıkılma aşamasına gelen Osmanlı devletinin devamını sağlayıp, yenilenmesi amacıyla I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ancak bundan beklenen etkiyi göremeyen Osmanlı Devleti bu defa devleti kurtarmak ve oluşan yoğun tepkilere karşılık vermek amacıyla II. Meşrutiyeti ilan etmiştir.

18.yy'dan beri etkisini dönem dönem arttırarak devam eden yenilik hareketleri ve Batılılaşma düşüncesinin etkisiyle Meşrutiyet rejimine geçilmiştir. Avrupa'da aldıkları eğitim neticesinde Avrupa'da meydana gelen anayasa ve parlamenter düzendeki yenilikleri ve değişimleri yakından takip edip kendilerini "Genç Osmanlılar" diye isimlendiren bir grup, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet rejimine geçilmesi noktasına kilit rol oynamıştır.

İmparatorluğun çok uzun bir dönem uyguladığı yönetim biçiminden vazgeçip yeni bir yönetim tarzını benimsemesi toplumun tüm katmanlarında ciddi etki bırakmıştır. Yeni yönetim anlayışı her ne kadar toplumun büyük

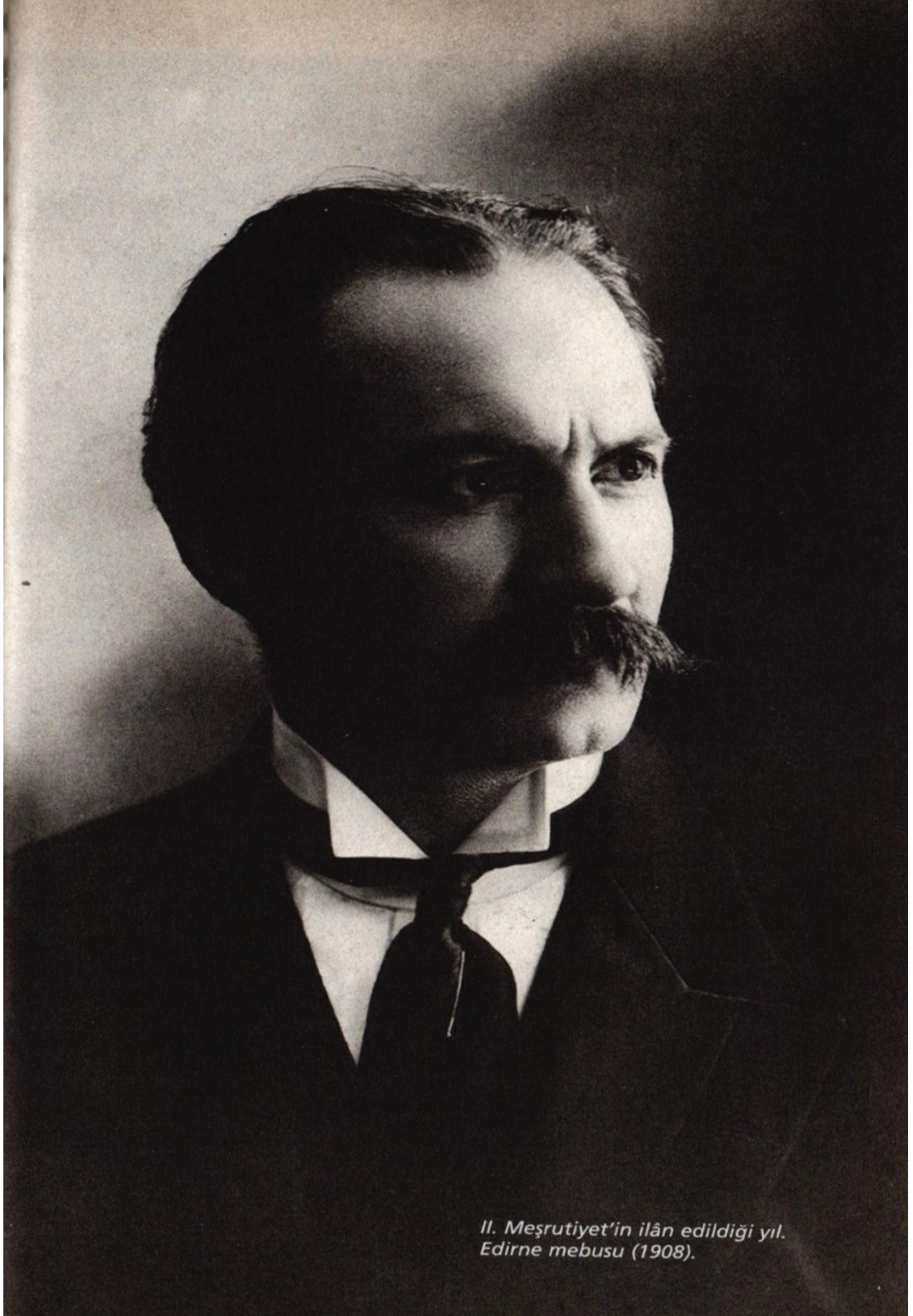
kısının desteğini alsa da toplumda yerleşmesi ve kabul görmesi beklenen seviyede olmamıştır.

Yapılmak istenen yenilik hareketlerinin çoğu fikir aşamasında kalmış ve çok azı uygulanabilmiştir. Her ne kadar değişim sancılı olsa da fikir aşamasında kalan planlar ileride kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir kaynak ve yol gösterici olmuştur.

Her değişimin zorlukları vardır Osmanlı Devleti de bu değişim aşamasında ciddi zorluklar yaşamıştır. Değişimler ve yeniliklerle beraber oluşan özgürlükçü ortam; birçok siyasi partinin, cemiyetin, teşkilatın kurulmasına, gazete ve dergi sayılarında ciddi artışlar yaşanmasına imkân sağlamıştır.

EKLER

Ek-1:

Edirne Mebusu olarak Rıza Tevfik

Ek-2:

Rıza Tevfik ve Çocukları; Said ve Nazif (1918)

Ek-3:

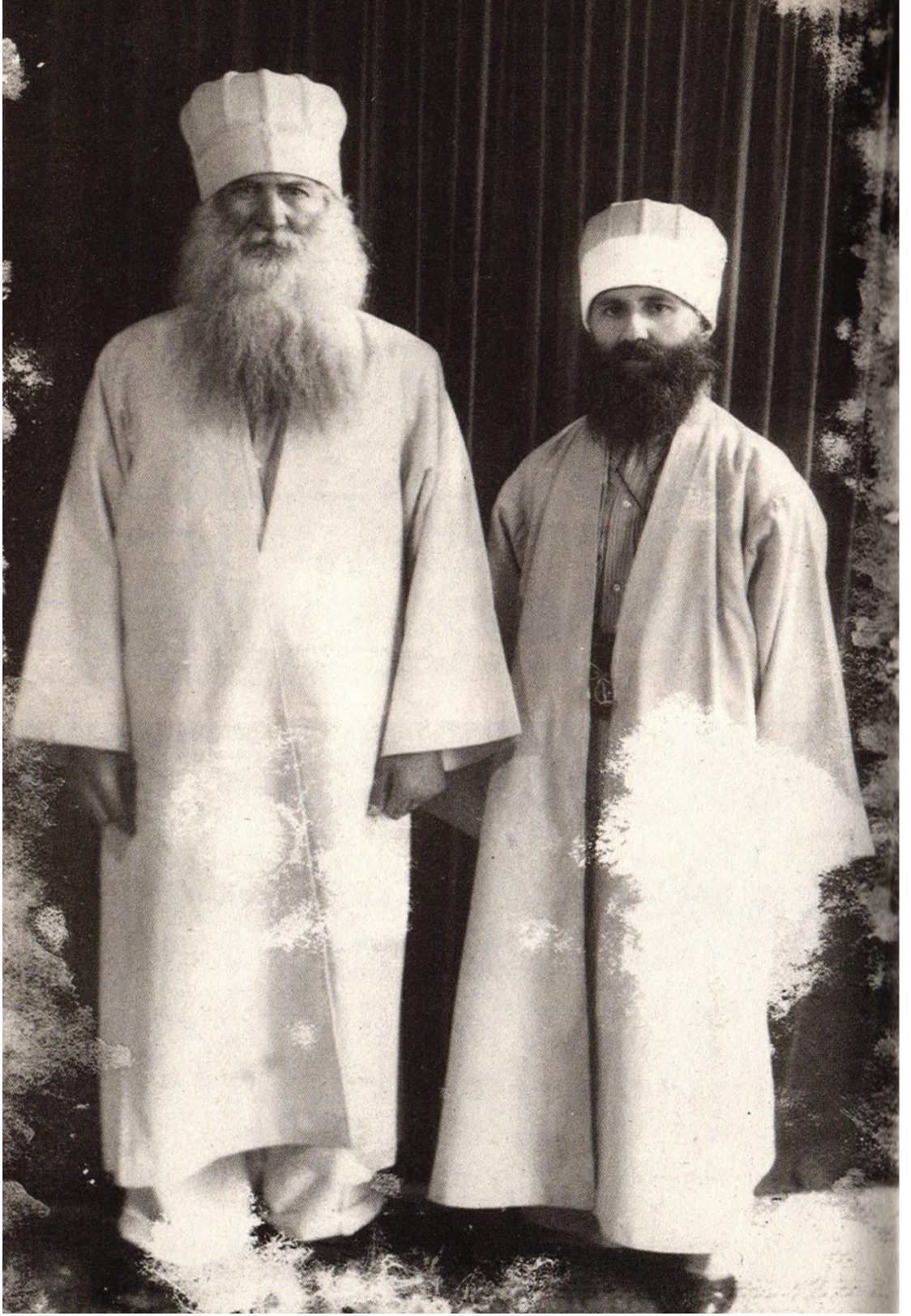
Büyük oğlu Said, kızları Suad, Selma ve Munise (1905)

Ek-4:

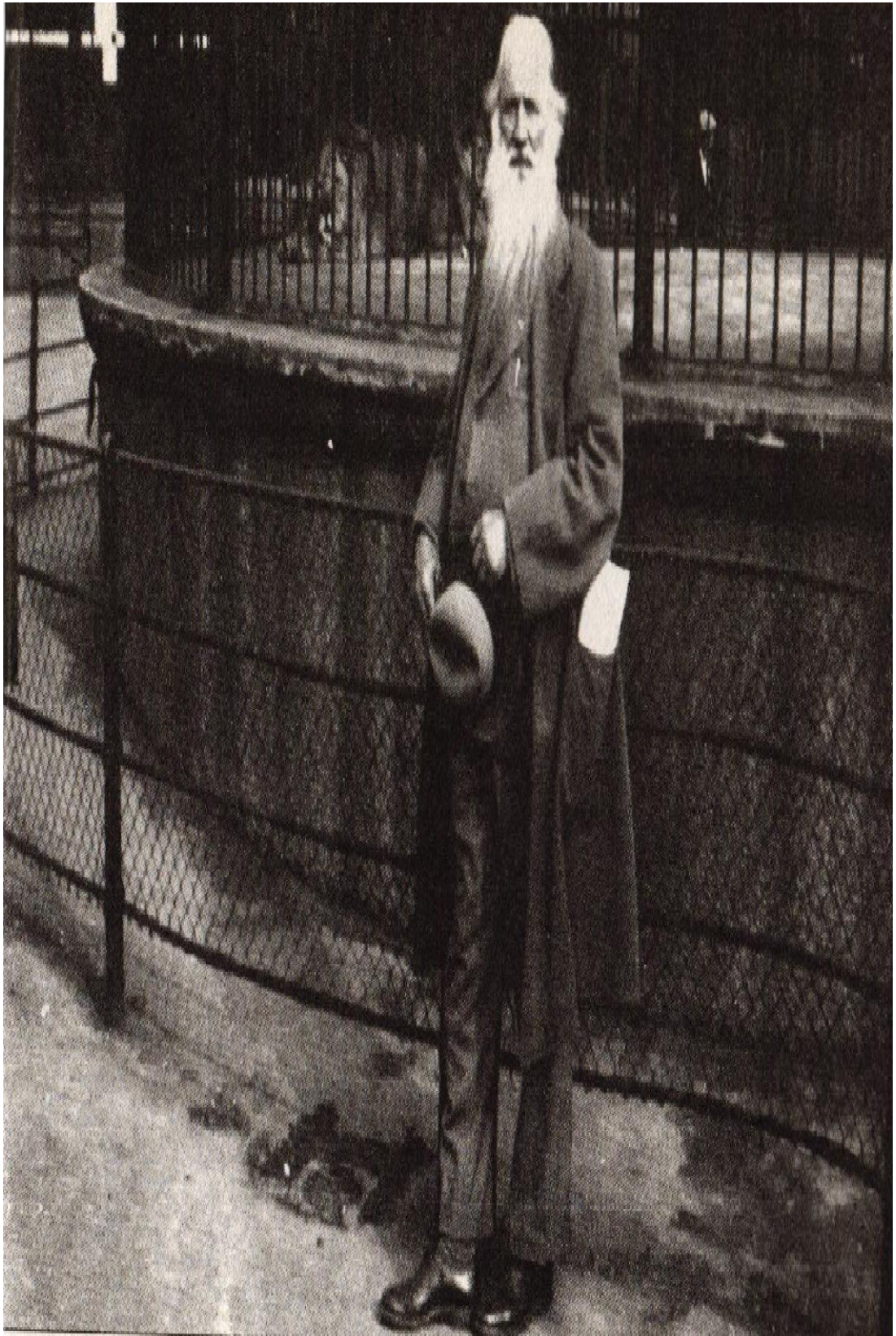
Meşrutiyetin ilk dönemlerinde Selim Sırrı ile birlikte İstanbul'da asayiş sağlamak için görev yaparken.

Ek-5:

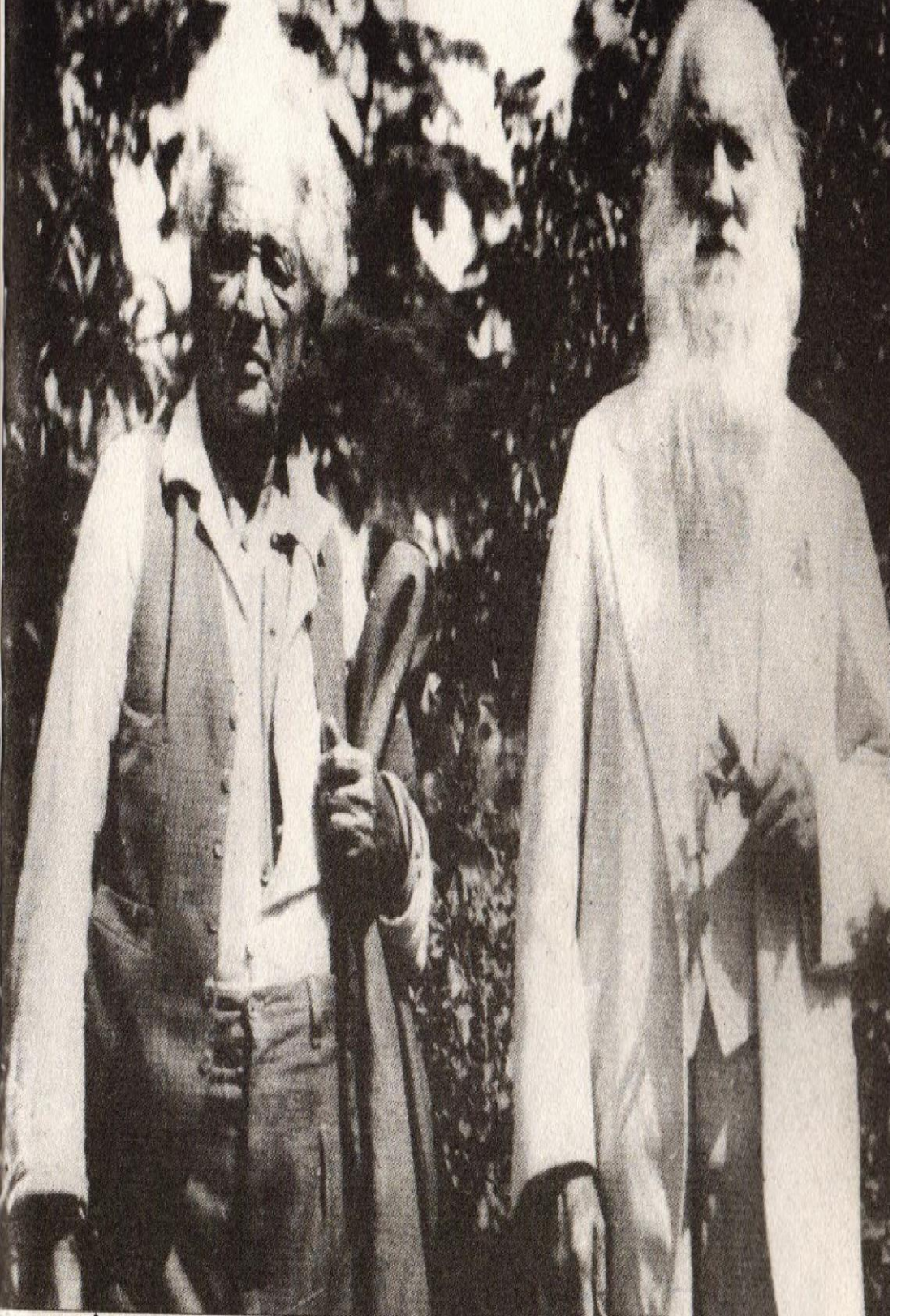
Kahire'de şeyhi Ahmet Sırrı Baba ile (1922)

Ek-6:

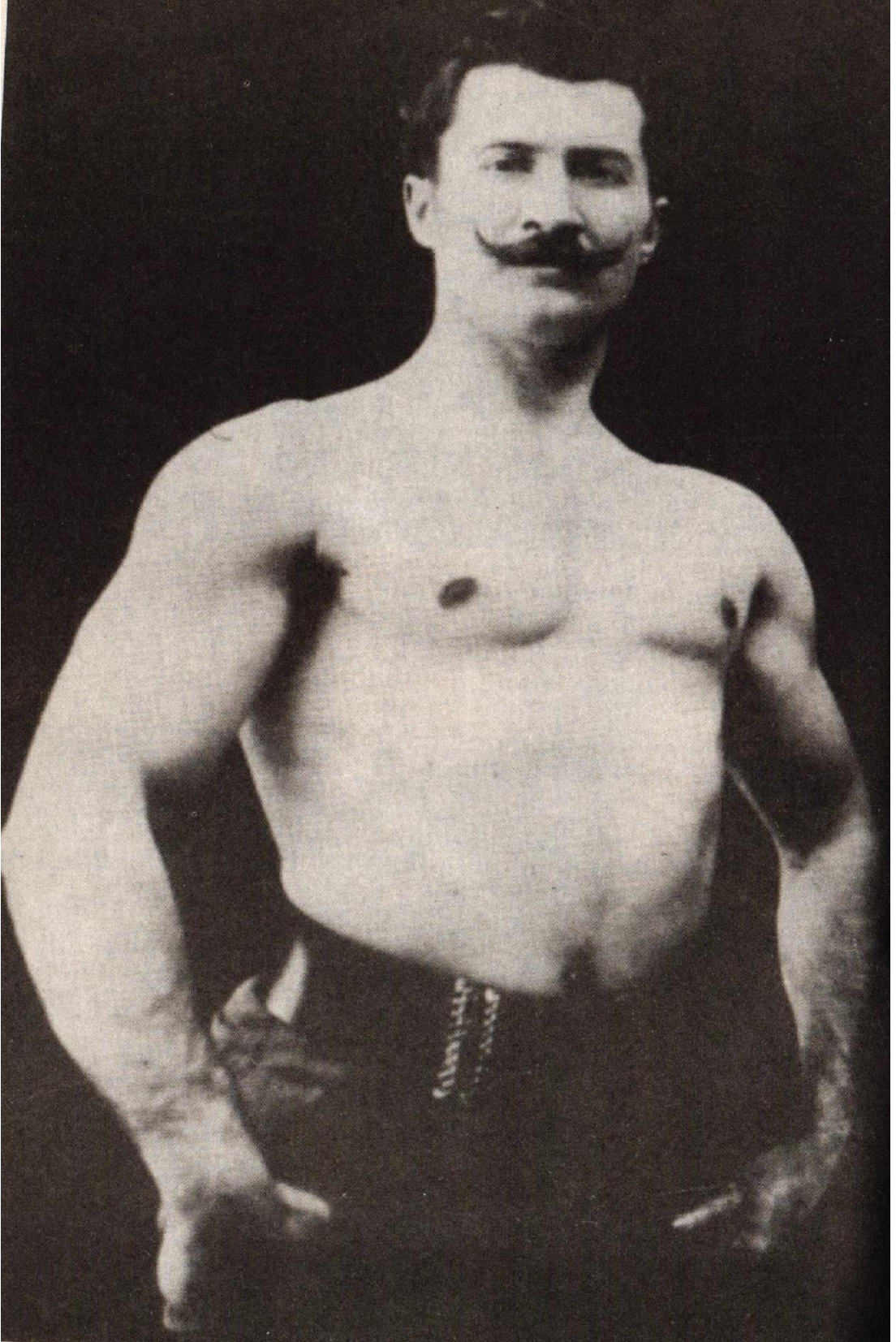
New York, 1928

Ek-7:

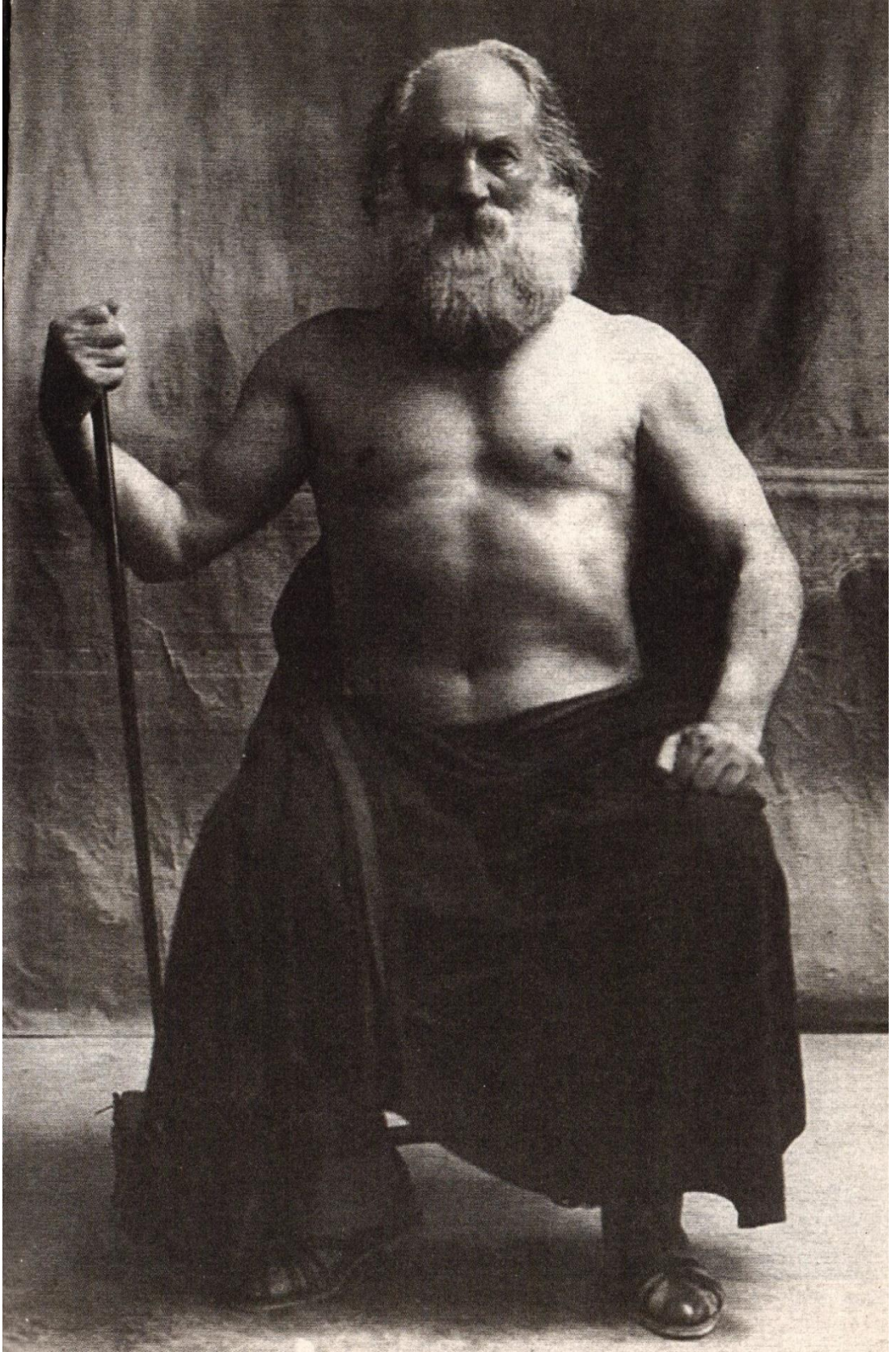
Neyzen Tevfik ile (1940)

Ek-8:

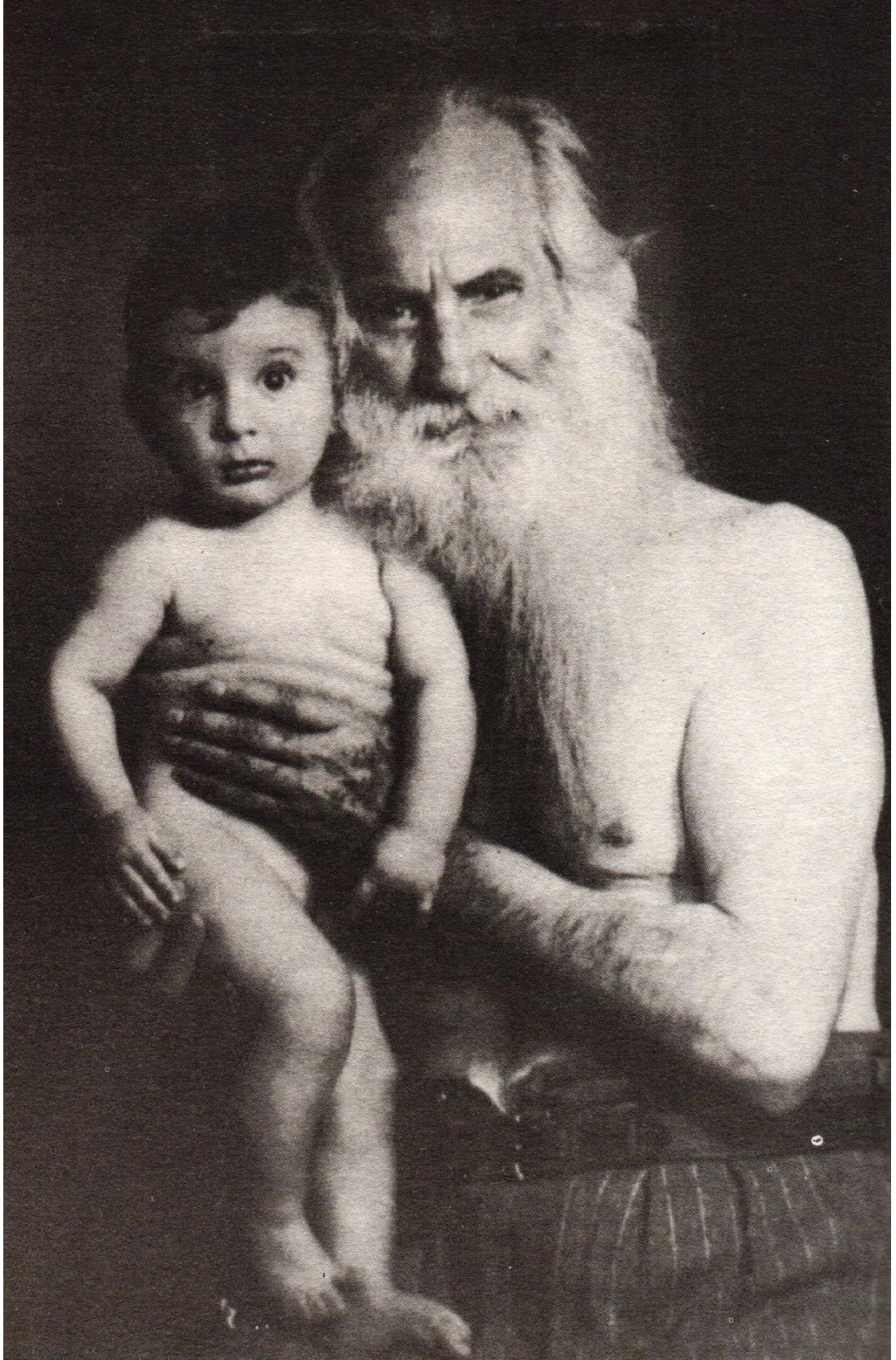
Gençlik yılları ve sporcu yapısı

Ek-9:

Lübnan, Cünye (1930)

Ek-10:

Vefatından bir yıl önce torunu Ahmet ile

KAYNAKÇA

Ada, Turhan. "II. Meşrutiyet dönemine girilirken Rıza Tevfik'in politik yaklaşımları". 2011. <http://acikerisim.erdogan.edu.tr/xmlui/handle/11436/5629>.

Ada, Turhan. "II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28/82 (01 Mart 2012): 151-174.

Ahmet Kabaklı. "Rıza Tevfik'in İfşaatı,Tercüman Gazetesi". 28 Nisan 1970.

Akşın, Sina. *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. 1. bsk. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Akşın, Sina. "İttihat ve Terakki Üzerine". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 26/01 (01 Ocak 1971). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001185.

Akşın, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. 7. bsk. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Aktar, Yücel. "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", *IV. Askeri Tarih Semineri*. Ankara, 1989.

Altın, Hamza. *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*. 1. Bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Altın, Hamza. "Ziya Gökalp'in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi". *History Studies International Journal of History* 2/2 (t.y.): 170-180. https://doi.org/10.9737/hist_104.

Altın, Hamza. "Halide Edip'te Eğitim Fikri ve Onun Talim ve Terbiye İsimli Eseri". *OPUS International Journal of Society Researches* 14/20 (31 Aralık 2019): 1861-1895. <https://doi.org/10.26466/opus.595764>.

Altın, Hamza. “Harputlu Selim Sırrı Ve Onun Yayınladığı Terbiye Ve Oyun Mecmuası”. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Mart 2016): 97-116.

Altın, Hamza. “II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve onun eğitim ve eğitimci kavramları ile ilgili düşünceleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33/55 (01 Mayıs 2014): 219-252. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000570.

Altın, Hamza. “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi Ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2010): 0-0.

Altın, Hamza. “Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdıka Hanım Ve Eseri Usul-I Talim Ve Terbiye Dersleri”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (18 Aralık 2017): 179-192.

Ardıç, İbrahim Selçuk. *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı(1908-1911)*. Marmara Üniversitesi, t.y.

Atay, Rıfat - Kuzucu, Muammer. “Rıza Tevfik’in Din-Felsefe İlişkisine Dair Bazı Görüşleri Üzerine”. Erişim: 27 Nisan 2022. <https://avesis.akdeniz.edu.tr/yayin/0294d094-ac86-411b-bbda-c61e36760d27/riza-tevfikin-din-felsefe-iliskisine-dair-bazi-gorusleri-uzerine>.

Aydın, Tarık. *Boşboğaz İle Güllabi Mizah Gazetesi*. Giresun Üniversitesi, 2017.

Aydın, Veysel. “Rıza Tevfik’te din felsefesi”. 1999. <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/handle/11452/8552>.

Başıkoğlu, Munise. “Munise Başıkoğlu’nun Hatıraları Babam Rıza Tevfik”. *Tarih ve Toplum*. 1988.

Bingöl, Ulaş. “Rıza Tevfik’in Güzel Sanat Hakkında Manzum Bir Musahabe Şiirine Yansıyan Romantik Sanat Algısı”. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (15 Mart 2020): 102-116. <https://doi.org/10.21733/ibad.657250>.

Birecikli, İhsan Burak. “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”. *Gazi Akademik Bakış* 2/3 (01 Nisan 2008): 211-226.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Mufasssal kamus-i felsefe*. [Y.y: yayl. y, 1900.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Serab-ı Ömrüm*. Kıbrıs, Lefkoşa, 1934.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik - Uçman, Abdullah. *Biraz da ben konuşayım*. 1.bsk. İstanbul: İletişim, 1993.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik - Uçman, Abdullah. *Biraz da ben konuşayım*. 2. bsk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik - Uçman, Abdullah. *Şiir ve sanat anlayışı üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye bir mektup*. İstanbul: Kitabevi, 1996.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik - Uçman, Abdullah. *Tekke ve Halk edebiyatı makaleleri*. 1. bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

“Büyük Devriye - Rıza Tevfik Bölükbaşı”. Erişim: 06 Mayıs 2022. <http://ekultursanat.com/siir/eser-3014-Buyuk-Devriye-Riza-Tevfik-Bolukbasi>.

Can, Muhammet. *Gıdık Gazetesi İnceleme, Tahlilî Fihrist, Seçme Metinler*. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2014.

Cengiz, Filiz - Cengiz, Mahir Aydın Filiz. “Kendi Kaynağından İttihat Ve Terakki Cemiyeti”. *Tarih Dergisi*. 46 (06 Haziran 2012): 129-154.

Civalioğlu, Berna - Çelik, Yakup. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi: Geveze”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 35/35 (02 Ekim 2017): 28-42. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.319350>.

Çakır, Ömer. *Rıza Tevfik'in Eserlerinde Gelibolu İzleri*. 2019.

Çalışkan, Mahmut. “Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Din-Ahlak Problemine Yaklaşımı”. 2011. 197.

Çiçek, Ömer. “İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme”. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/2 (28 Temmuz 2019): 107-123.

Demir, Mikail. *Karagöz Gazetesi Transkript ve Değerlendirmesi Numara (19-36)*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2015.

Demirbacak, Ayşe. “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınına Genel Bir Bakış”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/1 (11 Temmuz 2019): 19-33.

Eken, Cengiz - Çelik, Selma. “Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser: İftardan Sonra”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 50 (05 Aralık 2021): 47-67.

Enver Paşa - Cengiz, Halil Erdoğan. *Enver Paşa'nın anıları (1881 - 1908)*. 1 bsk. İstanbul: İletişim, 1991.

Erbay, Erdoğan - Ali Utku, trc. *Darülfünun Felsefe Ders Notları*. KONYA: ÇİZGİ KİTABEVİ, 2009.

Ertem, Cudi. *Rıza Tevfik ve Şiirleri*. İstanbul Üniversitesi, 1948.

“Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri (Ethem Nejat And His Role In Our Education History) - Hamza ALTIN- | Journal of Turkish Studies”. Erişim: 14 Ağustos 2023. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=483090784_alt%C4%B1nhamza.pdf&key=13622.

Gezgin, Hakkı Süha - Ayvazoğlu, Beşir. *Edebi portreler*. 1. bsk. İstanbul: Timaş, 1997.

Gülнар, Furkan. “Bir Osmanlı Aydını: Feylesof Rıza Tevfik”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi* 3/4 (13 Mart 2020). <http://estudamdergi.org/index.php/cagdasdusunce/article/view/186>.

Gün Canik, Elçin - Erler, Mehmet Yavuz. “CadaloZ Mizah Gazetesinde Kadın Figürü”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24 (30 Ekim 2022): 113-126. <https://doi.org/10.29029/busbed.1119272>.

Halıcı, Şaduman. *Yüzellilikler*. Master’s, 2013. <https://www.proquest.com/docview/2606874364/abstract/D5859F602C65467B/PQ/1>.

Haytoğlu, Ercan. “TÜRK SPOR TARİHİNDE RIZA TEVFİK (BÖLÜKBAŞI)”. *the Journal of Academic Social Sciences* 37/37 (2016): 127-127.

İnal, İbnü’l-Emin Mahmud Kemal, ed. *Son asır Türk şairleri*. İstanbul, 1937.

Kalın, Fetullah. “Rıza Tevfik Bey’in Dinî Düşüncesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (29 Nisan 2015): 79-101.

Kandemir - Kandemir. *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943.

Kandemir, Feridun. *İstiklal Savaşında Bozguncular Ve Casuslar*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.

Kaplan, Mehmet. *Şiir Tahlilleri, I. Y.y.*: Dergah yayınları, 1984.

Karabekir, Kâzım. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. 4. bsk. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.

Kerimoğlu, Hasan. “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalifi Bir Gazete: Sada-yı Millet”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/1 (21 Ocak 2016): 149-180. <https://doi.org/10.18513/egetid.185923>.

Koç, Muhammet. “Mehmet Raûf’un Yayıncılık Faaliyetleri Ve Hayâl-İ Cedîd Gazetesi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 57 (15 Eylül 2016): 1717-1741. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1567>.

Necatigil, Behçet. “Şiiri Ve Sanatı Üzerine Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın Kendi Görüşleri”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (31 Temmuz 2012): 205-211.

Noyan, Mehmet. *Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı*. Thesis, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/6691>.

Odabaş, Uğur Köksal. “Rıza Tevfik ve Felsefesi”. 12 Nisan 2019. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_00000000450.

Onur, İhsan. “Amerika’da Ölen Bir Türk’ün Külleri Aile Kabristanına Konuldu, Cumhuriyet Gazetesi”. 23 Mayıs 1966.

Ors, Orhan. “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *Atatürk Yolu Dergisi* 13/51 (01 Ocak 2013): 679-716. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000374.

Ozan, İbrahim Halil - Ari, Mehmet Salih. “II. Abdülhamid ve İslamcılar; Muhalefet, Yanılgı Ve Pişmanlıklar”. *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (15 Aralık 2020): 1-21.

Örmeci, Ozan. “Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki”. *Tarih Okulu Dergisi* 2010/VIII (01 Aralık 2009).

Özben, Pınar. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşüncesinde Estetik (Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) örneği)”. 2019. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12452/4375>.

Öztürk, Zeynel. *Batınî Edebiyatının Dört Şairi*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2014.

Polat, Ferihan. “Sosyal Darwinist Bir Jön Türk: Rıza Tevfik’in Sosyal ve Siyasal Fikirleri”. *Journal of Turkish Studies* 13/Volume 13 Issue 7 (01 Ocak 2018): 187-205. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13023>.

Polat, Prof Dr Nâzım H. “II. Meşrutiyet Devri Türk Kültür, Edebiyat ve Basın Hayatının Bir Yansıtıcısı Olarak Rübap Dergisi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 14 (01 Haziran 2003): 7-41.

Rıza Tevfik. *Felsefe Dersleri*. Ankara: Altınpost Yayınları, 2012.

Rıza Tevfik - Erbay, Erdoğan - Utku, Ali. *Bergson Hakkında: Henri Bergson ve felsefesi / Rıza Tevfik, sadeleştirilenler ve yayına hazırlayanlar Erdoğan Erbay, Ali Utku*. 2005.

Soysal, İlhami. *150'likler*. İstanbul: Gür, 1985.

Şahin, Muhammet - Tokdemir, M. Ahmet. “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (01 Aralık 2011): 851-876.

Şener, Abdüllatif. “İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908 - 1918)”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/1 (31 Aralık 1990): 203-232.

Şerif Paşa, *Bir Muhaliğin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.

Taniş, Cihat. “II. Meşrutiyet Döneminde Mizah: Dalkavuk Gazetesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (30 Aralık 2018): 2535-2550. <https://doi.org/10.15869/itobiad.443942>.

Toprak, Abdulhamit. “Alevi-Bektaşî Şiirinde Dinî Unsurlar: Bektaşî Babası Rıza Tevfik Bölükbaşı Örneği”. *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 8 (31 Ağustos 2019): 43-51.

Tunaya, Tarık Zafer. *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*. 3. Bs. İstanbul, 1975.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Uçman, Abdullah. *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

Uçman, Abdullah. "Rıza Tevfik'in Şiir, Hâtıra ve Mektuplarında İstanbul Özlemi". t.y.

Uçman, Abdullah. "Tevfik Fikret-Rıza Tevfik". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 34/34 (03 Ağustos 2012): 211-235.

Uçman, Abdullah. *Rıza Tevfik*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Uslucan, Fikret. "Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7/04 (15 Şubat 2016): 13-22.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Yücebaş, Hilmi. *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları*. 3. Baskı. İstanbul, 1958.

Yücel, Hasan Ali. *Tarihi Kadim Doksan Beşe Doğru*. 1. Bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Zeyrek, Suat. "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış". *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)* 4/6 (01 Şubat 2014): 38-64.